

8
L. 208 m/f

Latviešu Folkloras Krātuves Materiali

B. 8

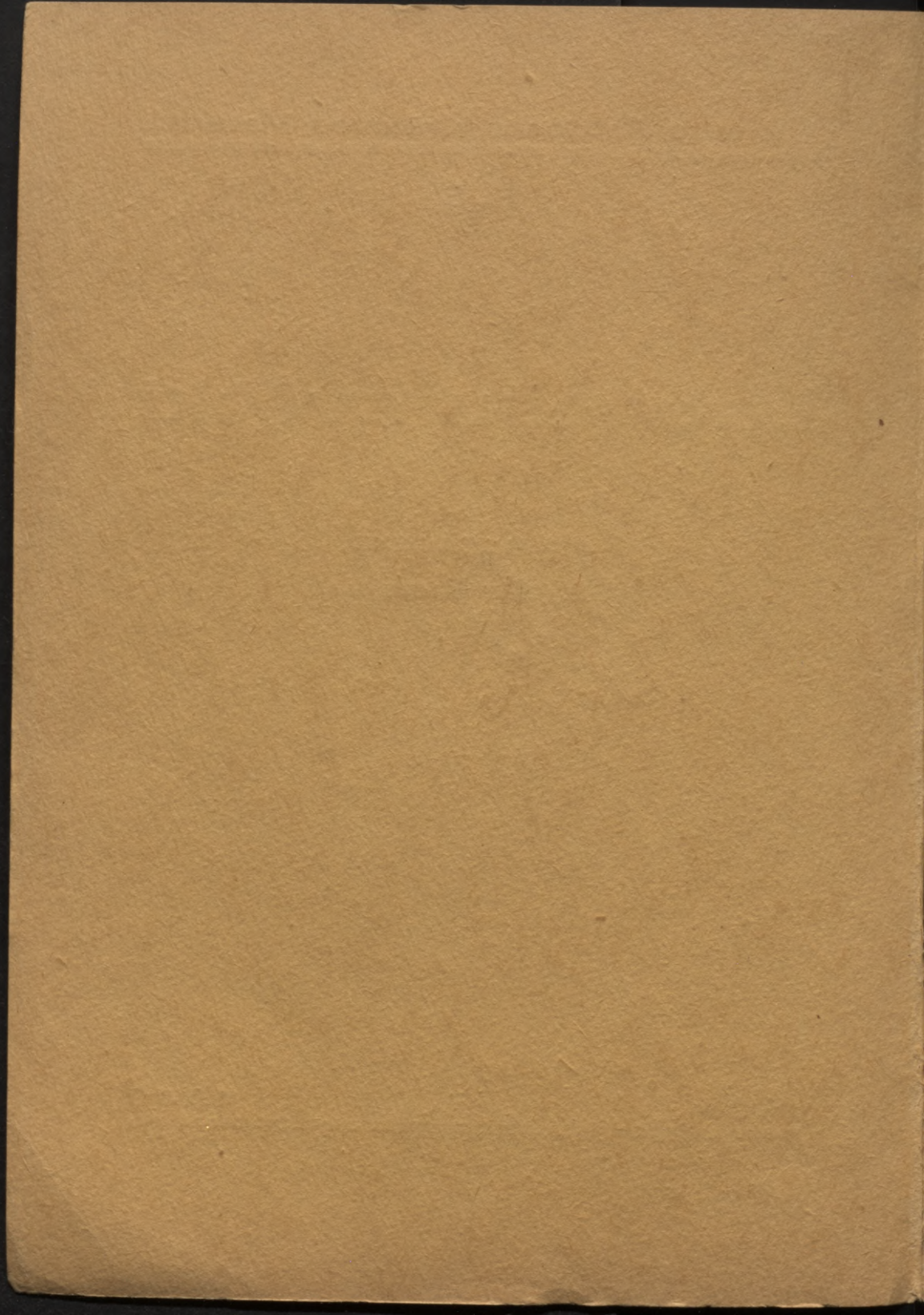
Latviešu svētki

OSVALDS LĪDEKS

Prof. K. STRAUBERGA
redakcijā

RĪGĀ

1940

1933

dybl.
Bp

LATVIEŠU FOLKLORAS KRĀTUVES MATERIĀLI
MATÉRIAUX DES ARCHIVES DU FOLKLORE LETTON

8
L 208 m/f

B. 8

LATVIEŠU SVĒTKI

OSVALDS LĪDEKS

Prof. K. STRAUBERGA
redakcijā

LATVIEŠU FOLKLORAS KRĀTUVES IZDEVUMS

RĪGĀ, 1940

LATVIJAS VALSTIS
BIBLIOTEKA

LATVIJAS VALSTIS
BIBLIOTEKA

90-28293
H/4 5804080
0 804039 4/4

Rīgā, Latgales ielā 11.

LATVIJAS VALSTIS
BIBLIOTEKA

Ievads.

Par seno latviešu svētkiem mums ir diezgan daudz un dažādu aprakstu. Šie svētki ar savām īpatnējām tradīcijām ir modinājuši interesi arī daudzos sveštautietišos, kam bijusi izdevība apceļot mūsu zemi un vērot šo svētku svinēšanu. Tomēr diezgan bieži šais aprakstos grūti noteikt patiesības un fantazijas robežu. Sevišķi tas sakāms par dažādu mūsu senču dievību aprakstiem, kam it kā būtu kāds sakars ar seno latviešu svētkiem. Šai svētku svinēšanā bieži vien katrs pēc savas patikas cenšas saskatīt dažādus pseidodieventus, kas ir tikai dažāda laba rakstītāja fantazijas auglis. Lai minam kaut tādus dievus, kā līgo, kas esot liksmības vai mīlestības dieviete, cereklīti — labības dievu, kurķi — apļāvību dievu, tāpat pramšanu, kurbadu, potrimpu un citus, kuŗu neesamību jau ir pierādījuši mūsu mitoloģijas pētnieki. Tāpēc arī šai grāmatiņā tos vairs neminēšu. Lasot arī mūsu svētku aprakstus, ļoti jāuzmanās, lai šajos aprakstos atšķirtu slikto no labā.

Kaut arī šādu aprakstu mums ir diezgan daudz, tomēr kopēja pārskata par mūsu senču svētkiem vēl līdz šim trūkst. Ar šo grāmatiņu neesmu domājis tādu robu aizpildīt; tas pagērētu daudz vairāk laika un nopietnāka darba. Taču ceru, ka arī šis īsais pārskats par seno latviešu svētkiem būs kā ierosinājums lielākam un plašākam darbam. Kā jau zināms, daudzas svētku tradīcijas ir līdzīgas vairākām tautām; šeit talkā varētu ņemt arī salīdzināmo mitoloģiju.

Cik var vērot, seniem latviešiem svētku vārds ir bijis svešs. Kā no tautas tradīcijām redzam, senie latvieši pazina laikus, galvenokārt saulgriežus, ko svinēja vairākas

dienas, un svinamās dienas: Meteņdienu, Mārtiņdienu u. c., ko ilgāk par dienu nesvinēja. Tā, piem., laikus piemin tautas dziesmas:

Ziemas svētki, liela diena,
Tie Dievam dārgi laiki;
Ziemas svētki vizināja,
Liela diena šūpli kāra. LD 33293.

Arī brāji, pavadīdami māsu tautās, aicina to laikos jeb svētkos sērst:

Nāc, māsiņ, laikiem sērst,
Laikiem gaida bāleliņi,
Laikiem dara bāleliņi
Saldu miežu alutiņu. LD 17531.

Šīm dziesmām ir gan arī varianti, kur jau pieminēts svētku vārds, bet šie varianti radušies vēlākos laikos, kristīgās ticības iespaidā. Būtu jānoskaidro jautājums, vai veļu laiku arī pievienot svētkiem? Blakus veļu laikam mēs runājam arī par Dievaiņu laiku un Dieva dienām. F. Mīlbergs Mājas Viesī, 1856. gada 7. nr. par šo laiku raksta: „Gari, jeb zemlikas, ko lapu birstamā laikā svinēja, bija istie noskumšanas un trūdu svētki veciem latviešiem. Tanīs tie pieminēja, ka visam greznumam vienreiz jābeidzas. Kam tanī gadā kāds no mīļiem nāvē aizmidzis, tas cerēja, ka nomirēja dvēsele vēl mielojama. Tādēļ nolika barību pa naktīm tādās vietās, kur tie domāja, ka miroņa gars uziesot un baudīšot.“

Kaut arī veļu laiks nav visur vienāds, parasti to sāka svinēt pēc lauku ražas novākšanas, tomēr galvenokārt tas iesākās ar rudens saulgriežiem resp. ap tagadējiem Miķeļiem. Tāpēc arī veļu laiku varētu saistīt ar rudens saulgriežu svētkiem.

Savā aprakstā pieturēšos galvenokārt pie saulgriežu svētkiem, bet svinamās dienas pieminēšu tikai garāmejojot.

Senajiem latviešiem bija četri lielākie svētki, kas saistīti ar saules stāvokli debess lokā jeb tā saucamiem saul-

griežiem: ziemas saulgrieži, kad diena visīsākā un nakts visgaŗākā, pavasara un rudens saulgrieži, kad diena un nakts vienādā gaŗumā, un vasaras saulgrieži, kad nakts visīsākā un diena visgaŗākā. Lielākie no šiem svētkiem ir ziemas un vasaras saulgrieži. Kristīgā baznīca izturējās diezgan naidīgi pret šiem svētkiem, sevišķi tas sakāms par ziemas saulgriežiem, jo šo svētku tradīcijas nesaskanēja ar kristīgās baznīcas ieraŗām. Tāpēc arī šos svētkus apvienoja ar baznīcas svētkiem un nevēlamās tradīcijas centās visādiem līdzekļiem iznīdēt. Lai gan daudzas seno latviešu svētku tradīcijas tagad jau zuduŗas, tomēr vēl daudz kas ir uzglabājies arī līdz mūsu dienām. Sevišķi tas ir mūsu tautas dziesmās, no kuŗām mēs vēl tagad varam gūt diezgan gaišu pārskatu par seno latviešu svētkiem.

Šai svētku svinēšanā varam saskatīt daudz simbolikas. Šo svētku tradīcijas galvenokārt saistās ap saules spēka stiprināšanu, auglības vairošanu un aizsargāšanos pret dažādiem ļaunajiem gariem. Katriem svētkiem ir raksturīgi ēdieni, kas piemēroti attiecīgam gada laikam. Nav šaubu, ka Lieldienu olas vai Jāņu siers ir domāti kā saules simboli, bet līdz ar to nav arī jāaizmirst, ka olas vāra Lieldienās, jo šai laikā vistas vislabāki dēj, tāpat Jāņos sien sieru, jo šai laikā govīs dod labi pienu. Rudens un ziemas saulgrieŗos, kad visa kā diezgan, netrūkst arī šiem svētkiem piemērotu ēdienu un dzērienu.

Daudz un dažādas tradīcijas, kā arī nostāsti vijas ap šiem svētkiem. Kaut arī šo svētku tradīcijās dažkārt vērojama zināma analogija, tomēr lielākā daļa no tām ir īpatnējas, katriem svētkiem raksturīgas, piemērotas. Visas šo svētku tradīcijas ņeit pieminēt nav iespējams, bet domāju, pietiks jau ar raksturīgākām, lai gūtu pārskatu par seno latviešu lielākajiem svētkiem.

Sīrsnīgs paldies prof. Dr. K. Strauberga kungam par vērtīgiem aizrādījumiem darba veikšanā.

I. Ziemas svētki.

Kad druvās pabeigti ražas novākšanas darbi, kad rijās pēdējie graudi nokulti un novietoti apcirkņos, tad klāt ir svētki, kas lai daudzinātu pagājušā gada pūliņus un grūtumus, lai slavētu druvu auglību un ražu, lai sveiktu saules gaismas un siltuma atgriešanos dabā. Pavisam savādāka ir bijusi Ziemas svētku svinēšana seno latviešu sētā kā tagad. Var teikt, pat zināma misticisma, noslēpumu pilna; tāpat noslēpumu pilnas ir tradīcijas, kas saistās ar šiem svētkiem. Daba šai laikā ir it kā pamirusi, nerāda vairs nekādas dzīvības zīmes; nekas vairs neaug. Veļu jeb Dievaiņu laiks jau ir beidzies, kaut gan dažās vietās veļus mieloja arī vēl Ziemas svētku vakarā. Tas ir laiks, kad tumsas vara sasniegusi savu augstāko pakāpi, kad nakts ir visgaļākā un diena visīsākā, kad pamazām dabā atgriežas saules gaisma un dzīvība. Līdz ar saules atgriešanos izbeidzas daudzas tradīcijas, kas sevišķi veļu laikam ir piemērotas. Pasaku stāstīšana un miklu minēšana notiek parasti tikai līdz Ziemas svētkiem un ne vēlāk, jo citādi, dienai kļūstot gaļākai, arī mēle izstiepjoties gaļāka (LFK 436, 245). Ziemas svētki ir rotaļām piemērotais laiks. Šīm rotaļām senāk ir bijis kāds dziļāks, rituāls pamats, kas tagad zaudējis savu nozīmi. Ziemas svētku rotaļās parasti varam saskatīt gaismas cīņu ar tumsu, gaismas uzvaru un saules atgriešanos. Lai minam kaut pazīstamās rotaļas par sauli un mēnesi, par vilku un kazu, par ko turpmāk (LD V, 230. lpp.).

Senie Ziemas svētki ir bagāti arī ar daudz citām tradīcijām, kas tagad pa lielai daļai zudušas.

Senā latvieša sētā neredzam tradicionālās Ziemas svētku eglītes. Nav arī tur Ziemas svētku vecīša. Un ja tagad mēs Ziemas svētkus svinam kā miera un klusuma svētkus, tad senajam latvietim tie bija liksmības un prieka pilni svētki. To, starp citu, apliecina arī Kurzemes superintendents P. Einhorns XVII g. s. savā darbā: „Reformatio gentis letticae“: „Šais svētkos dienas un naktis viņi (latvieši) pavada dziesmās un dejās.“ Tāpat arī daudzas mūsu tautas dziesmas piemin liksmību šais svētkos:

Ziemas svētkus gaidīdams,

Lastēm daru alutiņu:

Ziemas svētku trīs naksniņas,

Visas grib liksmoties. LD 33301.

Tāpat arī:

Ziemas svētki atnākuši,

Pastaliņu plēsājiņi:

Trīs dienīņas, trīs naksniņas

Ne miedziņa negulēju. LD 33247.

Bagātība un pilnība valda šais svētkos. Tāpēc arī tautas tradīcijas tos bieži vien dēvē par „bagātiem“, jo tad netrūkst raksturīgo Ziemas svētku ēdienu un dzērienu. Tāpat kā citos svētkos, arī Ziemas svētkos mūsu senči parasti izvēlējās ēdienus ar simbolisku nozīmi¹. No raksturīgākiem Ziemas svētku ēdieniem minami: cūkas šņukuris, kas, laikam, simbolizē arklu zemes uzaršanai, jo arī cūka ar savu šņukuri aŗ zemi². Cūkas šņukuri vāra kopā

¹ Parasti visiem svētkiem jau laikus sagatavoja dažādus raksturīgākos ēdienus. Interesanti pieminēt kādu rakstu Latviešu Avīzēs, 1850. g. „Kā māņu ticības skunstes provētas“, kuŗa autors J. Bergmanis saka: „Saimnieki lopus kopdami un audzēdami nepiemirst vis Miķeļa auneli, Ziemas svētku sivēnu un Jurgenu gaili, bet atšķir, audzina un kopj tos kā vislielāku vajadzību.“

² Jādomā, ka arkla simbols šeit domāts kā atgādinājums arājam, ka saule pagriežas uz pavasaŗa pusi un tāpēc jau laikus jāsakārto darba rīki, lai pēc ziemas atpūtas atkal ar jaunu sparū dotos tīrumā.

ar kūkiem, kūķām jeb kočām (sal. leišu kūčios, krievu кутья, baltkrievu куцця), kas jāēd, lai iegūtu turību, laimi. Koču pagatavošanai jeb „nogrūšanai“ kalpo izcirsts, dobjs blukis, ko sauc par piestu. Vispirms miežus iebēr piestā un tad ar specialu, šim nolūkam pagatavotu stampu tos „nogrūž“ jeb atdala miežu sēnalas no graudiem. Tā kā kočas parasti vāra Ziemas svētku priekšvakarā, tad arī šo vakaru sauc par koču jeb kūķu vakaru. Bez kočām Ziemas svētku raksturīgākie ēdieni ir arī zirņi un pupas, kā arī putraimu desas, kas sava apaļā izskata dēļ atgādina sauli, kaut gan vēlākos laikos ir radušies arī ticējumi, ka desu riteņos simbolizēta Dieva mīlestība, kas esot neizmērojama (LFK 505, 258 — Vecgulbenē).

Par Ziemas svētku ēdieniem mums ir diezgan daudz tradīciju. No tautas dziesmām kā raksturīgākās varētu minēt:

Nāc, māsiņ, ciemoties
Ziemas svētku vakarā:
Būs pupiņas, būs zirnīši,
Būs cūciņas šņukurīts. LD 33278.

kā arī:

Ziemas svētku vakarāi
Ēdam dzīvu labibiņu:
Jaunas meitas netikušas,
Vecas sievas nevižoja. LD 33299.

Lai nākamā gadā būtu pilnība mājas dzīvē, tad kūķu jeb koču vakarā atstāj pilnu galdu ar ēdieniem un dzērieniem pa nakti (LFK 184, 1259). Tā kā dažos apvidos veļu mielošanas laiks ir turpinājies līdz Ziemas svētkiem, tad šai gadījumā veļi jeb gariņi nav aizmirsti Ziemas svētku priekšvakarā.

Ziemas svētkos senie latvieši izrotāja istabas ar dažādiem pušķiem, gan no krāsotiem papīriem, gan no salmiem. Parasti mēdza kartupeļos no visām pusēm sadurt salmu stiebrīņus, kuņiem galos piestiprināja dažādus pa-

pīru izgriezumus, tā ka šādi izrotājumi atgādināja sauli, kuŗas stari izplešas uz visām pusēm. Šos pušķus diegā piekāra pie istabu griestiem, lai tie vienmēr brīvi varētu kustēties. Ja šie izrotājumi beidza kustēties, tad ticēja, ka notiks kāda nelaime, jo māju apmēklē ļaunie gari (DL 1886, 71).

Viena no raksturīgākām Ziemas svētku tradīcijām bija blūķa velšana. Šim nolūkam jau iepriekš nocirta lielu ozola blūķi, kuŗu blūķu vakarā vēla no viena ciema uz otru, līdz beidzot to svinīgā ceremonijā sadedzināja. Par blūķu vakaru jau iepriekš pieminētais P. Einhorn savā darbā „Reformatio gentis letticae in ducatu Curlandiae“ 1636. g. raksta: „Cik no viņu elku dievību atliekām var saprast, ka viņi bezkaunīgiem dieviem kalpojuši un arī tiem nepieklājīgus un bezkaunīgus svētkus svinējuši. Un mūsu Kristus naktī, kā arī vakaru pirms tam, viņiem ir bezkaunīgi svētki ar ēšanu, dzeršanu, dancošanu, lēkšanu un kliegšanu, kad tie no vienas mājas uz otru ar negantu kliegšanu apkārt iet, pie tam viņi Kristus vakaru savā vidū citādi nesauc kā par deju vakaru, jo viņi šo vakaru un visu nakti ar dejošanu, dziedāšanu un lēkšanu pavada. Šis pats vakars tiek arī par blūķa vakaru saukts, jo viņi tad ar lielu kliegšanu velk apkārt blūķi, kuŗu pēc tam sadedzina un tā savu prieku parāda.“ (Wiewohl man noch aus den Reliquiis ihrer Abgötterei genug vernehmen kann, dass wie sie schandlosen Göttern gedienet, also auch denselben unhöfliche und schandlose Feste gehalten. Und halten sie noch in unser Christ-Nacht und des Abends zuvor ein schandlos Fest, mit Fressen, Sauffen, Tantzen, Springen und Schreien, in dem sie von einem Hause zum andern mit solchem ungeheuren Geschrei herum gehen, daher sie denn den Christ-Abend unter sich nicht anders als den Tantz Abend heissen, weil sie den Abend und die ganze Nacht mit Tantzen, Singen und Springen zubringen. Derselbe Abend wird auch Bluckwackar i. des Blocks Abend

genannt, weil sie alsdann auch einen Block mit grossem Geschrei herum ziehen, denselben hernach verbrennen und also ihre Freude daran haben.)

Tālāk Einhorns paskaidro, ka šais svētkos latvieši krustceļos esot upurējuši vilkam kazu, lai iegūtu vilku labvēlību, lai lopiem nepiemestos kaites un vilki tos neaiztiktu. Vilku arī dēvējot par mežavīru un mežadiēvu.

Prof. L. Bērziņš domā (sk. Ceļi VII, 1936.), ka laikam gan nekāda kazas upurēšana vilkam nav notikusi, drīzāk gan latvieši paši šais svētkos kazas gaļu būs ēduši. Šis domas apstiprina arī kāda tautas dziesma:

Visu gadu kazas ganu,
Kazas gaļu nedabūju;
Nu dabūju kazas gaļu
Ziemas svētku vakarā. LD 33307.

Šai sakarībā var minēt vilka un kazas rotaļu:

Rotaļnieki sastājas, rokās saķērušies, apaļā slēgtā rindā, „dārziņā“. Meita, „kaza“, stāv dārziņa vidū, un puisis, „vilks“, dārza ārpusē. Dārziņam uz vienu, uz otru pusi griežoties, visi dalībnieki dzied:

Šķic, kaziņa, lapiņāsi,
Ne es tevīm lapu liedzu,
Tik tu pate pasargiesi
No tā meža junkuriņa.

Kaza:

Gan kaziņa pate zina,
Kāds vilkam mundieriņš:
Īsi, strupi kamzoliši,
Pazolēti zābaciņi.

Visi:

Vilciņš savu zobeniņu,
Uz akmiņa kaldināja,
Uz akmiņa kaldināja,
Rāvienā balināja,
Ka varēja svētu ritu
Kazai jāt precībās.
Gani, gani, sargiet kazu,
Kazai jāja precenieki!

Dziesmu beidzot, dārziņš apstājas grozīties. Vilks iet apkārt pie katras starpas, kur rokas sadotas, prasīdams: Kam tie vārti? Tam atbild pie pirmās starpas: Kazas vārti! pie otrās: Aitu vārti! un tā tālāk: zirgu, govju, cūku, zosu, piļu, vistu, kaķu, suņu un, beidzot, vilka vārti. Tiklīdz to izteic, vilks šaujas pa šiem vārtiem iekšā kazu ķert. Kaza bēg pa kaut kuriem citiem vārtiem ārā, jo viņai visi vārti vaļā. Vilkam, turpretī, tikai pa saviem vārtiem svabads ceļš. Gan viņš laužas vai neviļus lūko arī pa citiem vārtiem izsprauties, bet tas viņam pēc iespējas tiek liegts. Beidzot vilkam tomēr izdodas kazu noķert. Visi dzied:

Vilciņš kazu saplosīja
Smalkā kārklu krūmiņā.

Rotaļa sākas no jauna ar citu vilku un citu kazu, jo pirmējie stipri nokusuši (LD V, 236. lpp.).

Sai rotaļā šķiet atdarināta gaismas bēgšana no tumsas, jo vilks atgādina tumsu un kaza — gaismu. Tāpat arī citas Ziemas svētku rotaļas bieži vien ir šai līdzīgas.

Pieminētais Einhorna raksts ir iespaidojis arī G. Stenderu, kuŗš savā „Lettische Grammatik“ 1783. g. par bluķu vakaru raksta: „Bluķu vakars bija ap mūsu Ziemas svētkiem, kuŗā senāk ēzdami, dzerdami un lēkdami apkārt vilka bluķi kā grūtuma attēlu un beidzot to ar smieklīgām svinībām sadedzināja par zīmi, ka visi grūtie vasaras un rudens darbi izbeigušies.“ (Bluķu wakkars Blocksabend, der Abend um unsere Weihnachtzeit, an welchem man ehemals unter Fressen, Saufen und Springen, einen Block, als ein Sinnbild der Mühseligkeit, herumschleppte, und ihn zulezt, als ein Zeichen der Endschaft aller schweren Sommer- und Herbstarbeiten, mit lächerlichen Feierlichkeiten verbrannte.)

Tāpat kā Einhorns, arī Stenders piemin, ka latvieši vilku saukuši par mežadievu.

J. Lange savā vārdnīcā (1773. g.) bluķu vakaru apzīmē kā pagāniskas dzīras, kad ļaudis smieklīgās svinībās dedzinājuši bluķi.

Par bluķa vakaru atrodam ziņas arī Latviešu Avīzēs, 1831. g. 8. numura rakstā „Kurzemes stāstu grāmata“, kuŗa autors, Otto Šulcs, saka: „Lieli svētki veciem Kur-

siem bij Bluķu vakars (kas sakrīt kopā ar mūsu svētu vakaru ap Ziemas svētkiem). Šis bij tiem īsti plosīšanās un dzeršanas laiks, kur tie visādi izērmojušies, un it bezkaunīgi un lopišķi dzīvoja. Tad mēdze lielu smagu bluķu apkārt vazāt, to vilkdami ar lūku virvēm un vēle to ar lielu gaviglēšanu no viena ciema un nama uz otru, un galā to sadedzināja. Ir vilkam, ko cienīja starp meža dieviem, bij savas īpašas goda dienas pie veciem Kūriem, šam tad upurēja kādu kazu par dāvanu.“

Vēl varētu pieminēt arī kādu F. Milberga rakstu Mājas Viesī, 1856. g. 7. nr., kur par bluķu vakaru lasām: „Ziemas mēnesī bij bluķu veļļi. Tad ļaudis lauku un rijas darbus nobeiguši gāja no mājas uz māju lielu bluķi veldami. Tā izpūlējušies, izēdušies un izdzērušies beidzamā sētā bluķi sadedzināja par zīmi, ka veca gada pūliņi beigti un nu iesākas jauns gads.“

Šim rakstam līdzīgs ir arī kāds cits raksts Latviešu Avīzēs, 1865. g. 7. nr. „Veco latviešu laikmeti“. Šī raksta autors J. Špīss saka: „Bluķu veļļus svinēja ziemas mēnesī (decembrī) paša gada beigās. Tad ļaudis lauka un rijas darbus nobeiguši gāja māju no mājām lielu bluķi ar lūku virvēm vilkdami. Kuņās mājās ar šo bluķi atnāca, tur to uzņēma ar lielu gaviglēšanu, ēšanu un dzeršanu; tad vilka to atkal tālāku uz citām mājām un tāpat darija. Beidzamās mājās bluķi sadedzināja, par zīmi, ka veca gada pūliņš beigts un nu jauns gads iesākas.“

Bluķu vakara paražas nav bijušas visos novados vienādas. Par bluķu vakaru ir interesants apraksts no Mārupes: „Vecos laikos dzīvojamās istabas nebija, nerunājot nemaz par mājām. Visi dzīvojuši rijās. Tādēļ arī Ziemas svētku sagaidīšana notikusi rijās. Tad tikusi rija reizi gadā mazgāta. Pēc izmazgāšanas izklāta ar salmiem un sienu. Eglīte vēl nav dedzināta, bet ozola bluķis rijas krāsni. Ap to pulcējušies bērni un sievas. Vīri dzēruši pie galda alu un ēduši karašas. Rijas vidū aiz balkām bijušas pārmestas resnas riepas. Riepu galos piesietas cilpas, kuņās

iemaukts malkas gabals. Tādās šūpulēs sēdušies puīši un meitas — visi jaunie pēc kārtas. Viens iesēdies, otrs atstūmis un laidis vaļā. Pretējā pusē bijis nostādīts no salmiem iztaisīts trīskāju zaķis. Šis zaķis bijis iekšā sēdētājam jānogāž gar zemi. Ja trīs reizes no vietas kādam izdevies zaķi „nošaut“, tad nākamā gadā viss laimējoties. Bet ja nevienu reizi zaķis nav ticis „nošauts“, tad nākamais gads nelaimīgs“ (LFK 76, 1833).

Dažos novados bluķa vakarā nav bluķi sadedzinājuši, kaut gan šai vakarā izpildījuši citas paražas ap bluķi, kas saistās ar saules un auglības kultu. Tā, piem., Alūksnē agrāk bluķa vakarā esot klona vidū nolikuši bluķi, ap kuŗu tad esot lēkuši (LFK 179, 1234). Vēl tagad dažās lauku mājās esmu redzējis pa resnam ozola bluķim, ko izmanto kā sēdekli. Ja bērni izdara kādas blēņas, tad tiem jānometas ceļos bluķa priekšā un jāpielūdž bluķis. Jādomā, ka senāk šie bluķi ir kalpojuši dažādām bluķu vakara ceremonijām.

Dienas Lapas etnografiskā pielikumā (1891. g.) Spriču Ernsts raksta, ka Maz-Salacā vecie latvieši bluķa vakaru svētījuši tā: „Tanī vakarā mājas tēvs apvēlis četrreiz riņķī ozola bluķi, kuŗu pēdīgi ievēlis krāsni, pie kuŗas siltuma visa saime sildijusies. Arī vēl tagad svētī bluķa vakaru, kuŗā sievietes nevērpj.“

Bluķa vakarā uzpoš istabas; tad drikst šūt, lāpīt, adīt, bet ne vērpēt. Arī vīriešiem šai laikā atļauts tikai zināmus darbus darīt: skalus plēst, kurvjus un vīzes pīt. Bluķu vakarā nedrikst vērpēt, bet iesākto kodeļu nedrikst atstāt pa Ziemas svētkiem. Visi vērpjamie lini jāpabeidz līdz Vastlāvim, jo tad lauma aprauga vērpējas. Pēc Vastlāvja, kad dienas paliek gaŗākas, sāk aust.

D. Ozoliņš savā darbā „Svētku laikos“ (DLp. 1892. g.) raksta: „Lauma bijusi nevien gaisā darbīga, bet arī zemes virsū. Tā gādājusi par līnēm un ņēmusi vērpējas savā pārziņā. Vērpējām vajadzējis mudīgi strādāt, tā ka līdz Vastlāvjiem vairs nekāds vērpēklis neatliekas, jo tad lauma

pa ciemu ciemiem staigāja ar saružģētiem matiem apkārt un aplūkoja vērppjamo. Ja visi lini vēl nebij savērpti, tad tā slinkās meitas neganti saplosīja. Bet lai meitas līdz Vastlāvjiem savu vērpekli arvienu pastrādātu un turētu tīru, tādēļ lauma ik piektdienas aplūkoja meitu vērpekli un ja visu pareizi neatrada, tad tā aptraipīja viņas. Tāpēc piektdienām arī neviena meita nevērpa, lai lauma visu mierā varētu aplūkot.“

D. Ozoliņa rakstu krājumā (DL etn. piel. 1891. g.) ir arī kāds cits apraksts no Jaun-Rozes: „Veci ļaudis piedauzina, ka ceturtdienas vakarā gavēnī nevarot vērpt, jo ceturtdienas vakarā Mārija esot piedzimusi. Divi stundas ap pusdienu notura klusi un bez darba kā svētdienu. Sal. tautas dz.:

Svētījat, manas meitas,

Ceturtdienas vakariņu:

Ceturtdienas vakarā

Mijā Māŗa piedzimuse.

Arī visur citur ceturtdienas vakaru agrāki un vēl arī tagad sievieši neesot vērpuši, jo svētījuši bluŗa vakaru.“

ŗai sakarībā vēl varētu pieminēt māc. K. Œillinga rakstu „Par latvieŗu tautas māŗu ticību“ (Magasin, herausgegeben von der Lettisch-Literārischen Gesellschaft. 1834): „Kad bluŗķu vakarā, kas ir dvēseļu vakars, vērppj, tad pelles dziņas izkapāŗot. Tāpēc vispāri Vidzemmēi un Kurzemēi cettortdienas vakarā, gavēņu laikā meitieŗi nevērppj; jo tā esot Māŗias piedzimŗanas diena.“

Par ceturtdienas vakaru svētīŗanu mums ir daudz un daŗādu aprakstu, tomēr pietiks ar tikko minētiem, lai redzētu, kā senie latvieŗi svētīŗa bluŗu vakarus. Parasti tos sākuŗi svinēt jau no Māŗtiņdienas ik ceturtdienas, kaut gan īstais svētku raksturs bluŗu vakaram bija beidzamajā ceturtdienā pirms svētkiem un Ziemas svētku priekŗvakarā. Daŗos novados ceturtdienas vakarus svētījuŗi pat visu ziemu, tomēr par bluŗa vakariem saukuŗi tikai tos

ceturtdienas vakarus līdz Ziemas svētkiem, t. i. tai laikā, kad dienas paliek arvienu īsākas un tumsas slogs kļūst arvienu smagāks. Kad klāt bija saulgriežu svētki, tad arī svinīgā ceremonijā tika sadedzināts bluķis, līdz ar to tumsu un salu pārvēršot gaismā un siltumā.

Bluķa sadedzināšanas laikā bagātīgi klāja galdus ar ēdieniem un dzērieniem. Šais dzīrēs nāk ar pilnu roku pats Dievs, nesdams auglību un svētību nākamam gadam:

Pūtiet guni, lauziet skalus,

Laidiet Dievu istabā;

Dieviņš stāv aiz vārtiem,

Nosvidušu kumeliņu. LD 33275.

Dziņu laikā arī uz kūti nes maizi, gaļu un alu, lai nākamā gadā būtu lopiem svētība.

Daži aizrāda, ka bluķu svētki esot svinēti par godu bluķa jeb auglības dievam, kuŗš esot paslēpies ozola bluķī, ko vēluši apkārt. Šo auglības dievu valstot, lai tas dotu svētību nākamam gadam. Ziemas svētku vakarā šo auglības dievu pacienājot. Saimniece noliekot uz galda sveci, kukuli maizes, pupu bļodu, sviestu un glāzi alus. Katram no šiem ēdieniem esot sava nozīme, un tos drīkstot noņemt tikai otrā rītā. Vēlāk šos ēdienus aiznesot uz kūti, lai lopi labi augtu (DL 1886. g. 71. nr.).

Kā to redzam no mācītāja J. Hinkeldeja ieraksta Raunas baznīcas chronikās, tad jau 18. g. s. Vidzemes vidienā izplatījusies bluķa dieva cienīšana. Šo paražu esot ienesis Raunā kāds pālmanietis, kas 3. novembra vakarā sakūris uguni savā rijā, tur mielojis garus un dziedājis dziesmas.

Grūti iedomāties kāda auglības dieva valstīšanu bluķī, pie tam vēl šāda dieva sadedzināšanu. Tas runā pretī senā latvieša reliģiskiem principiēm, tāpēc par šādu auglības vai bluķa dievu ir lieki runāt.

Tā kā arī citām Eiropas tautām ir tradīcija ap Ziemas svētkiem dedzināt bluķi, tad varētu iedomāties, ka mūsu zemē šī paraža ieviesusies no kādas kaimiņu tautas. To-

mēr visām tautām šī paraža nav vienāda, un mums, latviešiem, tā ir raksturīga ar to, ka bluķi pirms sadedzināšanas velk no mājas uz māju, lai noveltu no sevis visus darba grūtumus (P. Einhorn, Historia Lettica, G. Stender, Lettische Grammatik u. c.).

Prof. L. Bērziņš domā, ka bluķa vilkšanā esot izpaudusies dziņa atzīmēt saules pagriešanos uz pavasara pusi un vēlēšanās saulei šo uzdevumu atvieglot. Apaļais rezgalis, kas, vilkšanu beidzot, sadegot ugunī, it labi varējis simbolizēt apaļo ugunīgo saules ripu (Ceļi VII, 1936.).

Bluķa velšana atgādina saules kustības un tā sadedzināšana — gaismas uzvaru pār tumsu un līdz ar to saules un siltuma atgriešanos dabā.

Mūsu tautas ticējumos nav daudz ziņu par bluķa vakariem un bluķa velšanu. Arī mūsu tautas dziesmas maz piemin šo tradīciju. Raksturīgākā tautas dziesma ir:

Ziemas svētki, liela diena,
Tie Dievam dārgi laiki;
Ziemas svētki bluķi vilka,
Liela diena šūpli kāra. LD 33292.

Kristīgai ticībai izplatoties mūsu zemē, radās arī kāda cita dziesma, šai līdzīga, kur pieminēta Kristus dzimšana:

Ziemas svētki, liela diena,
Tie Dievami dārgi laiki;
Ziemas svētkos Jēzus dzima,
Lielu dienu pakrustīja. LD 33294.

Taču nav šaubu, ka šī dziesma radusies vēlākos laikos un tai par pamatu ir bijusi iepriekšējā.

Vēl plašāk pazīstama Ziemas svētku tradīcija ir ķekats (sal. leišu: keketa — pūlis, drūzma) iešana, kas šur tur uzglabājusies vēl līdz mūsu dienām. Dažos novados ķekatas sauc par budējiem (sal. leišu būdelis, lejasvācu hoddel), nūjiniekiem, kūjiniekiem, preiļiem, kurciemiem un čigāniem (sal. leišu čigōnas, krievu resp. poļu cygan). Latgalē ķekatniekus sauc arī par kaļēdām vai

kaladniekiem (sal. krievu коляда). Ķekatnieki, dažādās maskās tērpušies, iet no viena ciema uz otru, lai nestu tur svētību un aizdzītu prom dažādus ļaunos garus. Tāpēc ķekatniekus visur labprāt uzņem un tos pacienā.

Kaut gan parastais ķekatnieku laiks ir Ziemas svētki, tomēr dažos novados šo tradīciju iesāk jau ar Mārtiņdienu. Šādus ķekatniekus sauc par Mārtiņbērniem. Mārtiņbērnus tad arī uzskatīja kā svētību nesošus veļus, kas, veļu laikam izbeidzoties, nāk sērst pie saviem tuviniekiem maskās tērpušies. Ķekatās iet arī pēc Ziemas svētkiem, dažos novados pat līdz Meteņa dienai jeb Vastlāvjiem. Tā, piem., nīcenieki ap Ziemas svētkiem ir lēkuši bukos, bet ap Meteņa dienu ķekatās. Par Nīcas ķekatniekiem Baltijas Zemkopī, 1892. g. 296. nr. ir šāds apraksts:

„Otros Ziemas svētkos šejenieši mēdz lēkt bukos. Bukos lec tā: Jaunie ļaudis — vīrieši un sievietes — pārģērbjas svešādi, uzliek liekus ģīmjus, matus un iet uz kaimiņiem, kur visu visādi, kā buki ņemas jokoties, badīties un diet. Saimnieks, zināms, par to viņus no savas puses pacienā ar ko katru Dievs svētījis. Izjokojušies un pateikušies par saimnieka laipnību, buki iet tālāk uz citu sētu. Tā tas velkas visu cauru nakti. Diženāki un krietnāki, ne kā bukus nīcenieki svēti ķekatas. Ķekatas svēta tā ap Meteņa dienu. Saimniece sataupa visas cūku kājas uz „ķekatām“ un tad tikai vāra un ēd ķekatās lēkdami. Ķekatās lēkdami dzied arī savas tā sauktās ķekatu dziesmas.“

Visos novados ķekatnieku paražas nav vienādas. Ķekatniekiem līdzīgi ir kūjnieki resp. nelūgtie viesi kāzās. Par tiem interesants apraksts ir Kr. Barona Latvju Dainās, III, I sēj., 10. lpp.: „Šie kūjnieki bija apkārtējie kaimiņi, visādi pārģērbusies, lai tos nepazītu un tie tomēr redzētu un izzinātu, kas kāzās notiek, vai kāzas lepnas vai vienkāršas u. t. t. Sievietes bieži pārģērbās par vīriešiem, un šie otrādi. Citi tikai apģērba vecas, kankarainas drēbes, lai izskatītos pēc ubagiem, aizmīnā ģīmi lakatiem, vai nozieda

kvēpiem, uzlika galvā vecu platmali ar iešūtiem kaņepājiem sirmu matu vietā, vienā kājā apāva vecu kurpi, otrā vīzi, plecos pakāra lielu kuli, kur iebāzt samangoto, rokās turēja lielu kūju, ko suņus atgainīt, un zobos lielu lielo paštaisītu māzera pīpi. Tā izģērbies vecis vai vecīte mācēja ļoti veikli zilēt gan no rokas, gan zvaigznēm, ūdens, etc. un sevišķi pareģoja meitām brūtņanus un puīšiem brūtes. Kūjenieku puikas atkal prata veikli runāt par zirgu mīšanu un piedevām, un par zirgu un aitu zagšanu. Tādēļ dažos apgabalos kūjeniekus sauca par čigāniem. Kādu laiku izērmuļšies, kūjenieki aizgāja.“

Ķekatnieki centās maskoties, kā arī runājot mainīt savu balsi, lai tos neviens nepazītu, jo palikt nepazītam bija liels gods. Lai runājot mainītos balss, tad mutē ielika vai nu korķi vai arī kādu citu priekšmetu.

Maskošānās ideja ir plaši pazīstama arī pie citām tautām, un tās pamatā ir senī auglības riti. Parasti maskās mēģina attēlot tos garus, kuņģiem grib pielabināties vai arī iespaidot. Viena no pazīstamākām senlatviešu ķekatnieku maskām bija lāča maska, jo viņi ticēja, ka lācis ar savu rūkšanu aizbaida, aizden projām visus jaunos garus. „Lāči“ pagatavoja no diviem uz āru apgrieztiem kažokiem; no tiem vienu uzvilka uz rokām, otru uz kājām, bez tam mēdza vēl „lāči“ notīt ar zirnājiem no kājām līdz rokām. Šādam lācim ir bijis arī savs pavadonis jeb didītājs, kas lāci pavadā vedis sev līdz:

Danco, lāci, danco, lāci,

Saimeniece maksās:

Šķiņķi gaļas, klaipu maizes,

Trīs pimberi naudas. LD 33365.

Lāci veduši arī kūti, ja apburti lopi. Tas apstaigājis un izplēsis to kaulu, kuŗu kāds skauģis ielicis (LFK 177, 197 — Īslīcē).

Bez lāča bija pazīstama arī buka maska. Buku pārklāja ar palagu, pieliekot ragus un bārzdu. Zem palaga piestiprināja arī liksti ar lokumu uz leju.

Dzērvī pagatavoja, apgriežot kažoku uz otru pusi un vienā piederknē iebāžot cirvi ar visu kātu. Cirvja pietam abās pusēs piesēja karotes, kas izskatījās pēc ausīm. Bez tam vēl pielika knābi, kuŗu varēja grozīt. Ar knābi parasti citus knābāja vai arī to trina pie zemes.

Vēl ļoti parasta ķekatnieku paraža bija pārgērbšanās par nāvi. Kāds no ķekatniekiem uzsedza sev baltu palagu, pagatavoja no rāceņiem liekus zobus. Vienā rokā turēja kādu koka dunci, kas bija notraipīts sarkanā krāsā. Otrā rokā nesa šķīvi, kuŗā bija ielieta kāda degoša viela. Šis uguns liesmās nāves seja izskatījās bāla, liķim līdzīga.

Sakarā ar šo nāves masku var minēt arī ģildas vārdu. Leišiem ģilda jeb ģiltine ir nāves dievs. Mums ir kāda tautas dziesma:

Simtiem cepu kukulišus,

Ģildas svētku gaidīdama;

Simtiņš nāca ģildas bērnu

Ģildas svētku vakarā. LD 33304.

Vēl derētu pieminēt kādu rakstu „Par seniem latviešiem“ (DLp. 1888. g. 277. nr.), kur gan ir daudz aplamu un neticamu lietu. Tur raksta autors, rakstīdams par latviešu un leišu dieviem, saka: „Ģiltene bij niknu sērgu un slimību dievene, kas pa zemēm izsūtīja mēri. Viņa baltos autos apģērbusēs un augstos ratos sēdējama bij pavadīta no baigu drūzmām un liķu nestokļiem. Pulks soļiem gāja uz priekšu, un ar katru soli jauni baigu pulki piedevās klāt. Tā Ģiltene pa ciemu ciemiem brauca apkārt un kur tā gāja, tur posts un vaimanas nāca pakaļ. Bet viņas vara pastāvēja tik līdz nākošam gadam, jo šis iespēja Ģiltēni noturēt. Tāpēc jaunā gadā, pirms saule norietēja, visi ciemnieki sanāca un šā tā ērmodamies iekāpa pa logiem savās atstātās mājās.“

Man šķiet, ka iepriekš minētās tautas dziesmas ģildai nebūs nekāda sakara ar šai fantastiskā rakstā minēto posta un vaimanu nesēju Ģiltēni.

No raksturīgākām maskām vēl jāpiemin garā sieva un mazais vīriņš.

J. A. Jansons maskas iedala divās lielākās grupās: 1) cilvēku maskās un 2) maskās, kur cilvēki nav attēloti. Pirmajai grupai pievienotas dažādas sejas maskas: čigānu, žīdu, ubagu, tirgotāju un tml. attēli.

Otrajā grupā ir trīs nodalījumi: dzīvnieku, priekšmetu un mitoloģiskās, kā arī citu pārdabīgu lietu maskas.

No dzīvnieku maskām raksturīgākās: lāča, dzērves, kazas, zirga un citas maskas. Priekšmetu maskās attēlo: siena kaudzi, labības kūlīti, slotu, dzirnavas u. c. priekšmetus. Pēdējā nodalījuma raksturīgākie pārstāvji ir: velna, joda, Dieva, Laimas, nelaimes, nāves, liķa un tam līdzīgi attēli (sk. J. A. Janson „Die lettischen Maskenumzüge“. 1933).

Senie latvieši ticēja, ka ķekatas ir māju labie gari, ka tie nes mājās svētību un druvās auglību. Ar klaigām, trokšņiem un dejām tie cenšas aizbaidīt ļaunos garus. Ķekatniekiem parasti līdzī arī savi muzikas instrumenti, lai labāk veiktos dejošana. No kāda ticējuma redzam: „Buduļu vakaru svin aitām. Tad dūšīgi jādanco, lai jēri labi padodas“ (LFK 194, 118 — Stendē). Bet ne tikai aitām, arī pārējiem māju kustoņiem ķekatas dod savu svētību:

Puiši, sliņķi, negulat,
Eit', raugati zirgu stalli:
Ķekatīnas ielaidušas
Stallī bērus kumelīnus.
Meitas, sliņķes, negulat,
Eit', raugati aitu stalli:
Ķekatīnas ielaidušas
Stallī baltas avitīnas.
Sievas, sliņķes, negulat,
Eit', raugati govu stalli:
Ķekatīnas ielaidušas
Stallī raibas raibulīnas. LD 33463.

Ar savām dejām ķekatas nes svētību arī dārzos, lai tur augtu gan kāļi, gan kāposti (33460, 54541); tāpat netiek aizmirstas arī druvas:

Parādi, māmīna,
Kur linu druva?
Lai var ķekatas
Zālīti mīt.
Lai auga linīni,
Lins lina galā,
Audīsim skātepus
Skāteņa galā. T. dz. 54540.

Ķekatu barā kāds ir vecākais, barvedis jeb budēļu tēvs, kam līdzī arī sieva jeb budēļu māte. Budēļu tēva rīkojumiem paklausa budēļu saime. Budēļu tēvs arī ievada pirmās sarunas ar mājas saimnieci:

Ai, nama māmīna,
Dari durvetīnas,
Ķekatas atbrauca
Ar vezumīnu:
Ar rudzis, ar miežis,
Ar kumelīnu. LD 33323.

Budēļu tēvs vēl apjautājas saimniecei, vai rauši izcepti, vai bērni mācās grāmatu. Turpretī saimniekam budēļu tēvs jautā, vai alus ir salds, vai nevēlas mainīt zirgiem. Bez tam vēl saimniekam atgādina, lai tas mīl sievu un māca bērņus, bet bērņiem, lai tie ir rātni un mācās grāmatu. Budēļu tēvs apskatās arī, vai meitas istabu tīri izslaucījušas, vai galdus labi nomazgājušas. Tāpat arī bļodām, kaņotēm un spaiņiem jābūt tīriem. Puišiem, savukārt, jāgādā par to, lai pinekli, auklas un groži novīti, lai vīzes nopītas un malka piecirsta. Budēļu tēvs raugās, lai visur būtu spodriba un tīriba, lai nolaidībai, slinkumam mājās nebūtu vietas. Budēļu tēvam līdzī arī „dzi-

parota“ pātadziņa vai arī bērzu slotiņa jeb tā saucamā
budēja rikste.

Budeli, tēvaini,

Kur lauzi riksti?

— Zītara kalnā,

Sudraba birzē. LD 33352.

Nepaklausīgos un slinkos budēļu tēvs pār māca ar
savu riksti.

Budelīti, tēvainīti,

Izper manu vedekliņu:

Slinka mana vedekliņa,

Nevērpj linu pakuliņas.

Es tev došu cimdu pāri

Par vedeklas izpēršanu. LD 33356.

Nav šaubu, ka šai kulšanā jeb pēršanā nav domāta
kaut kāda atmaksa par slinkumu vai nevižību, bet tās
pamatā ir cita, maģiska nozīme. Jau vācu mitoloģs Man-
harts (1831—1880) šai kulšanā saskata veģetatīvu auglību
un dzīviem radījumiem veselību. Tāpēc arī Ziemas svētku
vakarā kuļ lopus, lai tie būtu veseli. Tāpat arī cilvēkus
peļ gan Ziemas svētkos, gan arī Lieldienās, lai tos pasar-
gātu no dažādām ļaunām kaitēm. Parasti mēdza arī teikt:
ja no budēja nedabū pēriena, tad nākošu vasaru ēdis dun-
duri un odi. Un ja arī no šāda pēriena vairījās, tad tā
bija tikai izlikšanās. Ikviens šādu pērienu tomēr gaidīt
gaidīja. Arī mazu bērnu pēršanā bieži vien redzam dažādu
ļaunumu atvairīšanu kopā ar analogisku svētības aktu:

Šaut, māmiņa, mani mazu

Ar vītola žagariņu,

Lai es augu tik lokana

Kā vītola žagariņš. LD 3045.

Aizrāda, ka no budēļu tēva radies tradicionālais Zie-
mas svētku vecītis. Šai sakarībā minams kāds H. Grünera
raksts „Land und Leute an der Sengaller Aa“ (sk. Beilage

der Sitzungsberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur, Kunst etc. aus dem Jahre 1906. Mitau 1907), kur starp citu atrodamas šādas ziņas: „Par blūķu vakaru sauc Ziemas svētku vakaru. Blūķis nāk ziemas apģērbā, kažokā tērpiēs; viņš purina no maisa dāvanas. Nepaklausīgos viņš pārmāca ar rīksti.“

Budēļu tēva salīdzinājumam ar Ziemas svētku vecīti nav nekāda pamata viņu dažādā rakstura dēļ. Ja nu Ziemas svētku vecītis nāk lēnām un nopietns, lai, galvenokārt, norātu bērņus un pamudinātu tos mācīties grāmatu, tad budēļu tēvs nāk dejodams, jautrs, lai arī visi dzīvie radījumi būtu prieka un spēka pilni:

Spring' mani jēriņi,

Spring' kazlēniņi,

Es pats springēju

Budēļu vakaru. LD 33466.

Bez tam Ziemas svētku vecītis staigā apkārt dāvanas dalīdams, kamēr budēļu tēvs un māte paši saņem gan dāvanas, gan ēdienus:

Čigānam, tataram

Bij pelnīta garoziņa:

Citā vietā suņi rēja,

Cits ar skruķi pavadīja. LD 33436.

gan arī dažādus drēbju gabalus, cimdus un zeķes, lai aitām būtu gaŗa vilna:

Dodat, meitas, cimdus, zeķes

Tam budēļu vecajam;

Kad nedos cimdus, zeķes,

Augs jēriem īsa vilna. LD 33442.

tāpat arī:

Iesim, puīši, tais mājās,

Kur tie zilie dūmi kūp,

Tur meitiņas adītājas,

Baltas vilnas vērpējīņas.

Tās dos cimdus, tās dos zeķes,

Tās dos baltas vilnānītes. LD 33311.

Budēļu tēvs vai māte parasti nes līdzī plecos uzkārtu tārpu jeb maisiņu, kur dāvātās mantas novietot. Šim nolūkam izmantoja zirgu auzu kulītes jeb zebeņīcas. Dažkārt, ķekātās ejot, paņēma līdzī vairākas kulītes:

Čigānos laizdamās,

Trīs kulītes apsakāru:

Vienā rudzi, otrā mieži,

Trešā gaļas gabaliņš. LD 33454.

Budēļu mātes galvenais uzdevums ir kāršu likšana un rokā zilēšana. Sevišķi jaunām meitām un puisiem budēļu māte cenšas pareģot nākotni. Pārējie ķekatnieki, kuņus sauc par budēļu jeb ķekatu bērniem, pavada laiku lēkdami, dancodami un dažādi rotaļādamies.

Bez minētām budēļu tradīcijām vēl diezgan raksturīga ir arī dažādu lietu zagšana. Tā nav īsta zagšana, bet tikai jokošanās jeb neuzmanīgo piemulķošana. Parasti zagšanai izvēlējas mazvērtīgas lietas, kā: adatas, īlenus un susekļus, kuņus ķekatnieki neņēma līdzī, bet turpat kaut kur noglabāja, lai tik viegli pēc tam nevarētu atrast. Tāpēc arī labvēlīga humora pilni ir dziesmas vārdi:

Lūdzama, māmiņa,

Laid mani iekšā,

Ne zagšu adatu,

Ne īleniņu.

Susekli zagšu,

Tā man vajaga:

Ķekatas bērniem

Pinkaiņas galvas. LD 33329.

Tāds pat humors izskan arī mājīnieku atbildē:

Kavājat īlenus,

Kavājat susekļus,

Ķekatu pulkā

Rāvēji ļaudis. LD 33445.

Kā jau parasti senlatviešu godos un svētkos, arī budēļu svētkos redzamu vietu ieņem apdziedāšanās. Ķekatnieki jeb budēļi cenšas ikvienā no māju ļaudīm saskatīt kādu vainu, lai to pajokotu:

Saimniekam pieci puīši,
Visi pieci cepļa guļas;
Jānis visu raženajis
Pašā cepļa dibenā.
Nāc ārā, cepļa guļa,
Vai tev acis nomazgātas;
Vai tev acis nomazgātas,
Vai galviņa izsukāta. LD 33393.

Mājas ļaudis, savukārt, nepaliek parādā:

Budelišu mātītēm
Ceļā tika radibiņas.
Uz akmiņa pirti kūra,
Strautā slotu sutināja. LD 33477.

Un ja arī dažkārt šis humors izskanēja asākā veidā, taču neviens par to neļaujās, jo saprata, ka tur nav nekā ļaunprātīga; cilvēka dzīvē nepieciešama arī asprātība un humors. Žēl tikai, ka daži to nav sapratuši, sevišķi citautieši, un tādējādi mūsu apdziedāšanās dziesmas iedomājās par bezkaunīgām, tāpat mūsu svētkus viens otrs, starp tiem arī iepriekš minētais P. Einhorn, nosauca par bez kauna svētkiem (dieses schandlose Fest). Kā jau tas diezgan bieži citos, arī šai gadījumā svešautiņnieki neizprata latviešu tautas tradīciju īsto nozīmi un saturu, kaut gan senais latvietis ir it skaidri pateicis:

Ar kauniņu vakar biju,
Ar kauniņu rītā būšu,
Bez kauniņa vien tik biju
Ziemas svētku vakarāi. LD 33473.

Pēc jautras ciemošanās pie kāda no viesmīlīgajiem kaimiņiem budēji ar pateicību atvadās no namamātes, lai dotos tālāk:

Paldiesu, māmiņa,
Par jūsu godiņu!
Gan deva ēsti,
Gan deva dzerti,
Nēzdogu nedeva
Mutīti slaucīt. LD 33547.

Maldīgas ir kādas domas, ka budēļu svētki esot ievesti ar vāciešu atnākšanu Latvijā, tie esot tas pats, kas carne vale jeb gaļa ar Dievu, ko katoļi svētījot, gavēnim sākoties (sk. DLp. 1887, 104). Kā zināms, līdzīgi svētki ir bijuši senītaliešiem, ko tie svētījuši pēc ražas novākšanas par godu druvu dievam Saturnam.

Budēļu svētku sākums meklējams sirmā senatnē. Līdz ar vāciešu atnākšanu Latvijā un kristīgās ticības izplatīšanos mūsu zemē sākās šo svētku paražu apkarošana un iznīcināšana no kristīgās baznīcas puses. Budēļu tradīcijas nebija piemērotas svinīgajam klusumam Kristus dzimšanas vakarā. Tāpēc arī P. Einhorn savā darbā „Historia Lettica“ (1649. g.) raksta: „Pēc tam viņiem bija decembra mēneša nakti bezkaunīgi nejēdzīgi svētki ar dejošanu, lēkšanu, dziedāšanu un negantu kliegšanu, arī rīšanu un žūpošanu, iedami no mājas uz māju tādā negantā un izlaistā kārtā un tā to nakti pavadot. Šos bezkaunīgos svētkus viņi, bez šaubām, ir aizņēmušies agrākos laikos no veciem elku dievu turētājiem senčiem, kā no grieķiem un citiem, kas ap to pašu laiku, decembra mēnesī elku dievam Komo, kas ir rīšanas, žūpošanas un nešķīstības dievs ar tādu pat bezkaunīgu dzīvi svinējuši.“ (Darnach haben sie im Monat Decembris in der Nacht, ein schandloses abscheulich Fest, mit tantzen, springen, singen und grawsahmen Geschrey, auch fressen und sauffen gehalten, da sie denn von einem Hause zum andern, mit solchem grawsahmen

und üppigen Wesen gegangen und also dieselbe Nacht zugebracht. Dieses schandlose Fest, haben sie, ohne zweifel vorzeiten von den alten abgöttischen Heiden als den Griechen und andern empfangen welche eben um dieselbe Zeit dem Abgott Como, welcher ein Gott des Gefresses, Gesöffs und der Unzucht gewesen, im Monat Decembris, mit eben solchem schandlosen Leben gehalten.)

Šis P. Einhorna raksts ir iespaidojis vēlāk arī citus mūsu ķekatu svētku aprakstītājus, no kuriem visus šeit gan nepieminēšu, taču pie dažiem ir vērts pakavēties. Tā, piem., interesanti palasīt kādu ziņojumu no Neretas Latviešu Avīzēs, 1853. g. 9. nr., kurā autors Fridrichs Vagners raksta: „Vēl Dievam žēl starp kristīgiem ļaudīm ronas tādi, kas īpaši Ziemas svētkus, kur tiem par tā Pestītāja piedzimšanu ar svētku prieku būtu jāpriecājas, pēc veca tumša pagānu ieraduma svētī. Lai nu arī vairs neredz, ka šinīs dienās tādu blūķi apkārt valkā no vienām mājām uz otrām, kā mūsu tēvu tēvi to darīja, tad tomēr ļaudis visādi izērmodamies apģērbjas un iet pa mājām apkārt, nejaukus un bezkaunīgus smieklus no savas mutes izlaizdami, kas kristīgam cilvēkam riebīgi un par kaunu un tā nevien tās svētas dienas zaimo, bet arīdzan bērņus izbiedē, jaunu ļaužu prātu samaitā un tiem sliktu priekšzīmi dod. Kad nu baznīckungi dievsgan un no visa spēka ar savām mācībām pūlējušies šo nepieklājamo ieradumu izdeldēt, bet ir šogad, kā uz zemēm, tā īpaši pašā Ilūkstē citi cilvēki pašos Ziemas svētkos baidēķļu drānās apģērbušies, un tā apkārt staigājuši, bērņus baidīdami, tad cienīgs dekankungs par to gādājis, ka tie ar visiem saviem ērmu mūndierīņiem uz pāri dienām cietumā tika iemesti. Lai Dievs dod, ka caur to šis nepieklājams ieradums mazumā ietu un ar laiku pavisam izzustu starp kristīgiem ļaudīm.“

Tā raksta Latviešu Avīzes 1853. gadā par ķekatu sodīšanu. Pēc 12 gadiem, t. i. 1865. g. šo avīžu 7. numurā parādās kāds cits raksts par budējiem, kas jau ir daudz mērenākā tonī. Šī raksta autors J. Špīss starp citu saka:

„Kurciemi jeb budeļi bij sveču mēnesī (februārī). Ļaudis kā ērmi apgērbās ar spalvainiem kažokiem un raibām jo raibām cepurēm, kas no salmiem bij pītas un ar visādām lintēm, lupatiem un spalvām izgreznotas. Savu ģīmi tie nosmērēja ar oglēm jeb sodrējiem melnu, piesēja pie mutes garu linu kušķi, vai arī kāda melna jēra ādas gabalu par bārzdu. Dažs arī bij izģērbies par nāvi, cits atkal par lāci, cits par buku jeb vēl cits par dzērvi ar garu kaklu. Tā gāja par māju mājām budeļa dziesmas dziedādami un visus māju ļaudis — bet īpaši meitas un bērņus — ar bērņa rīkstēm pērdami. Katrs nama tēvs uzņēma budeļus ar pīrāgiem, gaļu, sausiem zirņiem un miestīņu.“

Par ķekātām objektīvu aprakstu sastopam A. Lercha-Puškaiša „Latviešu teikās un pasakās“ VII, 1., 295. lpp.: „Ķekatas ir māju labie gari, kas it īpaši palīdzīgas saimniecēm. Agrāk šie svētki svinēti vareni ķekātām par godu. Tagad ķekātās lec tikai retas sievietes. (Džūkstes apgabalā saka „budēļos iet“; talsinieku apg. „čigānos iet“; Kuldīgas apg. „miežu vilkos iet“. A. L.-P.) Ķekatas sākas pelnu dienas priekšvakarā. (Talsiniekos iet čigānos pirmo Ziemas svētku vakarā. A. L.-P.) Tad kaimiņi mēdz noiet viens pie otra uz jautrām viesībām. Pelnu dienā no paša rīta sievietes, kas grib lēkt ķekātās, izpuško galvu ar dažādi izgraizītiem papīriem, tā ka ģīmi gandrīz nemaz nevar saredzēt. Tad ņem nodarinātu eglīti, cilvēka garumā, ar kuplu zaru pušķi galotnē; eglītes zarus piekaŗ ar dažādiem izgreznojumiem, zvārguļiem, kriņģeļiem, dažā eglītē vēl piekārtā suktene (maza plakana butelīte) sīvā. Tā nu ķekātās lēcējas brauc no vienām mājām uz otrām, līdz beidzot savāķas kādās mājās, kur jau agrāki uzaicinātas, un tur tad paliek ilgāk. Katrā mājā ieejot dzied ķekatu dziesmas, sit ar eglīšu rezģaļiem pret grīdu un dej pēc dziesmu takts. Lai saimniece, kuŗu ķekātās lēcējas apmeklē, daudz nenopūlētos ar uzņemšanu, tad šās jau steidz dziedāt: „Neba ķekatas gaļas dēļ lēca: — liniņu labad, baltavetiņu.“ Un tad sāk dziedāt par ķekatu tēvu, kam vaŗa

bikses, un par ķekatu māti, kam vaŗa lindrucipš. Tālāk tiek stāstīts, ka ķekatašs dancinot pa istabas virsu kumelipus; ka ķekatas atbraukušas ar veselu vezumu dažādu mantu, ka sadzinušas kūti daudz raibalipu. Māju puīšiem un meitām nokodina, ka tiem nebūs gulēt, bet sagaidīt ar godu ķekatas — tā būs pašu laime. Ķekatas lec arī vīrieši bet nemaskojušies. Ķekatas īsti ir sieviešu, saimnieču svētki.“

Nobeidzot pārskatu par ķekatām, pieminēšu vēl kādu ļoti pārspīlētu un tendenciozu rakstu „Par Ziemas svētku čigāniem“ Mājas Viesī, 1874. g. 3. nr. Šī raksta autors A. Šķerbergs sarp citu saka: „Mans šās reizes nodoms ir, pārrunāt par to nelabu ieradumu, kas še augšgala Kurzemē top kopts un godā turēts. Tas ir tas, ka ļaudis vēl ciena un uzkopj to modi, Ziemas svētkos čigānos iet. Bet kas tad tie čigāni tādi īsti ir? Nu, tie nav nekas cits, kā mūsu pašu latvieši, kas šā un tā ar liekiem ģimjiem gluži savādi pārgērbušies, it kā no paša sātana jādelēti pa māju mājām apkārt plūst, ar negodīgu, ellisku kliegšanu un tērzēšanu visādus jokus dzen. Kur šie tā nosaukti čigāni parādās, tur tais mājās kamēr viņi uzturās, izrādās tā, it kā kad pate pastardiena būtu klātu, kur viss top sadauzīts un drupu drupos samalts, jeb arī ir pate istabas grīda caur likšanu bezdibenī ieģrūsta. Un kā tad ne, puīši kas lielā barā ar zirgu galvām jeb aunu, āžu voi vēŗšu rāgiem apbruņojušies un ar baltiem jeb melniem palāģiem aptinušies, ar gaŗām astēm istabā sanākuši uz visām pusēm ar rāģiem bada un ar astēm sukā mātes, meitas, bērņus un visus, ko tik priekšā atrod, kamēr tie vaimanādami un kliegdami slēpjās voi nu apakš gultām jeb arī uz krāss, jeb ar kur citur. Kad nu viņi caur lielu likšanu ir piekusuši jeb arī caur kliegšanu ir savu balsi zaudējuši un kad saimnieks pēģīgi šos uzlūdz uz vakariņām, tad viņi savas bruņas nolikuši, te vēl kādu laiku uzturās, līdz kamēr uz citām mājām tāļāk dodās. Bet ja šie čigāni netiek uzņemti, tad viņi pēc tā trakošanas brīŗa tāpat kā nākuši, ar

lielu kliegšanu, zvārguļu skandināšanu un lāpstu sišanu ripuļ ripuļiem pa galvu un kaklu no istabas ārā dodās uz caturieni, kas zināms no mājas ļaudīm ar prieka smiešanos un suņu riešanu tiek pavadīti, un nu ļautiņi nevar vien nopriecāties, ka tādus jokus caur čigāniem esot baudījuši un piedzīvojuši. Un tas tā iet visos vakaros, līdz kamēr Ziemas svētki beidzās: vienus čigānus palaiž, otri atkal ir klāt. Vēl daudz ko varētu par šo čigānu ērmotu apģērbu, kā matiem, bārdzām un citu būšanu ko teikt, bet man netiek par tādu nejēdzīgu būšanu daudz ko stāstīt, laikam gan katris uz zemēm dzīvodams tos ērmus būs visur redzējis.“

Kā jau minēju, līdz ar kristīgās ticības izplatīšanos mūsu zemē šis ķekatu tradīcijas tika dažādiem līdzekļiem apkarotas. Bez ķekatu sodīšanas bija vēl cits līdzeklis šo tradīciju iznīdēšanai. Tā, piem., skol. A. Aizsils savā Latgales Ziemas svētku aprakstā piemin kādu paražu Lašu pagastā, kur pirmo Ziemas svētku rītā mājas apstaigā liela auguma maskojies vīrietis, tā saucamais svētkulis. Šis svētkulis, līdzīgi budēļu tēvam, pārbauda puīšu un meitu tiku- mu. Slinkajiem puīšiem vai meitām jābučo svētkuļa netīrās rokas. Nav šaubu, ka tā jau ir jaunāku laiku tradīcija, kas domāta budēļu tēva izzobošanai, jo bučot netīras rokas nav nekāds gods.

Dažos Kurzemes novados vēl ir bijusi paraža, ka Ziemas svētku rītā mājas apstaigā par žīdu maskojies vīrietis ar paunu mugurā. Šis žīds piedāvā dažādas mantas, un visur to laipni uzņem un pacienā. Ļaudis ticēja, ka arī šāds žīds nes svētību un laimi nākamam gadam.

Interesantu Ziemas svētku paražu Ventspils ciemos apraksta K. Pētersons rakstā „Par miežvilkiem“ (Rīgas Latviešu Biedrības zinību komisijas rakstu krāj., 1914. g. 17. krāj.): „Pirmajā Ziemas svētku dienā izejot ciema vīri, sievas un meitas diviem bogiem, vīri savā, sievišķi savā, apstaigājot visas mājas. Pirmo pulku vedis miežvilku tēvs, otru — miežvilku māte. Tēvs un māte bijuši dziesmu sau-

cēji, visi citi, proti, miežvilku bērni, dziesmu vilcēji. Tās pašas dziesmas, kuņas pirmais bogs izdziedājis, dziedājis tūdaļ otrs bogs. Sētai tuvojoties:

Soucete, kliecete,
Miežvilku droudze,
Le vilke, le lāče
Mežeju bēga,
Le vaļas kum'leme
Pa mouru ruotat.

Sētā:

Še liela sēta
Kā liela muiža,
Še vara miežvilkas
Viņķelus meste.

Iedami velk žagarus līdz, kuņas nosviež namā. Piedauzās pie durvīm:

Dib dopa, dip dopa,
Miežvilku vakar,
Vis' maze bērniņe
Ar kul'tiņame,
Kul'tiņas kakle,
Vārpiņas iekše!
Lūdzama, tēviņi,
Laiž bērņus iekše,
Miežvilku bērņieme
Kājiņas sala.

Istabā ieejot:

Miežvilkas ielēca
Dūmistabēju,
Dievs duose miglaiņa
Vasariņa.
Dievs duoda labrīte,
Labvakariņe,
Va labe vesele
Pērņēja ļoutiņe?

Veselus pametu,
Veselus atradu,
Dievs duoda veslieme
Akālu palikt.
Tēviņu, tēviņu,
Glabāji ilanus,
Miežvilku bērniņe
Īlanu zagļe,
Pārplēsa pastalas
Pa sētu lēkdama.
Miežvilku tēvame
Pliks pakousītis,
Mūs' bērni rougas
Kā mēnesēju.

Istabā, tāpat kā ārā, dziedāja divi bogi. Namamāte atnesa alu, ko pacienāt miežvilku vilcējus. Pati padzērusi, pasniedz kannu miežvilku mātei un tad visām citām. Tādā pat kārtā namatēvs pacienāja vīrus. Kuņš iedzer, paceļ kannu gaisā:

Cel ougste, laiž zeme
Miežvilku kannu,
Juo augstu cēla,
Juo smīdra vārpa,
Smīdrāje vārpe
Brieduše graude.
Dzer paete, māmiņa,
Sav'taisīt' al'tiņu!
Sivēne iesala
Izruženēja.

Atnācējiem bija līdz savs stabulnieks ar stabulēm (dūdām), kuņš uzpūzdams visus uzaicināja uz danci pēc tam, kad bija nodziedājuši:

Ģērbiese, māmiņa,
Miežvilku drānāse,
Vele mellas svārciņas,
Sien garu outu!

Miežvilku tēvs ved saimnieci dancot. Visiem rokās saķeroties, iziet apaļo danci. Miežvilku bērņus tad pacienā ar gaļu, pupām, kuņas stāv bļodās uz galda, un raušiem.

Es kuile nedzīte
Šī sētiņēje,
Kam šķiņķa negrieza
Miežvilku bērņiem!
Es bulle nedzīte
Šī sētiņēje,
Kam roušus necepa
Miežvilku bērņem!

Pacienāti visi taisās iet projām:

Taisiese, ģērbiese,
Miežvilku bērne,
Cits skrēje liepe,
Cits uozuolēja,
Cits mūsu bāliņa
Jauneja klēte.
Ar Dievu, ar Dievu,
Ar miļu Dievu!
Ar Dievu sagaida,
Ar Dievu pavada.

4. arī:

Ar pavadija.

Atvadījušies miežvilku bērņi gāja uz otrām mājām, kur darīja to pašu. Dažas meitas jau bija aizskrējušas pa priekšu paziņot, ka nāk miežvilku draudze.

Kā redzams, miežvilkos iešana diezgan līdzīga ķekātām. Miežvilku bērņi, tāpat kā ķekatas, nes sekmes saimniecībā, galvenokārt druvās. Pēc prof. P. Šmita domām (sk. Latviešu mitoloģija 38. lpp.) Miežvilks jāskaita pie

aizņemtajām zemkopju mitiskajām būtnēm. Tas atgādinot vācu „Roggenwolf“ jeb „Kornwolf“ un rudzu ruņģi (jau pie Langes), kas neesot šķirams no rudzu nesēja pūķa. Šis ruņģis neesot latviešu vārds, bet atgādinot karēļu rudzu dievu „Rongoteus“. Bet tā kā vācu „Roggenwolf“ varētu saskanēt tikai ar mūsu rudzu vilku, tad miežvilkam šeit diezgan grūti būs atrast kaut kādas paraleles. Šķiet, ka tādas drīzāk gan būs jāmeklē ar to pašu mežavilku, kas sevišķi Ziemas svētku vakarā tiek mežā baidīts, lai vasaru neaiztiku lopus. Kā to redzam no dažādiem aprakstiem, tad Ziemas svētku vakarā ciņa ar vilkačiem un raganām ir liela. Tā, piem., kādā rakstā „Des Olaus Magnus Bericht über die livländischen Werwölfe“ (sk. Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands 1845) lasām, ka Ziemas svētku naktī noteiktā vietā sapulcējoties liels pulks vilku, kas esot no dažādām vietām pārvērtušies cilvēki. Šie vilkači ar lielām dusmām pret cilvēkiem, kā arī zvēriem, kam nav plēsīga daba, sagādājis apkārtējiem iedzīvotājiem lielāku skādi kā īstie vilki. Vilkači sevišķi mežonīgi pret cilvēkiem, kas mežā dzīvojot, dažreiz ielaužoties viņu mājās, lai aprītu cilvēkus. Vienīgi ar to, ka šie vilkači ieejot alus pagrabā un izdzerot dažas mucas alus, tie atšķīroties no īstajiem vilkiem. Tukšās mucas tie sakraujot vienu uz otras.

Šādi un tamlīdzīgi nostāsti cirkulēja senākos laikos par vilkačiem, burvjiem un raganām, kas sevišķi saulgriežu svētkos esot ļoti darbīgi. Tāpēc arī bija jāmeklē līdzekļi, lai cīnītos ar šiem ļaunajiem gariem. Ar dažādu uguņošanu, kliegšanu un trokšņošanu baidīja šos garus projām. Interesanta vilku baidīšanas paraža bija nūjiņu sviešana mežā. Šo paražu apraksta kāds Dr. U. Cimmermanis (sk. Das Wolfsjagen in der Christnacht, Neue wöchentliche Unterhaltungen über Gegenstände der Literatur und Kunst. 1808, II, 166.—168. lpp.), kas vēlā Ziemas svētku priekšvakarā braucis no Kuldīgas uz Ventspili un apstājies kādā Piltenes kroņamuižas krogū. Tur krodzi-

nieks stāstījis, ka no tuvējiem Piltenes ciemiem salasišoties jaunieši, lai priekš nākamās vasaras aizbaidītu vilkus. Ap pulksten astoņiem vakarā mājai gaŗām devies latviešu jauneklju un jaunavu bars uz kādu kalnu tuvējā mežā. Ikvienam rokā bijis kāds sprungulis, ko svieduši uz visām pusēm mežā, runādami nesaprotamus vārdus. Atgriezoties atskanējušas stabules un jaunavu dziesmas. Tā trokšņodami iegājuši krogū, kur visu nakti dzēruši, ēduši un dejojūši. Saulei lecot, viss bars devies atpakaļ uz kalnu, kur burbuļojošā avotā mazgājuši sejas, atkal metuši sprungulus un izklīduši, atgriezdamies mājās. Ja šo paražu neievērojot, tad vilki saplosot jērus.

Par šo Ziemas svētku tradīciju arī mūsu folkloras krātuvē atrodami daži ticējumi. Tā, piem., no Garozas: Ziemas svētku nakti puīšiem jāiet pie meža un jāsvieš nūjiņas mežā, tad vasaru vilki nenāk aitas plēst (LFK 3, 634; 3, 1747; 3, 2585). Kāds cits ticējums no Bauņiem skan: Ziemas svētku vakarā vajaga uziet kalnā un sviest nūjas mežā, tad nākošā gadā būs laba raža (LFK 3, 771).

Ļauno garu apkaŗošanaī bija daudz un dažādi līdzekļi. Kā šāds līdzeklis noderēja arī sērmūkslis, pilādzis, bucene jeb pucene, kas ir vecs buryības koks. Māņos, teikās un pasakās to diezgan bieži piemin. Arī dažas dziesmas to daudzina. Viņam tiek pieminēts, tāpat kā paeglim, „krustiņš ogas galiņā“ (34130). No viņa baidās raganas un skauģi:

Man uzauga pucenīte
Zirgu staļļa galiņā;
Ik rītiņus skauģa māte
Gaŗām gāja špaukādama. LD 29835.

No sērmūksļa koka Ziemas svētku vakarā pagatavo mazu krustiņu, to nes uz rudzu lauku un paslēpj zem sniega, lai nākamā gadā tur būtu labi rudzi.

Tāds pat burvības koks ir arī apse. Ar apses malku tikušas raganas dedzinātas, tāpēc to arī sauc par raganu

malku (Lielplatonē, P. Šm., 922). No apses koka pagatavots Kristus krusts, tāpēc apsi uzskata par svētu.

Ziemas svētku vakarā uz kūts durvīm velk krustus ar krītu, lai raganas lopus neapbur (LFK 3, 1060 — Ozolniekos). Tāpat šai vakarā jāvelk uz citām ēku durvīm 3 krusti, lai ļaunums nemetas mājās (LFK 184, 1098 — Litenē). Bērni basām kājām apskrien visas ēkas un uz katras uzvelk krustu. Kuņš pirmais tiek pie istabas durvīm, tas tai gadā vislaimīgākais (LFK 2, 441 — Dzelzavā).

Ļoti daudz ticējumu ir par burvjiem un raganām, kas Ziemas svētku naktī apcērp aitas. Arī Brīvzemnieka krājumā (1881, VI, 204) lasām: „Burvji un raganas apcērp aitas Ziemas svētkos, sveču dienā, Lieldienās un Jāņa dienā. Tad jānocērp arī pārējā vilna un jāieliek krāsnī. Tad burvis jeb ragana nāks lūgties, lai glābj.“ Šie burvji jeb raganas nav nekas cits, kā kaimiņu bitenieki, kas iet citu kūtīs aitas cirpt. No šīs vilnas adīja cimodus, ar kuriem dravējot bites nekož. Dūrē un citur ir ticējumi, ka bitenieki zagšus cērp kaimiņu aitas, lai bites labi padodas (LFK 118, 124).

No Ziemas svētku ticējumiem un paražām mēģināja uzzināt nākamā gada ražu. Senā latvieša skats vispirms vērsās pret debesīm, ja tā bija zvaigžņota, tad nākamā gadā būs laba raža, turpretim apmākušās debesis solīja neražu (LFK 230, 1788). Ja Ziemas svētku naktī debess zvaigžņota, tad nākamā gadā labi padodas arī lopi (LFK 208, 796 — Skujenē). Ziemas svētki bez sniega sola vāju siena ražu, turpretim „biezs“ sniegs — biezas siena vāles (LFK 230, 1737 — Ārlavā).

Sniega kupenas Ziemas svētkos arī druvās nes auglību:

Pūti, pūti, ziemeļi,
Ziemas svētku vakarā,
Klēti pūti miežus, rudzus,
Stallī bērus kumeliņus. LD 33282.

Vasarā, kad rudzi nopļauti, tad no rudzu vārpām nopina vainagu un nolika to klētī, kur peles dzīvo. Ziemas svētku vakarā gāja vainagu aplūkot. Cik vārpu peles bij sagrauzušas, tik gadu būs labi rudzi (LFK 231, 1533 — Iecavā). No salmu jumta velk salmu, ja vārpā grauds, tad nākamais gads būs bagāts, turpretim ja vārpa tukša — nākamais gads nabadzīgs (LFK 17, 2065, 43 — Baldonē).

Ziemas svētku naktī iet pie bišu stropiem klausīties bišu sanopā. Ja tās „dzied“ skaļi, tad būs laba vasara (LFK 230, 2290 — Dundagā).

Eima bišu klausīties

Ziemas svētku vakarā.

Ja bitītes daiļi dzieda,

Tad būs silta vasariņa. LD 33256.

Ziemas svētku vakarā iet arī dārzā purināt ābeles, tad nākamā gadā laba ābolu raža (LFK 230, 221 — Talsos).

Mājas saimnieks Ziemas svētku naktī neguļ, lai viņa lini nekrīt veldē:

Negulu, negulu

Ziemas svētku nakti,

Lai man liniņi

Veldē nekrīt. LD 33279.

Ziemas svētku rītā agri jāceļas, lai visu gadu agri varētu piecelties (LFK 263, 1104 — Nautrēnos); tāpat: kas svētku rītā pirmais pieceļas, tas visu gadu ir pirmais (LFK 331, 53 — Kalupē).

Ziemas svētku rītā aizvienu kāds cenšas iziet no mājām, pirms nav ienācis kāds svešs cilvēks, jo citādi pēdējais atnes nelaimi (LFK 184, 1265 — Litenē).

Par citiem saulgriežu svētkiem mums nav uzglabājies tik daudz dažādu ticējumu un zintējumu kā Ziemas svētkiem, tāpēc varam domāt, ka tieši šais svētkos pareģojumiem un zilējumiem bija sevišķa nozīme. Un kaut arī diezgan daudzi ticējumi ir analogi ar Mārtiņa, Andreja vai

cityiem svētku dienu ticējumiem, tomēr Ziemas svētku tradīcijās ir daudz kas īpatnējs, šiem svētkiem raksturīgs.

Šur tur Ziemas svētku ticējumos manāms arī kristianisma iespaids. Diezgan bieži sastopams ticējums, ka Ziemas svētku naktī akās ūdens pārvēršas par vīnu (LFK 230, 1814 — Laidzē u. c.).

Ziemas svētku priekšvakarā uz galda jāliek siens, jo tur naktī nākot Jēzus gulēt (LFK 221, 390 — Silajāņos). Tāpat arī govīm liek silēs sienu, kur Jēzum gulēt (LFK 435, 1090 — Bērzaunē).

Daudz un dažādu Ziemas svētku paražu saistās ar lopiem, lai tos pasargātu no ļaunuma, lai tiem būtu svētība. Govīm berž muguras ar sniegu, lai vasarā tās odi neēd (LFK 2, 255 — Madonā), arī lai tās vasaru nebizo (LFK 479, 1918 — Lubānā). Cūku kūti met zirņus, lai sivēni labi padodas; govju kūti liek maizes kukuli un sviesta bunduli, lai govīm labs piens; aitu kūti met raibu cimdu pāri, lai aitām labi jēri.

Interesanti pieminēt kādu raksturīgu Ventspils paražu: „Ziemas svētkos saimnieks un saimniece iet uz stalli, lai apzintētu savus lopus. Staļļa vidū iesit mietu, un saimnieks ar saimniecei skrej deviņas reizes ap mietu, saukdami: „Man krējams, man pieniņš, man sviestiš, pār deviņem ciemiņem. Tiem visiem ciemiņem, lai tik pliks sūkliņš“ (LFK 99, 41).

No ticējumiem redzam, ka Ziemas svētkos govīs nedzirda, lai tās vasaru nebizotu, bet arī zirgiem bieži vien jāstāv pie tukšām redelēm, jo svētku liksmībā tos kalpi piemirst:

Ai, bagāti Ziemas svētki,

Kalpi tauki, zirgi liesi;

Kalpam pilna gaļas bļoda,

Zirgam tukšas redelītes. LD 33373.

Ziemas svētku ticējumos redzamu vietu ieņem jaunu meitu zilējumi par tautās iešanu. Kūķu vakarā istabā ienes

miežu graudus un gaili. Graudus nobeŗ vairākās ĉupiņās, no kuŗām katra meita izvēlas savu. Pie kuŗas ĉupiņas gailis iet graudus knābt, tā meita pirmā izies pie vīra (LFK 196, 60 — Dzelzavā). Meitas iet tumsā no augļu kokiem lauzt zariņus. Kuŗai jauns zariņš, tai būs jauns vīrs bez mantas; kuŗai apsūnojis, tai bagāts vīrs; kuŗai pusnokaltis, tai pusmūŗa, bet apsūnojis un nokaltis sola vecu un bagātu vīru (LFK 161, 218 — Vecmuiŗā). Meitas nes malku uz istabu, ja pa pārim pagales, tad drīzi apprecēsies (LFK 3, 2115 — Garozā). Jāķeŗ zediņi, ja saķeŗ pāri, tad apprecēsies, ja nepāri, tad ne (LFK 215, 425 — Līvānos). Meitas lauŗ sētas vabiņas. Uz kuŗu pusi ieriesies suns, uz to aizprecēs (LFK 3, 1982 — Garozā). Jaunai meitai koĉu vakarā jāizslauka istaba un jānes mēslī ārā, jāizbeŗ. Paŗai jānostājas virsū un jāklausās. No kuŗas puses dzird suņa rieŗanu, uz to aizvedis (LFK 311, 384 — Kapiņos). Laiŗ suni pa durvīm ārā un svieŗ gaŗas gabalu pakaļ. Uz kuŗu pusi suns riedams skries, no tās puses brauks precinieki (LFK 215, 424 — Līvānos). Meitas iet kūtī ķert aitas. Ja noķeŗ aitu, tad neapprecēsies, ja aunu, tad apprecēsies. Ja noķeŗ vecu aunu, tad būs vecs vīrs, ja jaunu, tad jauns (LFK 215, 432 — Līvānos). Svieŗ pār plecu tupeli. Uz kuŗu pusi krīt purna gals, uz to pusi aizprecēs (LFK 3, 1983 — Garozā). Ziemas svētku vakarā meitas sveŗ kaķi. Ja tas sveŗ puspodu, tad drīzi izies tautās (LFK 230, 869 — Talsos). Arī tautas dziesmas piemin ņo tradīciju:

Jaunas meitas kaķi svēra
 Ziemas svētku vakarā;
 Ja svērs kaķis puspodīņa,
 Tad vezs meitas ņoruden. LD 33262.

Ziemas svētku vakarā jāŗ uz slotas kāta ap cūkkūti. Pēc tam piesit ar kātu pie durvīm. Ja kuilis atrukst pretī, tad tai gadā apprecēsies (LFK 114, 64 — Veckārŗos).

Seno latvieŗu tradīcijās liela nozīme Ziemas svētku sapņiem, jo tie piepildoties. Seviŗķi jaunas meitas cenŗas

nosapņot savu mūža draugu. Ziemas svētku vakarā, gulēt ejot, beŗ graudus zem gultas. Kas sapnī pļauj labību, tas izredzētais (LFK 230, 848 — Talsos). Tāpat, gulēt ejot, kājā jāatstāj viena zeķe. Kas sapnī nāks zeķi vilkt, tas apprecēs (LFK 196, 66 — Dzelzavā). Ziemas svētku vakarā nomazgā muti un nenoslaucījies iet gulēt. Pie gultas noliek dvieli un ūdeni. Kas gulētājam sapnī mazgājas un dvieli slaukās, ar to apprecēsies (LFK 230, 870 — Talsos). Ziemas svētku vakarā meitai vai puisim noliek zem gultas trauku ar ūdeni. Tam pāri pārlic skaliņu. Ūdens ir upe un skaliņš — tilts. Kas gulētāju naktī vedis pāri upei, ar to apprecēsies (LFK 230, 864 — Talsos).

Diezgan daudz Ziemas svētku ticējumu, kas saistās ar cilvēka veselību un mūža ilgumu. Dažus no tiem šeit citēšu: Ziemas svētku vakarā jāskrien basām kājām trīsreiz mājai apkārt, lai nesāp zobu (LFK 114, 233 — Veckārkšos). Jāj uz skruķa pie cūkkūts durvīm un saka: „Labvakar, lielmāt!“ Ja cūka atrūc, tad ilgs mūžs, ja ne, tad drīzi jāmirst (LFK 17, 1811, 27 — Lazdonā). Velk sienu stiebriņus, kas atrodas uz galda, pārsegti ar galdautu. Kuŗš izvelk garāko sienu stiebriņu, tas visilgāk dzīvos (LFK 260, 353a — Aulejā). Ziemas svētku vakarā saimes ļaudis noplēš no viena koka vienādus skaliņus, pēc tam tos iesprauž zemē un katrs savu aizdedzina. Kuŗam skaliņš visātrāk izdeg, tas pirmais mirst (LFK 255, 231 — Kalupē). Vēlākos laikos radās cita tradīcija, šai līdzīga. Eglīti dedzinot, katrs izvēlas savu svēcīti. Kuŗam svēcīte visātrāk izdeg, tas pirmais mirst (LFK 375, 2926 — Skujenē).

Ziemas svētku priekšvakarā ap pusnakti iet laukā mēness gaismā skatīties savu ēnu. Ja tai nav galvas, tad drīzi jāmirst (LFK 230, 2215 — Stendē). Kad visi apsēdušies pie galda, tad kādam jāapskrej trīsreiz ap istabu un pēc tam jāskatās pa logu iekšā. Ko redz pie galda sēžam bez galvas, tam nākamā gadā jāmirst, bet kam

blakus sēž kāds lieks cilvēks, tas apprecēsies (LFK 69, 1464 — Biržos).

Ziemas svētkos ap pusnakti iet uz stalli klausīties zirgu sarunu. Ja baņotājs nav bijis zirgiem labvēlīgs, tad tam jāmirst (LFK 375, 2955 — Skujenē).

Citēsim arī kādu A. Lercha-Puškaiša (VII, 1, 308. lpp.) aprakstu no Ozolniekiem: „Nakti uz pirmajiem Ziemas svētkiem runājot visi lopi cilvēkiem saprotamu valodu. Kāds puisis, gribēdams izzināt, vai tas tiesa, gāja uz zirgu stallja augšu gulēt un novaktēt, ko zirgi runās. Ap pusnakti puisis dzirdēja, ka viens zirgs grūti nopūtās. Otrs zirgs vaicāja tūlīt: „Kāpēc, brālīti, tā nopūties?“ — „Kā nu nenopūtišos“, šis atteica, „jo klucis, kas tur augšā guļ, mums būs jāvelk nākošu svētdienu.“ Puisis, to dzirdēdams, pārbijās, tūlīt nokāpa no stallja augšas, aizgāja uz istabu un iekrita grūtā slimībā. Pēc pāris dienām puisis nomira, un svētdien bija zirgiem viņš jāved uz kapsētu.“

Senos Ziemas svētkus ikviens ar nepacietību gaidīt gaidīja, lai pēc grūtajiem iepriekšējā gada pūliņiem dažas dienas pavadītu priekā un liksmībā. Ziemas-svētku priekšvakarā saimnieks aicina pie galda kalpones un kalpus, lai tie saņemtu atalgojumu par iepriekšējā gada darbu:

Saimeniek, svētki nāk,
Sēsties galda galiņā,
Dod kalpam kalpa tiesu,
Kalponei kalponītes. LD 33284.

Blakus priekam un liksmībai šais svētkos bija arī nopietni un klusuma brīži, kad bija sajūtama Dieva tuvošanās. Tad visiem bija jāklusē:

Klusat jauni, klusat veci,
Dievs ienāca istabā;
Dievs ienāca istabā,
Vaicā nama saimenieku.
Tas bij nama saimenieks,
Kas sēd galda galiņā;

Kas sēd galda galiņā,
Baltā linu krekliņā. LD 33271.

Varētu jautāt, cik dienas senie latvieši svinēja Ziemas svētkus? Dažas dziesmas piemin trīs Ziemas svētku dienas:

Eita, visas lielas dienas,
Cit' uz citas ciemoties!
Ziemas svētki trīs brāļi,
Liendienītes trīs māsiņas. T. dz. 54340.

Turpretim dažas dziesmas min arī četras Ziemas svētku dienas:

Ziemas svētki četri brāļi,
Pastaliņu pūdētāji;
Kad noplīsa pastaliņas,
Tad ar kārklu vizītēm. T. dz. 54363.

Arī kāds ticējums liecina, ka ceturto Ziemas svētku dienu senāk laudis svētījuši, lai vilks nenes projām aitas, jērus un citus lopus. Šī diena saukta par vilka dienu (LFK 344, 1608 — Preiļos).

Tāpēc varam domāt, ka senāk Ziemas svētkus svētīja četras dienas, bet vēlāk tos par vienu dienu saīsināja.

Pēc Ziemas svētkiem iesākas jaunais gads, jo šie svētki nenāk vieni, bet tiem ir līdzī arī savi sulaiņi:

Bagāti Ziemas svētki
No Rīgas nāca:
Trīs simti sulaiņi
Bruņoti līdz. LD 33253.

Laikam gan šie sulaiņi nav nekas cits, kā nākamā gada dienas.

Beidzot Ziemas svētku svinēšanu, senais latvietis nogrimst dziļās pārdomās par nākamo gadu, par nākamiem saulgriežu svētkiem Liendienām:

Paldies saku Dieviņam,
Nu atnāca Ziemas svētki;
Dievs lai dod veselību
Liendieniņu sagaidīt. LD 33281.

II. Lieldienas.

Pēc jautri svinētajiem Ziemas svētkiem nāk laiks, kad dabā pamazām noveļas tumsas slogs un saule sāk iet savu uzvaras ceļu. Līdz ar saules atgriešanos tuvojas nākamie lielākie saulgriežu svētki — Lieldienas, tas ir laiks, kad diena un nakts vienādā gaņumā. Un kaut gan ziemas un pavasara saulgriežu vidū ir brīži, kuņus senie latvieši nepalaīda gaņām nepamanītus, taču tie nebija svētki, jo to svinēšana neilga vairāk par vienu dienu. Tās bija svinamas dienas, no kuņām kā pirmo minēsim *Teņa* jeb *Tenisa* dienu 17. janvarī. Šai dienā ēda cūkas ausi ar grūdeni, lai augtu labi sivēni. Šai dienā gāja arī uz kūti un dancoja ap cūku sili dziedādami:

Ak, tu cūku *Tenisiņ*,
Tavu daiļu sivēniņu:
Pati cūka zābakos,
Sivēniņi kurpītēs. LD 29194.

Nākamā svinamā diena bija *Metēndiena* jeb *Vastlāvis*, ko svinēja 6. februārī. Šai dienā vārīja cūkas kājas un cūkas galvas pusi, kā arī cepa *Metēņu* pīrāgus. *Metēndienā* laidās ar ragaviņām no kalna, lai augtu labi līni un vasarā nekostu odi.

No citām pavasara dienām vēl jāpiemin *Māras* diena, 25. martā, ko bieži vien dēvēja par pavasara jeb kāpostu *Māru*. Šai dienā tina dzijas kamolā un vārīja klučus jeb ķilķēnus, lai augtu lielas kāpostu galviņas. Domājams, ka ap šo laiku senie latvieši svinēja arī pavasara saulgriežu svētkus — Lieldienas. Daudzi *Māras* dienas un *Lieldienu* ticējumi ir identiski. *Māras* dienas rītā

pirms saules lēkšanas iet mazgāties tekošā ūdenī. Visi šai dienā steidz agri celties; kas aizguļas, tam lācis atdod savu miegu, jo tas šai dienā ceļas no savas migas (LFK 524, 466a; 279, 4357 — Kosā).

Ar Māras dienu beidz vakaros dedzināt uguni; ļaudis steidz vakariņas paēst vēl dienas gaismā (LFK 23, 4450a). Kristīgā laikmetā pavasara saulgriežu tradīcijas apvienojās ar tagadējām Lieldienām. Bieži vien Lieldienu tradīcijās vērojama kontaminācija ar pūpolsvētdienas, kā arī zaļās ceturtdienas un lielās piektdienas tradīcijām.

Par senajām Lieldienām mums nav uzglabājies tik daudz tradīciju kā par Ziemas svētkiem. Lieldienās nav arī vairs tās pilnības, bagātības, kas Ziemas svētkos. Ja tautas tradīcijas Ziemas svētkus daudzina par bagātiem, tad Lieldienām jau ir nabaga nokrāsa:

Liieldieniņa liela sieva,
Tā atnāca tukšu roku;
Miķelīts mazs vīriņš,
Tas atnāca pilnu roku. LD 32278.

tāpat arī:

Gauši nāca, drīz pagāja
Tie bagāti Ziemas svētki,
Tā nabaga Liela diena
Nāk pakaļ vaidēdama. T. dz. 53127.

Liieldienas svētku raksturīgākie ēdieni ir vāriti zirņi un olas. Liieldienās ēda zirņus, lai iegūtu turību, bagātību (P. Šm., Rēzeknē).

Raksturīgākā Liieldienu tradīcija, kas plaši pazīstama arī pie citām tautām, ir olu krāsošana un vārīšana. Olas uzskata kā saules simbolu, bez tam jau no seniem laikiem tās iedomājās arī kā stiprinājumu un maģisku līdzekli dzīvībai un auglībai, jo no olas arī rodas jauna dzīvība. Sevišķi pavasara saulgriežos tās pastiprina šo auglības spēku. Pie ģermāņu tautām ēd olas, lai iegūtu laimi un viss labi izdotos, bet Elzasā mājastēvs Liieldienu ritā dod savam

bērnām olu, lai to pasargātu no agras nāves (sk. Sartori, Sitte und Brauch, 3, 157). Par Lieldienu olām latviešiem ir visplašāk pazīstamais ticējums, ka tās vāra, lai telītes apaļas baņojas. Sasmalcinātas olu čaumalas dod vistām, lai tās labi dēj olas (LFK 113, 96 — Apriķos u. c.).

Parasti Lieldienās vāra tikai vistu, retos gadījumos zosu olas. Čigāni dod saviem mājas kustoņiem pirmajās Lieldienās pūces un dzeguzes olas (sk. Wlislocki, Zigeuner, 147).

Lieldienu olas vārot, tās mēdza dažādi izkrāsot. Visparastākais olu krāsošanas veids senajiem latviešiem bija likt olām vārīties sīpolu mizās. Tad olas ieguva dzeltenu krāsu. Bez tam olas vārīja arī bērzu lapās jeb pirts slotās, rudzu zelmenī un siena gružos. Tad tās nokrāsojās zaļā krāsā. Alkšņa pumpuros olas vārot kļuva brūnas. Lai olu čaulām krāsa turētos klāt, tad ūdenim, kuņā olas vārīja, piemeta nedaudz sāls. Kaut gan mūsu tautas dziesmās nav pieminēta olu krāsošana, taču šī paraža bija jo plaši izplatīta. Par olu krāsošanu mums ir uzglabājusies tikai viena tautas dziesma un tā pati sabojātā veidā:

Pervēsīm, māsiņas,

Raibas oliņas,

Šķiņķosim bāliņam

Lieldienas ritā. LD 32293.

Izvāritās olas dažādi izrotāja vai nu ar naža galu, vai lāpāmā adatu, izkasot gan skujiņas, gan sirdis un tamlīdzīgus simbolus. Raibu olu krāsošanai bija arī citi paņēmieni, piemēram: nevāritu olu apslāpēja ūdenī, pēc tam aplipināja dažādām sīpolu mizām, vietām gaišākām, vietām tumšākām, vietām piestiprināja arī egles skujiņas vai bērza lapiņas. Šādu olu ietina lupatiņā, cieši nosēja ar dziju un lika vārīties. Tā ola nokrāsojās dzelteniem, zaļiem un brūniem raibumiem. Bez tam raibi olas krāsoja arī tās aptinot krāsainiem dzīpariem, raibām lupatiņām vai rakstītām prievītēm. Šādas olas vārot, aptītā vieta no-

krāsojās attiecīgā krāsā vai rakstā. Parasti raibās olas krāsoja jaunas meitas, ko pasniegt savam iemīlotajam puisim, lai tādā veidā parādītu savu prasmi. Skaistākās olas neēda, bet glabāja ilgāku laiku. Lai olas vārot neplīstu, tad nedrīkstēja, uguni kurinot, runāt un smieties. Tāpat, olas vārot, nedrīkstēja uguni pūst, lai tās neplīstu (LFK 32, 1430 — Patkulē).

Lai pasargātu vistas no vanaga, tad Lieldienu rītā izpērtās pirts slotas liek sētas mietu starpā un lej ar ūdeni, kuŗā Lieldienu olas vārītas, tad vanags vistu nenesot.

Par vanaga baidīšanu ir arī citi varianti, piem.: divi cilvēki nostājas pie sētas, viens vienā pusē sētai, otrs otrā. Viens no viņiem lej ūdeni, kuŗā Lieldienu olas vārītas, uz rīkstēm, kas apvītas ap diviem sētas mietiem. Otrs jautā: „Ko tu tur plucini?“ Lējējs atbild: „Vanagu plucinu.“ Tas jāatkārto trīs reizes, tad vanags nekārs vistu (LFK 1400, 26087).

Olas ēdot, vēroja čaumalas atdalīšanos: ja tā labi atlec, tad augs labi lini, ja čaumalu grūti nolobīt, tad slikta linu raža (LFK 266, 1322a — Liepnā).

Plaši pazīstama Lieldienu tradīcija ir *s i š a n ā s a r o l ā m*. Ja ola saplīst, tā jātdod tam, kuŗš to sasitis. Par šo tradīciju ir dažādi izskaidrojumi. Tā, piem., Veigerts (sk. Religiōse Volkskunde, 24) saka, ka olas Lieldienās sit, lai mājās nāktu svētība. Mūsu tautas tradīcijās ir cits izskaidrojums, proti: Lieldienās sitas ar olām, lai uzzinātu, kuŗš ilgāk dzīvos. Kam stiprāka ola, tas visilgāk dzīvos (LFK 179, 296 — Alūksnē).

Vienu no galvenajām vietām mūsu seno Lieldienu ritualā iepem *š ū p u ļ u k ā r š a n a* un *š ū p o š a n ā s*. Šūpules, atkarībā no novadiem, sauc arī par šūpotnēm, līgotnēm, līgačām, airēm jeb eirēm. Tās kāra gandrīz katrā ciemā, un liels bija grēks, ja kāds, kas iepriekšējos gados bija kāris šūpules, tās vairs nekāra. Tad ticēja, ka labie gari atriebsies pie viņa lopiem (LFK 1400, 2556). Kaut gan

šūpules kāra parasti tikai Lieldienu sestdienā, taču vajadzīgos materialus sagatavoja jau iepriekš:

Cērtiet, brāļi, oša kārtis,
Vītējiet saulītē:
Še teicās tautu meita
Lieldien nākt šūpoties. LD 32305.

Par šūpuļu kārumu māsa apsola bāliņiem olas:

Došu olu bāliņam
Par šūpoļu kārumiņu;
Man vistināš dētin dēja,
Kladzināt kladzināja. LD 32243.

Šūpuļu kāršanai jau iepriekš izraudzījās piemērotu vietu. Tāda parasti bija augstākā kalnā, lai šūpules jau no tālienes varētu ieraudzīt:

Lieldiena vaicāja,
Kur kārsim šūpules?
Uz augsta kalna,
Lielceļa malā. LD 32276.

Turpretim vairījās šūpules kārt ūdens malā, lai „māsiņai nenokristu vainadziņš“, kā arī lai nesamirktu tai vilainītes. Arī labā zemē šūpules nekāra:

Nekārat šūpulīti
Aramāi zemītē:
Ne tur auga rudzi, mieži,
Balandītes vien ziedēja. LD 32289, 1.

vai arī:

Nekāru šūpuli
Labā zemē:
Balandes vien auga,
Ne mieži, rudzi. LD 32289.

Latviešiem pazīstami vairāki šūpuļu veidi. Vienkāršākais no tiem, kad šķūnī pie sijas piestiprina virvi divās vietās, lai atstatums no vienas vietas līdz otrai būtu vismaz metru plats. Virves apakšā ierīko dēlīti, kur sēdēt.

Šādās šūpulēs var šūpoties tikai viens cilvēks, un tās parasti sauc par līgačām. Otrs veids, kad starp diviem tuvu augošiem kokiem jeb divām stipru koku grupām, jeb „āžiem“, kas apakšā sadzīti zemē, bet augšā savienoti kopā, pārliet stipru šķērsbomi. Šim bomim uzveļ divus bērza klūgu vainagus. Katrā vainagā piestiprina bērza kārti. Kāršu apakšējās galus savieno dēlītis vai arī ragavu belzienam līdzīgs savienojums, kur šūpojamam sēdēt vai arī stāvēt. Šādās šūpulēs var šūpoties divi cilvēki. Vēl cits šūpuļu veids ir, kad pār šķērsbomi liek divās vietās virvi, lai bomim vienā pusē nokarājas līdz zemei virves gali, bet otrā pusē virves vidus daļa. Tad ņem pagaņu dēli, kuŗam vienu galu piesien virves vidus daļā, bet otru virves galos. Šūpotāji nostājas dēļa galos, bet šūpojamie dēļa vidū. Šādās šūpulēs var šūpoties vairāki cilvēki.

Kad šūpules pakārtas, tad vispirms izšūpoja saimnieku un saimnieci. Protams, par to šūpuļu kārēji, kas parasti bija arī šūpotāji, dabūja zināmu samaksu: cimdu pāri, olas, alu vai kaut ko tamlīdzīgu. Sevišķi jauni puīši par jaunu meitu izšūpošanu centās sev izkaulēt zināmu atmaksu.

Par seno latviešu Lieldienām un šūpuļu kāršanu raksta Ernests Kristjāns Trautfeters (sk. Das Inland. 1850. „Einiges aus der nordischen Sagenlehre, insbesondere der lettischen“, Ernst Christian v. Trautvetter). Raksta autors mūsu Lieldienas nosauc par šūpuļdienu (Schaukeltage). Viņš ir apceļojis mūsu zemi pagājušā gadu simta vidū un pie Jelgavas, kā arī tās apkārtnē ievērojis, ka latvieši Lieldienās savos ciemos kaŗ šūpules, pie kuŗām ļaudis sanāk un šūpodamies priecājas. Kāds draudzes rakstvedis viņam paskaidrojis, ka latvieši visā zemē un tikai Lieldienās kaŗot šūpules. Aplūkojis vārdu šūpot un ligot starpību, autors aizrāda, ka latviešu šūpošanās atgādinot kādus atēniešu šūpuļu svētkus, ko par aiōra saucot, no aiōra — šūpošanās.

Nav šaubu, ka Lieldienu šūpošanās saistīta ar auglības rītiem. Ar šūpošanās kustībām centās veicināt auglības spēku. Jo augstāk šūpojās, jo labāka raža. Senie latvieši šūpodamies cerēja galvenokārt pavairot linu un kaņepju ražu:

Kas to lieldienu
Iešūpoja?
Tam auga liniņi,
Tam kaņupītes. LD 32263.

tāpat arī:

Liniņu labad
Līgot gāju,
Lai mani liniņi
Līdzeni aug. LD 32279.

Lai lini labi pārziedētu, tos vējš nesagāztu veldrē, tāpat lai tie augtu gaŗi un līdzeni, tad nedrīkstēja šūpules apturēt, bet tām vajadzēja pašām apstāties (LFK 464, 2456 — Alūksnē; 17, 6977 — Bukaišos).

Liendienās šūpojās arī, lai vasaru neēstu odi un citi kukaiņi:

Ai, odiņi, masališi,
Neēdiet šovasar:
Jau es gan šūpojos
Visas trīs lieldieniņas. LD 32237.

Šūpošanās laikā bieži vien klāt esošie apdzied šūpamos. Puiši apdzied meitas un otrādi:

Augsti mani bāleliņi,
Augstu kāra šūpotnītes;
Tautu meita neiekāpa,
Ikam lūdza cēlējiņa. LD 32239.

tāpat arī:

Iešūpoja, ielīgoja, —
Kas iekāpa šūpulī?
Svina muca, draņķa muca,
Tā iekāpa šūpulī. LD 32247.

Meitas savukārt nepaliek pušiem parādā:

Iešūpoja, ieligoja, —

Kas iekāpa šūpulī?

Šķību vagu dzinējīnis,

Tas iekāpa šūpulī. LD 32245.

Kaut gan galvenais šūpošanās laiks bija Lieldienas, tad tomēr šūpojās arī vēl visu nedēļu pēc tam, līdz Lieldienu atsvētei jeb baltajām Lieldienām. Tad svinīgā ceremonijā, pieaicinot arī kaimiņus, šūpules izjauca un sadzināja, lai raganām nebūtu kur šūpoties.

Diezgan bieži Lieldienu šūpošanos min sakarā ar sauli, kas arī Lieldienu rītā šūpojoties jeb dejojot. Jau iepriekš minētais P. Einhorn savā „Historia Lettica“ saka, ka Lieldienu rītā saule uzlecot lēkādama un diedama. Par saules šūpošanos mums ir uzglabājušies vairāki ticējumi. Tā, piem., Lieldienu rītā vēro saules šūpošanos (LFK 32, 910 — Ozolniekos). Caur nokvēpinātu stiklu vēro saules šūpošanos (LFK 23, 4627 — Koku pag.). Lieldienu rītā pirms saules jākāpj kādā augstākā kalnā, lai redzētu saules šūpošanos, tad visu gadu būs bagāts (LFK 358, 632 — Smārdē). Cilvēkam, kas svētdienā dzimis, jāiet Lieldienu rītā uz kādu augstu kalnu. Tur viņš redzēs, kā saules stari dejo, un būs visu mūžu laimīgs (P. Šm. — Snēpelē).

Saules šūpošanos piemin arī Albers savā darbā „Das Jahr und seine Feste“, 1917: „Pēc vecas tautas tradīcijas saule Lieldienu rītā izdara trīs prieka lēcienus, un kas tos noskatās, tam netrūkst laimes visā gada gājumā.“

Par saules šūpošanos ir vairāki uzskati. Plaši minēts uzskats, ka Lieldienu rītā saulē esot jērs (sk. Zeitschrift des Vereins für rheinische und westfälische Volkskunde. 1904, 4, 23). Kad Lieldienu pirmie saules stari iespīdot pa logu istabā, tad māte sakot bērniem: „Tas ir Lieldienu jērs, kas drīzi nāks“ (sk. Hüser, Beiträge 2, 39). Visparastākais uzskats, ka saule Lieldienu rītā dejojot aiz prieka par Kristus augšāmcelšanos. Mecas apkārtnē domājot, ka

dažāda veida krāsas, kas Lieldienu rītā parādoties pie debesīm, esot eņģeļu apģērbi. Eņģeļi priekā dejojot un arī pati saule līdz ar viņiem (sk. Sébillot, Folk-Lore, I, 63).

Ja nu uzskatītu šo kristīgās ticības variantu par pareizu, tad grūti būtu atrast izskaidrojumu par saules šūpošanos vasaras saulgriežos resp. Jāņu rītā. Mūsu tautas tradīcijās, diemžēl, nav nekāda paskaidrojuma, kāpēc Lieldienās saule šūpojas.

Pavasara saulgriežu pirmos saules starus arvienu sagaidīja ar dažādām svinīgām ceremonijām. Juris Alunāns Mājas Viesī, 1857. g. 22. nr. rakstā „Par dažiem ieradumiem pie veciem Latviešiem“ starp citu par pavasara saulgriežiem saka: „Tikko pirmie saules stari šinī dienā atspīdēja, meitas plānās drēbēs ģērbusās dziedādamas skrēja basām kājām pa ciemu, teikdamas, ka pavasarai preti skrejojot. Kad pie ciema gala bij nonākušas, viņas lēkādama un plaukstas sīdama gavilēja un uz ciemu atpakaļ griezēs pasludinādamas, ka pavasara esot klāt.“

Lieldienu rītā ikviens steigās piecelties pirms saules lēkta, ne tikai saules šūpošanos novērot, bet arī mazgāties tekošā ūdenī, kam šai laikā dziedinošs spēks. Raksturīgi, ka šādam ūdenim jātek pret rītiem, t. i. pret sauli. Par šo tradīciju mums ir diezgan daudz ticējumu. Tā, piem., Lieldienu rītā pirms saules lēkta jāsed pie strautiņa un jāskatās, kā saule šūpojas. Tai laikā, kad saule šūpojas, ir jāiemērc kājas trīs reizes ūdenī. Tad visu gadu laimīte pavadīs visos darbos (LFK 1685, 2123 — Vandzenē). Lieldienu rītā pirms saules lēkšanas jāskrien kailām kājām un kreklā trīs reiz mājai apkārt, pēc tam jāiet uz upi mazgāties, tad visu gadu būs vesels (LFK 464, 2455 — Alūksnē; 17, 6976 — Bukaišos). Lieldienu rītā pirms saules lēkšanas jāmazgā mute tekošā ūdenī, lai vasaru nenāk miegs (LFK 482, 168 — Užavā; 74, 289 — Bārtā). Tekošā ūdenī mazgājas arī, lai atdotu savu miegu lācim, kas Lieldienu rītā ceļas no ziemas guļas (LFK 153, 1119 — Lubānā). Ja kāds uzceļas vēlāk par lāci, tad lācis tam

atdod visu miegu (LFK 279, 4357 — Kosā). Arī zirgus peldināja tekošā ūdenī. D. Ozoliņa „Svētku laiku“ aprakstā (DL etn. p. 1892) lasām: „Lieldienas rītā zirgi jāpeldina tekošā ūdenī trīs reizes. Tā daudz gadu atpakaļ viens saimnieks peldinājis zirgus tai rītā, lai ūdens cik liels un auksts. Bijuši nu gan viņam arī zirgi apaļi kā pupoļi.“

Lieldienu rītā pirms saules lēkta jānomazgā upītē mute un jāsalasa skaidas, tad vasaru atradīs daudz putnu ligzdas (LFK 302, 1499 — Secē).

Lieldienu priekšvakarā bērniem mēslainē jālasa skaidiņas un jānes ķēķī, tad vasaru atradīs putniņus. Kas salasa zarus, tas redzēs tikai čūskas (LFK 41, 403 — Alsviķī). Pēc citiem variantiem arī ja Lieldienu rītā lasa skaidas, tad dabū naudu, nažus un citas mantas (LFK 177, 473 — Īslīcē u. c.).

Interesantus materialus par kādu Lieldienu tradīciju — putnu dzišanu, kas diezgan analogiska Ziemas svētku miežvilkos iešanai, sakrājis K. Pētersons (Auziņš) (sk. K. Auziņa rakstu „Putnu dzišana un pautu šaušana“ RKR. 1901. g. 13. kr. un arī M. Bruņenieka rakstu „Veco latviešu māņticība“ MVM 1899. g. 262. lpp.).

Dažos Lejas-Kurzemes novados, sevišķi Užavā, bijusi pazīstama kāda Lieldienu paraža — putnu dzišana. Pirmo Lieldienu rītā pirms saules lēkšanas ciema mājās atskatnējuši saucieni:

Agri leca saulīte Lieldienas rītiņū,
Vēl jo agri māmiņa meitiņas cēla,
Meitiņas cēla gāliņū sukāt,
Matiņus pīt, putniņus dzīt.

Tad visi sapulcējušies zināmā smilšu kalniņā, netālu no ciema, un dziedājuši:

— Nākat, putnu dzinējiņi, šūvo, šūvo!
Gar sētmāļu sētmāļieme šūvo, šūvo!
Nākat, putnu dzinējiņi,
Pa krūmiņū krūmiņiem,

Aizjemate sīkus putnus
Pa zariņu zariņiem.

Piedziedājums „šūvo“, pēc teicējas vārdiem, nozīmējot ko sliktu. Kas pirmie ieradušies, tie apdziedājuši vēlāk nākošos.

Redzenieku vecas meitas
Ilgi guļ midzenī;
Pasierkstnieku mazas meitas
Agri putnu dzinējiņas.

Redzenieku veci puīši
Ilgi guļ midzenī;
Pasierkstnieku mazi puīši
Agri putnu dzinējiņi.

Pēc tam, kad visi sapulcējušies, vīri (zvejnieki) gājuši uz jūrmalu, bet meitas un citi jauni ļaudis devušies dziedādami uz kāda paaugsta kalna mežā, tā saucamā putnu kalna. Katrs putnu dzinējs nesis līdz 1—2 pēdas gaŗu šautru, jau pirms svētkiem uztaisītu un dažkārt visādi izrakstītu. Atnācēji putnu kalnu apsveikuši, kā pirmo sapulcēšanās vietu:

Labrīt, labrīt,
Pērnā vietīņa,
Ar labi vesela,
Kā pērn pameta?

No kalna augšas tad šautras svieduši lejā, mežā, kliegdami: „Tiš mežā! prom mežā! no mājām ārā!“ Redzenieku un Pasierkstu ciemos, kas atrodas katrpus Ventas upei, šautri sviesti Ventā „urro“ kliezot.

Dzinēji tad dziedājuši putnu dzenamās dziesmas:

Vilki, lāči Vāczemē, šūvo, šūvo!
Sīki putni Kurzemē, ligo, ligo!
Mēs putņipus nodzinuši,
Vilki, lāči Vāczemē!

Dar', bāliņi, stīgu sētu
Visapkārte jūrmalai,
Lai nevar laumas meita
Kurzēmē zēģelēt.

Pēc tam putnu dzinēji gājuši kādā citā kalnā, kur aug
vieči (kārklu klūdziņas). Saņēmuši sauļā vairāk vieču
kopā, tos sasējuši un dziedājuši:

Mēs skauģa rīklīti
Aizzabināja(m),
Lai mūsu lopiņi
Bez gana auga.

Kāda cita teicēja paskaidrojusi, ka sējuši vices kokos
(bērzos) pa vairākām kopā, dziedādami:

Laumame, rag' name
Rīklītes sasej-o!

Pēc tam putnu dzinēji nomazgājušies, noslaucījušies
un sasēdušies azaidu ēst (maīzi, pupas, zirņus), pie kam
ar ēdieniem samitojušies, dodami viens otram no sava.
Ēdienu atliekas atdevuši mājās nevarīgiem, nabagiem. Vēl
visādi papriecājušies (diedami pie dūdām), dzinēji dziedā-
dami nākuši atpakaļ.

Maģas meitas putnus dzina, šūvo, šūvo!
Dižas guļ midzenāje, šūvo, šūvo!

Mēs zvēri pakār
Avota lejā,
Lai mūsu lopiņi
Veseli auga.

Mēs putniņus nodzinuši, līgo, līgo!
Šķīsta mūsu lopu taka, līgo, līgo!
Lai Dievs dod šķīstam būt, līgo, līgo!
Mēs putniņus nodzinuši, līgo, līgo!
Nu mēs varam bez gana dzīt, līgo, līgo!

ar ko pacienāt sanākušo ciema draudzi. Pie šūpulēm visi dalībnieki ar dziesmu saucēju priekšgalā gājuši trīs reizes ap šūpulēm dziedādami:

Labrīt, labrīt, pērnā vietīņa!
Ar labi vesela, kā pērn pameta?
Veselu pameta, veselu atrada.

No niedres uzkārts tas šūpulītis,
Saberzu sāujā, palaidu vējā.

Atradu radišu šūpuļa vietā:
Tas mana bāliņa zelts gredzentiņis,
Kas pērn nokrita meitiņas līgojt'.

Svešļaužu uzkārts tas šūpulītis;
Būt' brāļi kāruši, citāds būtu:
Būt' jaunas vierites, ozola vaniņas (gredzens ap
šūpuļu dziedru).

Es negāju vakarā
Svešu ļaužu šūpulē:
Sveši ļaudis uzkāruši
No smalkā niedoliņ'.

Diža, diža liela diena,
Es maģā raibītē;
Es pavadu lielu dienu
Tai maģā raibītē. (Raibs vikals, raiba villaine,
ar ko putnu dzinējas ap-
sedzas. Baznīcā ejot, raibā
vikala vietā aplika baltu.)

Kad šūpuļu un Lieldienu dziesmas nodziedātas, sākusies aplīgošana. Aplīgojuši ikvienu, kas šūpulēs iesēdies:

Kas iegāja šūpoties? līgo, līgo!
Lab' arāja saimenieks, līgo, līgo!

Kas iegāja šūpoties? līgo, līgo!

Sūtītājs, gaidītājs, līgo, līgo!

Kas iegājā šūpoties? ligo, ligo!

Svešas mātes klausītājs, ligo, ligo!

Kas iegāja šūpoties? ligo, ligo!

Māmulītes klausītājs, ligo, ligo!

Kas iegāja šūpoties? ligo, ligo!

Kumeliņu baņotājs, ligo ligo!

Tāpat aplīgojuši vēl kumeliņu ganītāju, garas vagas dzinējiņu, raibulišu ganītāju, raibo cimdu adītāju u. t. t. Beidzot aplīgojuši visu ciema saimnieku rudzu laukus un kumeliņus, linu druvas un raibulītes.

Kam tas zaļais rudzu lauks? ligo, ligo!

Tas Andriņa rudzu lauks, ligo, ligo!

Kam tā mēja linu druva? ligo, ligo!

Tā Liziņas linu druva, ligo, ligo!

Kas mūsu dumbieri dūņām jauca? ligo, ligo!

Andriņa bērie kumeliņi, ligo, ligo!

Kas mūsu dumbieri dūņām jauca? ligo, ligo!

Liziņas raibās raibulītes, ligo, ligo!

Tādā kārtā Lieldienas kopā sagaidījuši, ciema ļaudis aizgājuši katrs savā sētā, lai vēl laikus nokļūtu baznīcā. Vakarā atkal visi pulcējušies pie šūpulēm.

Otrajā svētku dienā puīši šautuši olas. Ciema puīši sapulcējušies norunātā vietā un izvēlējušies no sava vidus dziesmu saucēju. Tas paņēmis olu vāceli (ķoci), kāds no citiem maizes kuli. Saucējam pa priekšu ejot, puīšu bars dziedādams apstaigājis ciema mājas. Vispirms nonākdami šūpuļu saimnieka namduru priekšā, dziedājuši:

Lūdzams, tēviņu, atdari dores,

Pautšaušu bērniņi gan piekusuši.

Istabā ieejot pautšauši dziedājuši:

Labdien par gadu, pērnīe ļautiņi,

Ar labi veseli, kā pērn pameta?

Dziesmu saucējs ar vāceli rokā griezies apkārt trīs reizes uz labo pusi, dziedādams:

A tu, Dieviņi, gan labi veseli!

Pēc tam pautšauši lūguši, lai viņus sēdina:

Lūdzams, tēviņu, sēdini beņķi,

Pautšaušu bērniņi gan piekusuši.

Sasēdušies ap galdu, viņi padziedājuši dažas dziesmas, tad iekoduši un iedzēruši, jo mājās šim brīdim galdā bijis alus, šņabis, maize un sviests.

Kādi ziedi rudzišiem? ligo, ligo!

Pelēkiem ziediņiem, ligo, ligo!

Kādi ziedi miezišiem? ligo, ligo!

Baltajiem ziediņiem, ligo, ligo!

Kādi ziedi liniņiem? ligo, ligo!

Mēļajiem ziediņiem, ligo, ligo!

Tā kā pautšaušiem papriekšu mājās ieradušās arī meitas, tad drīz vien sākuši diet (dūdu pavadījumā). Kad pienācis laiks iet projām, tad dziedājuši:

Cerē, tēviņu, ko mums vaj'dzēja?

Vaj'dzēja maizītes iekš kulitiņas.

Cerē, māmiņa, ko mums vaj'dzēja?

Vaj'dzēja pautiņu iekš krietulīša.

Saņēmuši pautus un maizi, pautšauši pateicas:

Paldievs, tēviņu, par jūsu godiņu,

Es teikšu jūs' godu pa visu ciemu.

Paldievs, māmiņa, par jūsu godiņu,

Es teikšu jūs' godu pa visu ciemu.

Pēc tam pautšaušu draudze steigusies uz citu sētu, kur atkārtojusies tā pati ceremonija. Pēc tam, kad visas ciema sētas apstaigājuši, sapulcējušies šūpuļu saimnieka sētā, kur izvārijuši savāktās olas. Tad draudze dziedādama gājusi trīsreiz apkārt šūpulēm. Izdalījuši savā starpā olas, pautšauši metuši pa olai trīs reizes pāri šūpuļu dziedram. Ja

olas palikušas veselas, cerējuši labu gadu. Pēc tam sākusies šūpošanās, kas beigusies trešajās Lieldienās.

Iepriekš minētai putnu dzišanai līdzīga paraža ir bijusi Ventspils Sarkanmuižā. Pirmo Lieldienu rītā jaunieši sapulcējušies mežā iepriekš norunātā vietā. No mājām iziedami, paņēmuši līdzī brokastu. Visi steigušies, lai ātrāk nonāktu mežā, jo ikviens baidījies no apdziedāšanas. Kas aizgulējies, tam nebijis miera visu gadu. Pēc tam, kad visi sanākuši, ar izplaucētiem bērzu zariņiem rokās, devušies uz jūrmalu. Tur pilnā kaklā klieguši: „Tiš, tiš, vārnas, kraukļi, pūces, vanagi un citas nelaimes!“ Pēc dažām ceremonijām jūrmalā visi gājuši mājās. Kas vēl gulējis, to ar bērza rīkstēm nopēruši (LFK 680, 3).

A. L.-Puškaiša VII sēj., 378. lpp. ir citāda veida putnu dzišanas apraksts: „40 gadu atpakaļ Galamuižas Stilbju saimnieks lielo piektdien pārvilka sērmūkša koku ačgārnis no meža un izbakstīja pažobeles, lai zvirbuļus aiztriektu tai gadā no labības druvas. Pēc aiznesa koku atpakaļ uz mežu jeb iemeta otra saimnieka laukā, ja gribēja skaust.“

Pēršana ar rīkstēm jeb olu šaušana Lieldienu rītā bija ļoti izplatīta. Ulmaņa vārdnīcā par olu šaušanu ir šāds paskaidrojums: Lieldienās ar bērza rīkstēm peļ, kad nopērtais ar olām izpērkas (zu Ostern mit Ruten schlagen, wovon der Bedronte sich durch Eier loskaufft). Olu šautēji Lieldienu rītā gan pa vienam, gan arī pulciņos staigāja no mājas uz mājām, olas šauzdami. Parasti tie bija jauni puīši, kas iepriekš salasījās kopā un no sava vidus izvēlēja vecāko, labu runātāju. Tam bija jānes līdzī arī prāvi groziņi, kur ielikt savāktās olas. Olu šautējiem rokās bija izplaucēti bērzu zariņi, pūpoli, egļu vai paegļu skujiņas, ar ko pērt kaimiņus. Ja kādu atrada guļot, to pēra sacīdami: „Dēj olas, dēj olas, divas pa dienu, trīs pa nakti!“ Pērāji tikmēr nerima pērt, līdz olas nebija saņēmuši.

Par olu šautējiem no Bārtas ir šāds apraksts: „Senāk pirmo Lieldienu rītu mazā gaismiņā gājuši pērt ciemiņus, kamēr tie vēl gultā guļ. Paceļot segu, ar izplaucētu bērzu

rikstīti pēruši, saukdami: „Lieldien, lieldien, pauti, rauši, pauti, rauši!“ Kad visi izpērtie piecēlušies, tad pērāju pacienājuši ar raušiem, olām un šņabi. Pērājs ilgi vienā vietā neuzkavējies, bet steidzies uz citu ciemu izpērt gulšos. Pērājam bijuši arī zināmi kavēkļi, jo dažās vietās durvis bijušas aizslēgtas. Tāpēc jau iepriekšējā vakarā bijis jānorunā ar kādu no mājiniekiem, lai atstāj durvis vaļā. Ikvienam, kas dabūjis pērienu, bijis pērājam kaut kas jādod, galvenokārt vistas olas. Tā dažkārt manīgs pērājs savācis daudz olu. Ja bērzi Lieldienās vēl neesot izplaukuši, tad jau iepriekš nesuši bērza slotiņu istabā, lai tā ūdenī izplauktu. Nereti darījuši tā: peņamā rokā bijis kadikis, ar ko gulētāju pērt, bet otrā rokā izplaukušo bērzu slotiņu, kas turēta gulētāja acu priekšā, lai tas redzētu, ka bērzi izplaukuši (LFK 74, 286).

Lieldienu rītā ar izplaucētām bērzu rikstēm peņ arī lopus, lai vasaru tos kukaiņi neēd. Ar sniegu vai ledu berž govīm muguras, lai vasaru nebizo (LFK 32, 1759 — Ozolniekos).

Lieldienās ar ledu berž govīm muguras, lai tās vasaru nebizo, kā arī peņ ar budēļu riksti, lai tās dotu daudz piena (LFK 17, 584, 53 — Tukumā).

Nav šaubu, ka putnu dzīšana un pēršana Lieldienu rītā ir saistīta ar dažādu ļauno garu aizbaidīšanu, jo senāk ticēja, ka dažādi burvji, raģanas un citi nelabie gari Lieldienās ir sevišķi aktīvi. Tāpēc arī šais svētkos meklēja dažādus līdzekļus, lai atbrīvotos no ļaunajiem gariem. Par vienu no šādiem līdzekļiem uzskatīja pilādžu koku, kam piemītot sevišķs spēks ļauno garu aizbaidīšanā. Lieldienu priekšvakarā kūts durvis nosprauda ar pilādžu zariem, lai ļaunie gari netiek iekšā (LFK 230, 1860 — Ārlavā). Lieldienu naktī ar pilādžu rungu skrēja apkārt mājai, lai burvji netiek mājā iekšā (P. Šm. — Nītaurē).

Lai noburtu otra lopiem svētību un sev pieburtu, noglabā Lieldienu olas un Māras dienas rītā tās sasit. Pēc tam tās iebeņ kreisās kājas zeķē un noglabā, kamēr dzen

lopus ganībā. Tad tās izkaisa pa otra ganību (LFK 76, 449 — Mārupē).

Lai aitām būtu laba vilna, arī lai bites labi medu nestu, tad zagšus cērp cita aitām vilnu.

No dažādām klizmām un nelaimēm varēja atbrīvoties ar pirmo Lieldienu rītā melnas vistas dētu olu (P. Šm. — Plāņi).

Lieldienu rītā burvji saslaucot savas mājas visu istabu grūzus un tos noliekot zem sliekšņa, kur visi staigā pāri. Kad visi pārstaigājuši, tad burvis paņemot grūzus un aiznesot uz savu kūti, lai visa mājas laime būtu pie viņa lopiem, lai lopi augtu veseli un dotu daudz piena (LFK 69, 840 — Mēmelē).

Kad Lieldienu rītā gaiļi dzied, tad jāiet kādam ārā skatīties, ka uz sliekšņa brēc raganas. Kuŗš cilvēks iet ārā, tas drīzi mirst (LFK 1, 137 — Valmierā).

Lieldienas rītos, pirms saules, burvis uzkāpis kokā un kliezjis. Ja nu kāds šo kliedzienu sadzirdējis, tam piesitūšies nelaime: kāda slimība jeb likme. Kad burvis izkliezjis, tad viņš aizturējis ausis cieti, lai nedzirdētu pretkliedzienu. Ja tas, kuŗš izdzirdis burvja kliedzienu, atkliezdzies pretī, tad nodomātais ļaunums palicis pie paša burvja; bet ja dzirdētājs neatkliezdzies, tad vajadzējis tikai sagaidīt vien kādas nelaimes (D. Ozoliņa kr. DLp. 1893).

Līdzīgs arī kāds cits variants no Lašu pag.: Senāk laikos bijuši burvji. Ja tie gribējuši kādam sariet, tad Lieldienas rītā, pirms saule lēkusi, iegājuši noburamā cilvēka tīrumā un izšāvuši ar plinti. Tas, zināms, to sapratis — šāvis burvim pretim. Tā viņi šāvušies, kamēr vienam jeb otram šaujama aptrūcis. Ja burvis mazāk reizu izšāvis nekā viņa pretinieks, tad uzburtā nelaime uzkritusi burvja labākam lopam; ja pretinieks mazāk izšāvis, tad pretinieka lopam.

Reiz Lieldienas rītā saimnieks iziet ārā, dzird šāvieni. Šis tūliņ paķer bozi — sit pa dēļu jumtu burvja šāvieniem pretim. Sit vienu brīdi, otru brīdi, beidzot burvim sāks

aptrūkt šaujāmā, — apklusis šis. Nu saimnieks uzsitis reizes trīs vēl piedevām un gājis bez bēdām istabā. Pāries burvis mājās, atron pašu labāko zirgu nosprāgušu. Tā saimnieks uzvarējis burvi (A. L.-P. VII, 1, 682. lpp.).

Lieldienā burvji ņem vistas olu, aptin ar sarkanu dzīparu, ieliek citiem lecekļa stūrī, aprauš ar zemi, sacīdami: „Neaudz, rudzi, neaudz, miezi, neaudz, bērī kumeliņi! Es atjāju baltu zirgu sarkaniemi iemauktiem (A. L.-P. VII, 1, 684. lpp.).

Tāpat kā Ziemas svētku naktī, arī pirmo Lieldienu rītā iet pirms saules dārzā ābeles kratīt. Parasti iet divi cilvēki, apsegušies baltās villainēs. Kad viens no tiem krata ābeli, otrs jautā: „Ko tu tur krati?“ Pirmais atbild: „Ābolus kratu!“ Tā jādara pie katras ābeles trīs reizes, tad rudenī būs augļu bagātība (LFK 1400, 26103).

Lieldienu rītā jāizposta divi skudru pūļi, tad kukaiņi neēd labību (LFK 1400, 26095).

Lieldienu tradīcijās sastopami arī jaunu ļaužu zilējumi un pareģojumi par savu nākamo mūža draugu. Tā, piem., Lieldienas rītā meita uzklāj gultu. Kuŗš puisis gultā pirmais iesēstas — tas apprecēs (P. Šm. — Ikšķilē). Lieldienas rītā iet laukā gavilēt. Uz kuŗu pusi atskan atbalss, no turienes gaidāmi precinieki (P. Šm. — Lubānā).

Nobeidzot pārskatu par Lieldienām, varētu jautāt, cik dienas svinēja Lieldienas? Vairākas tautas dziesmas piemin tikai trīs dienu ilgus svētkus, bet ir arī četras dienas pieminētas:

Četras māsas Lieldieniņas,
Četri brāļi Ziemas svētki,
Astoņām dieniņām
Daram saldu alutiņu. LD 32300.

Arī daži ticējumi piemin četru dienu Lieldienas. Tā, piem.: ceturtais Lieldienās zemes darbu nestrādā, jo citādi mājas bērni sāk klibot (P. Šm.). Tāpēc varam domāt, ka senāk latvieši, tāpat kā Ziemas svētkus, arī Lieldienas svi-

nējuši četras dienas. Vēlāk šis skaits par vienu dienu samazināts.

Kad Lieldienu olas apēstas un arī šūpules nojauktas un sadedzinātas, tad arī Lieldienu prieki beigušies:

Eit' projām, Lieldieniņas,
Ar baltāmi oliņām;
Es gaidīšu Jurgā dienas
Ar zaļo rudzzālīti. LD 32250.

Un kaut arī šie svētki tiek pavadīti ļoti vienkārši, bez liela greznuma, tad tomēr nākamā gadā atkal tos gaidīt gaida:

Ej ar Dievu, Liela diena,
Mēs tev' skaisti vadīsim;
Nāc atkal citu gadu,
Mēs tev' skaisti saņemsim. LD 32249.

III. Jāņu diena.

Saules lokam paceļoties aizvien augstāk, arī dabā rodas dzīvība un auglība. Un kad ganības un pļavas pārklātas ar zaļu zāli, kad klāt arī J u r ģ a jeb Ū s i ņ a diena, tad senie latvieši ar dažādām svinīgām ceremonijām atzīmēja šo dienu kā pieguļas sākuma laiku.

Ai, Jurgīti, Ūsenīti,
Baro sirmus kumeliņus;
Sukādams, barodams,
Sēsties siles galiņā. LD 30053.

Pēc tam ar nepacietību visi gaidīt gaida lielākos un krāšņākos latviešu tautas svētkus, vasaras saulgriežus, kad diena visgaŗākā un nakts visīsākā, kad daba ar savu ziedu bagātību tērpusies krāšņākā rotā:

Nāc nākdama, Jāņa diena,
Tev ir pulka gaidītāju:
Govis gaida zaļu kroņu,
Meitas skaistas ligošanas. LD 32350.

vai arī:

Visi gaida Jāņa dienas,
Gaida gani, gaida govīs;
Gani gaida siera, piena,
Govis bērza vainadziņu. LD 32347.

Nav noteiktu ziņu, kā šos vasaras saulgriežu svētkus, ko kristīgās ticības laikos apvienoja ar Jāņa Kristītāja dienu, senie latvieši saukuši. Iespējams, ka tos sauca par Ziedu svētkiem, jeb Ziedu dienu. Kādā Folkloras krātuves paražā lasām: Ziedu diena bijusi īsi pirms Jāņu dienas.

Šai dienā vienmēr sējuši sieru, kā uz pašu Jāņu dienu, un darbu arī nestrādājuši uz lauka (LFK 479, 1491 — Meirāni). Arī daudzas mūsu tautas dziesmas daudzina Jāņu dienu kā ziedu dienu un Pēterdienu kā lapu dienu:

Ai, Jānīti, ziedainīti,

Pēterīti, lapainīti!

Ziediem Jāni puškojam,

Pēterīti lapiņām. LD 33028.

Beļavā dienu pirms Jāņiem sauc par zāļu jeb ziedu dienu (LFK 142, 2987). Arī prof. P. Šmits (sk. Latviešu mitoloģija 2, 90. lpp.) domā, ka senāk Jāņu dienu, laikam, saukuši par ziedu dienu, jo tā iznākot istā ziedu laikā un pārejā no pavasara uz vasaras darbiem. Šai sakarībā viņš aizrāda uz kādu tautas dziesmu:

Trīs reizītes vien aizgāju

Ar māmiņu baznīcā:

Ziedu dienu, lapu dienu, —

Māras dienu saderēju. LD 15482.

Līdzīgās domās arī prof. L. Adamovičs, ka šāds nosaukums seno latviešu vasaras saulgriežiem iespējams (sk. Senlatviešu reliģija, 96. lpp.). Taču noteikti apgalvot to nevar, un tāpēc šiem svētkiem varēja būt cits nosaukums. E. Brastiņš gan uzskata Jāņus par īsti latviskiem. Arī romieši priekškristīgos laikos pazinusi divsejaino Janusu, kas ir veca āriešu gada dievība, kur viena puse rāda uz ziemu, otra uz pavasari. Šis pats vārds esot saglabājies arī pie mums. Tikai katoļu baznīca, sastapdamās ar šiem saulgriežu svētkiem, ielikusi tur jaunu jēgu, daudzina-dama bībeles Johanānu. Fakts nu tas, ka mūsu tautas dziesmās gan, laikam, nekādas ziņas par kristīgo Jāni neatradīsim.

Kaut gan šie saulgriežu svētki iekrīt nabadzīgākajā gada laikā, kad klētīs arodi patukši, bet jaunā raža vēl nav ievākta, tomēr tas nevar būt par traucējumu svētku priekam un liksmībai, jo tuvojas atkal laiks, kad varēs

ievākt jauno ražu. Arī tautas dziesmas diezgan bieži piemin nabadzību šai laikā:

Badu, badu Jānīts nāca,
Vēl badāku Pēterīts,
Jēkapiņš labs vīriņš,
Tas ar savu maizīt' nāca. LD 33031.

Taču mājas saimnieks jau laikus parūpējies, lai pataupītu šiem svētkiem kādu daļu miežu no pavasara sējas:

Jānišam alu daru
No sējiņas paliekiem;
Dariš' alu Miķeļam
No jauniem miezišiem. LD 32315.

Saimnieces pienākums ir rūpēties, lai netrūktu siera, raksturīgākā ēdiena šiem svētkiem:

Jāņu māte sieru sēja
Deviņiem stūrīšiem;
Šim stūrītis, tam stūrītis,
Jānišam viducītis. LD 32314.

Tāpat bija jā rūpējas arī par citiem ēdieniem, lai nekā netrūktu Jāņa bērnu pamielošanai. Šim nolūkam cepa plāceņus, raušus, kā arī apgādājās ar svaigu gaļu, jo vecu gaļu šais lielākajos saulgriežu svētkos neviens nevēlējās ēst:

Devu, devu Jānišam,
Ko es biju solījusi:
Cepli maizes, mucu alus,
Nobarotu sivēniņu. LD 32311.

Ļoti nepatīkami bija kādam, kas nav pienācīgi sagatavojies Jāņu dienas svinēšanai, kam šie svētki pienākuši nezināmi vai arī aizmirsušies. Ne velti tautu meita tādos gadījumos žēlojās:

Man atnāca Jāņu diena
Nezināma, negaidāma;
Ne man bija sieri sieti,
Ne skotele balināta. LD 32360.

Tāpēc, sevišķi jaunas meitas, jau laikus uzposās un visu sagatavoja, kas bija nepieciešams šo svētku sarnemšanai:

Trīs dieniņas velējos,
Jāņa nakti gaididama;
Kad atnāca Jāņa nakte,
Balts krekliņis mugurā. LD 32346.

Un it kā atgādinājums sagatavoties Jāņu dienas svinēšanai skan dziesmiņa par šo svētku tuvošanos:

Ligotāji, ligotāji,
Nav vairs tāju Jāņu diena:
Šī dieniņa, rītdieniņa,
Parīt pati Jāņu diena. LD 32348.

Raksturīgākās Jāņu tradīcijas ir ligošana, Jāņa zāļu jeb puķu salasišana, kā arī vainagu pišana un Jāņuguns dedzināšana. Kaut gan ligošanu tautas tradīcijas atļauj sākt jau divas nedēļas pirms Jāņiem, taču īstais ligošanas laiks ir Jāņu dienas priekšvakars jeb tā sauktais zāļu vakars, kad arī šo svētku svinēšana sasniedz savu kulminācijas punktu.

Šai laikā siltums un gaisma ir modinājuši dabā dzīvību, līdz ar to arī cilvēku sirdis ir kļuvušas dzīvākas un priecīgākas. Visas dzīvības uzturētāja saule tad ir gādājusi par neapslāpējamu dzīvības izjūtu un neapvaldītu prieku. Tas ir īstais dziesmu laiks latviešu tautai, jo tā Jāņu dienai ir veltījusi tūkstošiem dziesmu, tādējādi Jāņus vien daudzinojot vairāk, kā visus pārējos saulgriežu svētkus kopā. Iepriekš minētais Ernests Kristjāns Trautfeters savā rakstā „Einiges aus der nordischen Sagenlehre, insbesondere der lettischen“, Das Inland 1850, par mūsu Jāņu dienu saka: „Šis ir īstais dziesmu laiks latviešu tautai. Meitenes un zēni, govīs ganīdami, ļauj laukos un mežos tālu skanošam ligo atskanēt. Bet, kas jāievēro, vīriešus nedzird dziedam. (Aber, was auffallen muss, die Männer hört man nicht singen.) Šeit nu minētā raksta autors ir

ļoti maldīgies. Jāņu dienā no tuvienes un tālienes cilvēki sasaucas, jauni un veci, vīri un sievas pulcējas pie uguns-sārtiem, lai skandinātu jautrās Jāņu dziesmas. Pirmie iesāk gani, pēc arāji un visupēc jaunas meitas.

Dienu pirms Jāņiem, ko sauc par zāļu dienu, visi mājas ļaudis ir aizņemti svētku sagatavošanas darbā. Sievietes steidz uzpost istabas un pagalmu, kā arī sagatavot vajadzīgos cepumus svētku maltītei, lai pēc tam dotos laukos un pļavās lasīt Jāņu zāles un ziedus. No salasītiem ziediem pin vainagus, ar ko pušķot istabu sienas un griestus. Bet arī citas māju ēkas zāļu vakarā jāizpušķo, lai tur nekad netrūktu svētības. Sevišķi tas sakāms par klēti. Arī maltuvē dzirnas nedrīkst aizmirst, jo zāļu vakarā nepušķotas dzirnas raudot (LFK 446, 320 — Viesienā):

Dzirnaviņas raudājās,
Ka nelika vainadziņa;
Neraudiet, dzirnaviņas,
Likšu Jāņa vakarā. LD 32321.

Zāļu dienā vīriešu pienākums ir gādāt par to, lai vakarā būtu vajadzīgais materials Jāņuguns dedzināšanai. Bez tam jāved bērza vai ozola meijas ēku pušķošanai. Ar meijām pušķo gan vārtus, gan arī visas ēku durvis. Pat jumtus izpušķo ar meijām, lai svētība un pilnība būtu šais ēkās:

Es jums saku, jauni puisi,
Pušķojiet klētes juntu,
Tad Dieviņis jūs puškos
Ar miežiem, ar rudziem. LD 32326.

Meijas ikviens pieliek arī pie savas gultas un vēro, pie kuŗa gultas ātrāk meijas novīst, tas pirmais mirs (LFK 179, 297 — Alūksnē). Mūža ilguma pareģošanai arī zāļu vakarā pie griestiem piesprauž jānišus (*arnica montana*), ikvienam mājas iedzīvotājam savu. Kuŗam nedēļas laikā tie izplaukst, tas dzīvos, kuŗam ne, tas mirs (LFK 1400, 25893).

Par mūža ilguma zilēšanu zāļu vakarā raksta arī G. Mancelis savā grāmatā: „Lang - gewünschte Lettische Postill“ 1654. II: „... pēc īpašas zāles sienā iesprauž, šim un tam laimē: kuŗa zāle pa nakti savītīs, tas tanī gadā mirs, bet kuŗa zāle zaļa paliek un zied, tas paliks dzīvs. Tādu krāšņu darbu nostrādājuši, lielu Jāņa uguni iedzina, apkārt to tie lēkā cauru nakti dziedādami, kā kādās kāzās.“

Mūža ilgumu meitas zilē arī no zāļu dienā nopītiem vainagiem. Tā, piem., Latviešu Avīzēs, 1865. g. 7. nr. rakstā „Vecie latvieši“, kuŗa autors J. Špīss, aprakstīdams latviešu tradīciju mest ūdenī vainagu un salīdzinādams to ar indiešiem, kas arī met ūdens gariem vainagus un puķes, saka: Arī pie mums pa Jāņiem meitas kroņus pin, tos istabās, klētīs un citās vietās pakaŗ, tad tos atkal pēc kāda laika apskatās. Ja kronis zaļš, tad vēl ilgi dzīvošot, bet ja novītīs, tad būšot drīzi jāmirst. Šos vainagus tad iemet ūdenī, un ja tie peld, tad viņi rādot, ka meita vismazākais vēl vienu gadu būšot dzīvotāja.“

Nav šaubu, ka arī latvieši, tāpat kā daudzas citas indoeiropiešu tautas, Jāņu zālēm piedēvēja lielu spēku visa ļaunuma aizdzīšanai, svētības un veselības iegūšanai. Tāpēc ar Jāņu zālēm pušķoja gan griestus, gan sienas; ar tām noklāja arī galdus un solus. Tāpat arī uz grīdām izkaisīja Jāņu zāles, sevišķi kalmes jeb skalbes. Jāņu zāles ir dažādas, tomēr, cik var vērot no mūsu tautas tradīcijām, visām tām nav vienāda nozīme. Un kaut gan dažās mūsu tautas dziesmās lasām:

Visa laba Jāņa zāle,
Ko plūc Jāņa vakarā:
Vibotnīte, papardīte,
Sarkanajis āboltiņis. LD 32402.

taču citās dziesmās redzam arī zināmus norādījumus, kādas Jāņu zāles ir derīgākas un piemērotas šiem svētkiem:

Ne tās visas Jāņa zāles,
Ko rauj Jāņa vakarā:
Rubatenes, buldurenēs,
Tās istās Jāņa zāles. LD 32390.

vai arī:

Meitas gāja Jānišos,
Jāņa zāļu nepazīna;
Kaut māmiņa mani laistu,
Es pazīnu Jāņa zāles:
Bulduriši, zilgalviši,
Tā bij īsta Jāņa zāle. LD 32389.

No Jāņu zālēm buldurjānis sevišķi iecienīts mūsu tautas dziesmās, jo tam piemita sevišķas dziedniecības spējas. Vēl tagad mūsu tautas medicīnā buldurjāni lietā kā ārstniecības līdzekli. Tāpēc arī zāļu vakarā labprāt uzmeklē:

Izstaigāju grāvu grāvus,
Buldurjāņa meklēdama;
Nu atradu buldurjāni
Pašā dārza maliņāi. LD 32376.

Mūsu tautas tradīcijas piemin arī citas Jāņu zāles, ziedus un saknes, kam spējas ārstēt dažādas kaites un slimības. Sevišķi tiek minētas madaras, vībotnes, papar-des, āboliņš, dedestiņš, kumelītes u. c., ko zāļu vakarā saplūc, lai vēlāk izlietātu visu slimību pārvarēšanai. Šīs zāles ne tikai cilvēkiem ir veselīgas, bet arī māju lopiem tās dod svētību un veselību. Saplūktās Jāņu zāles dod govīm, lai tām būtu daudz piena. Tāpat zāļu vakarā vītos kroņus uzglabāja līdz govju atnešanās laikam, kad tos savārija un šādu dziru deva jaunpiena govīm.

Bez pieminētām Jāņu zālēm mūsu tautas tradīcijas diezgan bieži daudzina arī dzeloņaugus: ēršķus, dadžus u. c., kas noder kā aizsarglīdzeklis pret dažādiem ļaunumiem, sevišķi burvjiem, skauģiem un raganām, kas, kā to vēlāk redzēsīm, Jāņu naktī ļoti darbīgi:

Es iemetu asu dadzi
Savā govu laidarā,
Lai raganas padūrās,
Jāņa nakti staigājot. LD 32472.

Visas Jāņu zāles jāsaplūc zāļu vakarā, jo tad tikai
tām ir zināms spēks, turpretī otrā dienā plūktās zāles
vairs neder:

Visa bija Jāņa zāle,
Ko plūc Jāņa vakarā;
Ko plūc rīta saulītē,
Tā vairs lieti nederēja. LD 32401.

Vainagu vīšana, ēku pušķošana, kā arī citi māju darbi
jāveic līdz launaglaikam jeb tā saucamam pirts laikam,
lai visi, pirtī nopērušies, sagatavotos uz ligošanu, ko Lat-
galē sauc par rotāšanu. Arī gani steidz lopus pārdzīt jau
laikus mājās, lai līdz ar citiem piedalītos svētku svinēšanā.
Appušķojuši govīs ar vainagiem un bērzu zariem, tie, mā-
jās dzenot, dzied:

Appušķoju raibu govi
Ar bērziņa žagariņu;
Puško, Dievs, citu gadu
Ar raibām telitēm. LD 32417.

Gani līdz ar to ir arī pirmie, kas ievada Jāņu svētku
svinēšanu jeb Jāņus ieligo:

Kas tos Jāņus ieligoja?
Mūsu pašu ciema ļaudis:
Pirmie gani, pēc arāji,
Visupēc jaunas meitas. LD 32353.

Par labu govju pušķošana saimniece tad arī steidz
ganus vispirms pacienāt ar sieru un pienu:

Siera, piena, Jāņa māte,
Par telīšu ganījumu;
Ja nedosi siera, piena,
Paliks teles ālavīcas. LD 32459.

Lai govīs dotu daudz piena, tad arī laidarā met Jāņu zāles:

Augstu metu Jāņu zāles,
Lai telītes lielas auga;
Lai telītes lielas auga,
Lai tās pulka piena deva. LD 32419.

Ar govju slaukšanu zāļu vakarā saistās dažādi ticējumi un māņi. Pieminēšu tikai kādu no raksturīgākiem: Zāļu vakarā govīs pavisam neizslauca, jo Jāņu naktī raganas staigāja slaukdamas govīs. Ja ragana atrada jau izslauktu govī un to vēl slauca, tad govīs vairs piena nedeva (LFK 446, 299 — Viesienā).

Līdz ar govju izslaukšanu visi dienas darbi ir padarīti. Jauni un veci tērpjas svētku drēbēs, lai aicinātu un daudzinātu Jāni, auglības un svētības nesēju. Pie pušķotiem galdiem, kur netrūkst raušu, siera un miestīņa, māju laudis iesāk līgošanu:

Jānīts nāca par gadskārtu
Savu bērnu apraudzīt,
Ko tie ēda, ko tie dzēra
Pašā Jāņa vakarā.
Vecu rudzu maizi ēda,
Vecu miežu alu dzēra. LD 32937.

Viens no dziedātājiem ir iesācējs jeb teicējs, kas iesāk dziesmas pirmos vārdus. Pārējie pēc tam pievienojas līdz. Katras rindas galā piedziedājums: līgo!

Pamielojušies istabā, līgotāji dodas laukā aplīgot gan laidarus un lopus, gan arī laukus un tīrumus. Visur nāk Jānis ar savu svētību. Viņš ir personificēts; jāj gan uz augsta zirga, gan arī nāk kājām ar zāļu nastu mugurā. Pie govju laidara dzied:

Jānīts kāpa kalniņā,
Zāļu nasta mugurā;
Nāc, Jānīti, sētiņā,

Dod manām telitēm.
Cik zālišu nastiņā,
Tik telišu laidarā. LD 32431.

Ar līdzīgām dziesmām ligotāji dodas arī pie zirgu staļļa, lai aplīgotu zirgus, jo šai vakarā neviens pieguļā neļāj, lai pasargātu zirgus no dažādiem ļauniem ģariem, burvjiem un skauģiem.

Jāņu nakti tikai velns ar saviem kumeļiem jāļ pieguļā. Jā kāds arī šai nakti jāļ pieguļā, tad tas ir grēcinieks un meža māte sauc savus suņus kumeļu rīdīšanai (LD 32508).

Jāļat, puiši, pieguļā,
Vilkābeļu lidumā,
Tur tie visi grēcinieki
Jāņa nakti līģsmojās. LD 32507.

Šai nakti tad arī pieguļnieku zirģiem jāēd dzelza zāle:

Jāņu nakti, bāleliņi,
Pieguļā neļāļat:
Jāņits jūsu kumeliņus
Dzelza zāli ēdinās. LD 32512.

Aplīģojuši vēl klēti un pārējās ēkas, ligotāji vēl apstāļas pie dārģiem, līģodami piemērotas Jāņu dziesmas. Pēc tam dodas tīrumā, lai arī tur Jānis nestu svētību un auglību:

Ņem, Jāņiti, melnu zirģu,
Apļāļ manus tīrumiņus,
Izmin uznes, izmin zāles,
Lai aug tira labiģiņa. LD 32560.

vai arī:

Ņem, Jāņiti, melnu zirģu,
Apļāļ manu linu lauku,
Lai zied manis linu lauks
Zilāģiem ziedģiņiem. T. dz. 53487.

Līdzīgā kārtā jāaplīgo arī pārējie lauki, gan rudzu un kviešu, gan arī auzu un miežu, lai visur būtu auglība un pilnība. Neaplīgot savus laukus ir kauns un negods.

Kuŗa laba saimiece,
Apiet savu rudzu lauku;
Kuŗa kāda palaistuve,
Ne ap dāŗzu neapgāja. LD 32550.

Kad lauki un tīrumi aplīgoti, Jāņa bērni, t. i. līgotāji jeb rotātāji, dodas uz kaimiņu mājām līgot. Pa ceļam saplūc dažādus ziedus un puķes, ko pasniegt kaimiņu saimniekam resp. Jāņa tēvam un kaimiņu saimniecei resp. Jāņa mātei. Čaklākie vainagu vijēji ceļā pin vainagus, ko uzlikt Jāņa tēvam un Jāņa mātei galvā. Parasti Jāņa tēvam liek ozollapu, bet Jāņa mātei ziedu vainagu.

Es savai Jāņa mātei
Došu ziedu vainadziņu,
Lai tai aug labas govīs
Ziedainām kājiņām. LD 32693.

tāpat arī:

Es savam Jāņa tēvam
Likš' ozola vainadziņu,
Lai aug viņa kumeliņi
Zemi, resni kā ozoli. LD 32694.

Ozola vainags, ko uzliek Jāņa tēvam galvā, sola arī bišu svētību. Parasti tad arī saimniece pacienā Jāņa bērņus ar sieru un Jāņa tēvs ar alu, lai „augtu slaidi telēniņi“, tāpat lai „mieži augtu griezdamies“, vai arī lai „augtu divas vāŗpas viena stiebra galiņā“. Sevišķi daudz līgotāju sanāk mājās, kur ir kāds Jānis. Tad Jāņa bērņi sanāk no malu malām, lai daudzīnātu un godīnātu Jāni.

Jāņu svētku svinēšanā raksturīga arī aplīgošanās jeb apdziedāšanās. Par to neviens nedrīkst ļaunā ņemt, jo Jāņu naktī viss kas atļauts. Tāpat neviens nedusmojas, ja Jāņu bērņi, Jāņu zāles lasīdami, nosliedē pļavas vai āboliņu laukus.

Jau ejot uz kopējo ligošanas vietu ligotāji aplīgo kaimiņu meitas, kam dārzi neizravēti, tāpat kaimiņu puisus, kam papuves neapartas vai arī vārti neappuškoti:

Visiem vārti appuškoti,
Nāburgam nepuškoti:
Nāburgam laiski puiši,
Savu vārtu nepuškoja. LD 32603.

Garām ejot kādām mājām, kur iepriekšējā gadā Jāņu bērni nav labi uzņēmti un pacienāti, netrūkst asprātības un humora:

Es neiešu tai ciemā,
Kur mēs pērn ligojām:
Tur man deva skābu pienu,
Kaņepīšu plācenīti.
Es tā piena strēbusies,
Brizdu brazdu kaņepēs.
Sāka mani suņi riet,
Lāča māti dāvādami. LD 32581.

Arī pienākot pie nodomātā ciema vārtiem dažkārt skan asprātības pilni vārdi:

Netikušas šitās meitas,
Pagalmiņa neslaucījšas;
Sazapina Jāņa bērni,
Kā visticīņas pakulās. LD 32633.

Asprātības un humora netrūkst arī turpmākās dziesmās, Jāņu bērnu mielošanas laikā. Puiši apdzied meitas, meitas puisus. Jāņu dziesmām jāskan visu nakti. Ja Jāņu bērniem aptrūkst dziesmu, tad mājinieki tos piezobo, ka tiem „suņi mēles izkoduši“. Priekā un jautrībā paiet laiks, kad Jāņa bērni no viena ciema atvadās, lai dotos uz nākošo ciemu ligošanu turpināt. Atvadoties Jāņu bērni novēl laimes saimniecei un saimniekam:

Audzē, Dievs, tai māmiņai
Melnas govīs baltu galvu,
Tā mums deva siera ēstī
Jāņu dienas vakarā. LD 32816.

tāpat arī:

Audzē, Dievs, tam tēvam
Miežus, rudzus tīrumā,
Tas man deva alu dzert,
Jāņu dienu ligojot. LD 32817.

Latviešiem raksturīga Jāņu dienas tradīcija, kas pazīstama arī citām Eiropas tautām, ir Jāņuguns dedzināšana. Tomēr visām tautām šī tradīcija nav vienāda, un arī latviešiem ir vairāki varianti šai tradīcijai. Tā, piem., Dr. A. Bilenšteins, pagājušā gadu simtenī apceļodams dažādus mūsu zemes novadus, novērojis, kā Lubānā svin Jāņu svētkus. Tur kaimiņu māju saimnieces, kam ganību robežas saiet kopā, ar citu mājas sieviešu palīdzību zāļu vakarā sadzinušas visus lopus, govīs, aitas un cūkas vienā vietā. Pēc tam ar spīcu mietu zemē iztaisījušas caurumu, tanī ielējušas maisījumu, pagatavotu no siera, piena, karasām, alus, degvīna u. c. Šai maisījumā iemetušas veselu vistas olu. Pēc tam pār caurumu uzķūrušas gaišu uguni, ap kuŗu tad visas mielojušas un priedājušas (sk. Das Johannisfest der Letten von A. Bielenstein. Baltische Monatschrift. 1874). Citos novados ugunskurus rīko uz kāda augstāka kalna vai arī kādā birzī, jau agrāk zināmā vietā, ap kuŗu tad pulcējās jauni un veci Jāņu svētkus nosvinēt.

Mūsu tautas dziesmas piemin arī ugunskurus no vībotnēm:

Jāņa bērni nosaluši,
Jāņa nakti ligojot;
Salaužam vībotnītes,
Pakuram uguntiņu,
Lai sildās Jāņa bērni,
Jāņa nakti ligojot. LD 32892.

Bez tam ugunis dedzina arī koku galotnēs, lai gaisma būtu tālāk saredzama:

Jānīts sēda ozolā,
Vaska sveces rociņā;
Tās dedzina Jāņa nakti,
Lai redz ceļu Jāņa bērni. LD 32894.

Visparastākā Jāņuguns ir mucīņas dedzināšana, kad apkārtnes augstākā vietā, kalna galā pie gaŗas kārts piestiprina kādu mucīņu, kas pildīta ar sveķainu malku, tāsīm, darvu, vai arī citām labi degošām vielām. Aizdedzināto mucīņu paceļ gaisā. Dažkārt, lai mucīņas degšanu tālāk varētu saredzēt, to uzvelk un piestiprina kāda koka galotnē. Lai gan mūsu tautas dziesmās diezgan reti daudzina Jāņu mucīņu dedzināšanu, tomēr pašā tautā tas ir visvairāk pazīstamais Jāņuguns veids.

Jāņa nakti muca dega
Augsta kalna galiņā;
Ciema puisi sanākuši
Jāņa nakti priecāties. LD 32893.

Pašu Jāni piemin arī kā darvas mucu atvedēju:

Visiem zirgi viegli tek,
Jānīšami smagi tek;
Kā tam smagi netecēt —
Darvas mucas vezumā? T. dz. 53856.

Pie aizdedzinātās Jāņuguns arī pats Jānis ir galvenais līgotāju jeb Jāņa bērnu kopā aicinātājs, jo Jāņa bērni ir izklīduši pa malu malām Jāņa zāles lasīdami. Gan pūzdams vaŗa tauri, gan sizdams vaŗa bungas Jānis aicina visus kopā pie Jāņuguns:

Sanāciet, Jāņu bērni,
Sagaidiet Jāņu dienu!
Jāņu diena lepni nāca,
Ugunis vizēdama. T. dz. 53853.

Jāņu rasā izmirkušie Jāņa bērni tad arī nāk no visām pusēm pie Jāņuguns, kur Jāņu nakti pavada līgodami, dejodami un rotaļās iedami. Pie Jāņuguns netrūkst arī raksturīgo apdziedāšanās dziesmu.

Par Jāņuguns nozīmi mūsu tautas tradīcijās ir dažādi izskaidrojumi. Viens no tiem, ka cik tālu Jāņuguns liesmas atspīd, tik tālu lauki paliek auglīgi un labība labi aug. Tie, kas bijuši Jāņuguns tuvumā, vai arī tai pieskārušies, ir pasargāti no ļaunuma un slimības. Arī Mājas Viesis 1857. g. 22. nr. rakstā „Par dažiem ieradumiem pie veciem latviešiem“ starp citu piemin: „Tagad šis ieradums, Jāņos uguni uzkurt, zīmējas uz lauku kopšanu, jo ļaudis tic, cik tālu liesmas Jāņu ugunīm spīd, visi lauki paliekot auglīgi.“ Tā tad Jāņuguns dod laukiem auglību un svētību. Arī kādā tautas dziesmā sastopam līdzīgu apstiprinājumu:

Es jums lūdzu, jaunas meitas,
Jāņu nakti neguliet,
Visas gušņas izraujiet,
Sviežiet Jāņu ugunī. LD 32899.

A. C. Vinters aprakstīdams mūsu saulgriežu svētkus, (A. C. Winter „Zur Symbolik der lettischen Sonnwendfeier“, Baltische Monatschrift 1903.) starp citu saka, ka latvieši Jāņu nakti dedzina augstākās vietās ugunis, kā simbolu, ka saule sasniegusi augstāko stāvokli gada laikā. Raksta autors arī citās mūsu Jāņu tradīcijās saskata saules gada gājuma attēlu. (Begünstigt durch die schöne Jahreszeit, in der das Naturleben in üppigster Entfaltung steht, hatte sich wie bei den andern nördlicher wohnenden Völkern Europas das Mittsommerfest bei den Letten zum fröhlichsten des ganzen Jahres gestaltet, das, am Vorabend beginnend, durch die ganze kürzeste Nacht des Jahres mit allgemeinem Jubel im Freien gefeiert wurde mit Umzügen der geschmückten Festgenossen um Wiesen und Felder, von Haus zu Haus und zu dem auf dem höchsten Hügel des Umkrei-

ses entzündeten hohen Scheiterhaufen — dem Symbol des höchsten im Jahreslauf erreichten Standes der Sonne, — mit Līgo Gesängen, mit Schaukeln, die Auf- und Untergang, und mit Reigentänzen, die den Jahreskreislauf der Sonne versinnbildlichten).

Sevišķi Latgalē izplatīts uzskats, ka Jāņu naktī jādedzina ugunis, lai kaltētu zemē apraktu naudu. Šī nauda dažkārt degot kā maza liesmiņa. Ja šai liesmiņai uzmet cepuri, tad nauda esot sešas pēdas dziļi, ja kurpes vai pastalas, tad tikai pēdu. Naudas rakšanai vislabākais laiks ir Jāņu nakts. Un ja arī šo naudu neatrod, tad izlīdzas ar piebildumu, ka iejaucies nelabais.

Par Jāņu dienas paražām un naudas kaltēšanu mums ir interesants apraksts no Mērdzenes, kuŗu šeit īsumā atstāstīšu: Jāņu dienas sestdienā meitas iet kodeiļās (Latgalē Jāņu zāles sauc par kodeiluom), ar ko pušķot istabas un pagalmu. Vakarā, kad govīs sadzen laidarā, arī tām dod kodeiļas ēst. Vakarā visi jaunie salasās kopā un iet uz tīrumu rotādami (līgodami). Nozog no kāda cīsis un mucīņu un dedzina uguni kādā augstā kalnā. Saka, ka vajaga naudu kaltēt, jo ļaudis tic, ka Jāņu naktī nauda kaltējas. Mucīņu piestiprina gaŗas kārts galā, lai liesmas var tālāk redzēt. Ap uguni sāk dancot un rotaļās iet, tā pavadīdami uz tīruma visu nakti, līdz saules lēktam. Rotādamas meitas vij vainagus un svieŗ kokā. Kuŗai vainags pakaŗas zaros, tā šai gadā izies pie vīra. Ja vainags nokrīt zemē, tad jāpaliek neprecētai līdz citam gadam. Ritā iet visi mājās rotādami. Mātes noliek savām meitām zem gultas bļodu ar ūdeni. Pāri bļodai pārlik kociņus un uz tiem novieto siera gabaliņu. Kas sapņos iet pa laipām un lauŗ uz pusēm sieru, dodams to gulētājam, tas būs nākamais vīrs. Ļaudis tic arī, ka tikai Jāņu naktī ap pusnakti zied paparde. Ziedi ir sudraba. Nevienš nevar nosargāt papardes ziedu. Kas to sargā, tam rādās dažādi plēsīgi zvēri. Daŗam Jāņu naktī laimējas uziet vietu, kur nauda kaltējas. Kad to naudu atrod, tad vispirms viens

vai trīs naudas gabali jāatmet nost, jo tā nelabā nauda, kas aizvien atrodas virsū. Ja tā neizdara, tad nauda nederīga. No atrastās naudas nedrīkst nest uz māju vairāk kā trīs reizes. Ja nes vairākas reizes, tad nauda pārvēršas vai nu par vardi, vai tārpu. Tad arī citas naudas vairs nevar iegūt. Dažkārt atrasto naudu nemaz nevar paņemt, jo tā pārvēršas vai nu par govi, teļu, vai arī akmeni (LFK 213, 268).

Kā jau iepriekš minēju, Jāņu nakti ļaunie gari, burvji un raganas sevišķi modri. Tāpēc arī dažos novados tic, ka Jāņu nakti jādiedzina ugunis kā pretlīdzeklis ļaunajiem gariem. Tā, piem.: Jāņu vakarā dedzina ugunis, lai raganas sadedzinātu (LFK 32, 259 — Rīgā).

Par raganu dedzināšanu Jāņu naktī no Birzgales ir šāds apraksts: Jāņu vakarā jāiet līgot un ragana jādiedzina. No launaglaika beidz darbus strādāt. Tad iet uz pirti nomazgāties. Paēduši vakariņas, iet līgot un raganu dedzināt. Dabū gaļu kārti un vecu ratu rumbu. To pielej ar darvu, piestiprina kārts galā, aizdedzina un uzceļ gaisā. Apkārt stāv cilvēki un ligo, kā arī dzeļ alu un ēd sieru. Kad raganas dedzināšana beidzas, tad iet uz citām mājām līgodami (LFK 627, 554).

Jāņu naktī visrosīgākās ir raganas, kas, ietinušās baltos palagos un atlaidušās matus vaļā, ar slauceni rokā klejo apkārt, kaimiņu govīs slaukdamas, lai pašu slaucēju govīm būtu daudz piena (LFK 17, 1972, 12 — Rīgā).

Par raganu darbību mums ir daudz aprakstu. Piemēra dēļ šeit tikai minēšu J. Velmes rakstu: „Druskas iz vecām ieražām un māņu ticības“ Austrumā, 1886. gada X/XI nr., kur autors starp citu raksta: „Jāņos visvairāk gājuši spīganos. Tādiem, kas ejot spīganos, esot kāda ozola runga. Līdz ar šo, tie ietīnīties baltā palagā, tad dvēsele izejot un lūkojot iegūt svētību no piena un sviesta. Ja kāds šo miesu bez dvēseles apgriežot tā, ka galva atrodas tur, kur bija kājas, tad tam jāpaliekot mirušam, jo dvēsele tad vairs nezinot ieiet. Spīganās ejot vairāk

sievietes, tā kā viesuļos vairāk vīrieši. Viesuļi ņemot līdzī svētību no druvām un pļavām. Ja varot iesviest dunci taisni viesuļa vidū, tad viesuļos gājējs esot ievainots un nepaliekot vesels, iekams tas, kas viņu ievainojis, neesot viņam devis, ko tas lūdzis, jo pēc kādām dienām ievainotais viesuļos gājējs nonākot un izlūdzoties kaut kādu lietu, it īpaši dzert. Ja gribot, lai šis nobeidzoties, tad viņam nekā nevajagot dot.“

Mūsu tautas tradīcijas, sevišķi tautas dziesmas diezgan bieži piemin raganu kaitīgumu Jāņu naktī:

Tiesa, tiesa, ne meliņi

Vecu ļaužu valodiņa:

Jāņa nakti meitas gāja

Raganās, vilkacēs. LD 32492.

Tā kā raganas galvenokārt ir ļaunuma nesējas govīm, tad arī šai virzienā jāvērs galvenā uzmanība Jāņu naktī:

Telīt, mana platradzīte,

Stāv' laidara vidiņā;

Ja nāk laumas, raganīņas,

Sper tās visas maliņā! LD 32493.

Ciņai pret raganām jau no seniem laikiem pielietāti dažādi līdzekļi. No XVI g. s. raganu prāvām redzams, ka raganas par savu darbību ir pat sodītas vai nu ar saderzināšanu, vai citu nāves sodu. Mūsu tautas tradīcijas gan šādu soda veidu vairs nepazīst, bet tur atrodami daudz un dažādi citi līdzekļi, lai pasargātos no raganu posta. Šai ciņā sevišķa nozīme pilādžu kokam. No tautas ticējumiem redzam, ka Jāņu nakti raganas nolaužot visiem pilādžiem galotnes, lai citu govīm varētu pienu zagt. Raganas varot aizdzīt tikai ar Jāņa nakti grieztām pilādžu galotnēm (LFK 230, 250 — Vānē).

Jāņu nakti ar pilādžu galotnēm izslauka kūts griestus un kaktus, lai lopi būtu veseli (LFK 230, 1323 — Nogalē).

Jāņu nakti zem kūts sliekšņa liek pilādža krustiņu,

lai pusnaktī raganas neizzīstu govīm pienu (LFK 1685, 405 — Vandzenē).

Arī druvās Jāņu naktī sprauž pilādžus, lai tur būtu auglība un svētība (LFK 302, 4574 — Secē un citur).

Pret dažādiem ļaunumiem sevišķi noderīgs tāds pilādzis, kas atvilks mājās aiz galotnes. Kad šāds pilādzis nokaltis, tad tā lapas nobrauka uz rezgaļa pusi, turot zaru aiz galotnes. Kailo zaru salauž deviņos gabalos, tos izkaisa pa istabu, pēc tam sabāž gultas maisos. Kas šādās cisās guļ, tas pasargāts no visādiem ļaunumiem (LFK 1400, 25872).

Jāņu naktī uz kūts durvīm velk lietuvēna krustus, lai lietuvēns nemoka lopus (LFK 3, 447 — Garozā).

Tautas dziesmas dažādu ļauno garu, sevišķi raganu atvairīšanai min visus dzeloņaugus, ērkšķus, dadžus un nātras, lai raganas uz šo augu adatām nodurtos:

Es savām telītēm
Adatiņu stalli taisu,
Lai raganas nodūrās,
Jāņu nakti skraidīdamas. LD 32477.

tāpat arī:

Es iemetu asu dadzi
Savā govu laidarā,
Lai ragana padūrās
Jāņu nakti staigājot. LD 32472.

Lai raganas netiktu pie lopiem, tad Jāņu naktī laidara vārtus aizsien ar nātrām, tās uzsprauž arī uz vārtu stabiem. Arī celiņus nokaisa usnām un dadžiem, jo raganas šai naktī skrej apkārt basām kājām un kailu galvu.

Jāņu dienas tradīcijās redzamu vietu ieņem jaunu meitu un jaunu puisi zīlējumi par nākamo dzīvi. Laikam tamdēļ pat dažiem ir labpaticies šais svētkos saskatīt kaut kādas milas dievietes godināšanu. Kaut gan arī daudzās tautas tradīcijās minēta jaunu ļaužu mīlestība, tad jā-

domā, ka tas sakarā tikai ar šīs nakts siltumu un burvīgumu, kad jaunie ļaudis bariem sapulcējušies kopā. No dažām tautas dziesmām redzam, ka jauna meita var tikpat labi izvēlēties sev arāju arī citās dienās:

Jāņos gāju, Pēteros,
Sev arāja lūkoties.
Kad Jāņos nedabuju,
Tad dabūšu Pēteros. LD 33106.

No citiem variantiem redzam, ka arī Jēkaba, Labrenča, Miķeļa, Andreja u. c. dienas ir tikpat labas arāja nolūkošanai.

Tā kā jauna meita aiziedama tautās zaudē savu vainadziņu, tad arī Jāņu nakts romantikā bieži vien vainagu daudzina:

Šos Jānīšus pavadīju
Ar vizuļu vainadziņu;
Dievs dod man citus Jāņus
Ar aubīti sagaidīt. LD 33130.

Arī zīlējumos par nākamo līgavaini, zāļu dienā vīto vainagu izlietā kā galveno objektu. Jāņu naktī jāapgulstas ar neaizmirsteļu vainagu galvā. Kas sapnī vainagu noņems, tas būs līgavainis (LFK 464, 3551 — Vērenē).

Ar Jāņu vainagu galvā iet Ziemas svētku vakarā gulēt, lai sapnī redzētu līgavaini (LFK 2, 252 — Madonā).

Jāņu vakarā jāplūc trejdeviņi ziedi, jāiet uz krustceļa. Pēc tam nāk mājās un ne ar vienu nerunā, kamēr vainagu noliek zem spilvena. Kas sapnī ņem vainagu, tas apprecēs (LFK 17, 2008, 43 — Stopiņos).

Jāņu naktī meitai, kuŗa grib precēties, jāsalasa deviņdesmit deviņi ziedi. Vienādi ziedi drikst būt tikai deviņi. Meitai jāiziet uz krustceļa un ceļa krustojumā jāapsēžas. Viņa nedrikst ne ar vienu runāt, un vainags viņai jāpin, nevienam neredzot. Jāpārnāk mājās un atkal nerunājot jānoguļas gultā. Tad sapņos parādīsies līgavainis un uzliks meitai vainagu galvā (LFK 1685, 401 — Vandzenē).

Jāņu vakarā meita pin vainagu un ne ar vienu nerunā. Ar nopīto vainagu galvā iet gulēt. Nākamā rītā iet pie tuvākā koka un sviež tajā vainagu. Ja tas ieķeras koka zaros, tad sviedējs apprecas, ja neieķeras, tad ne (LFK 3, 444 — Garozā).

Jāņu vakarā meita pin trejdeviņu puķu vainagu un noliek to uz krustceļa. Ja naktī vainags nozudis, tad tai pašā gadā gaidāmas kāzas, bet ja palicis uz vietas, tad vēl kāds gads jāgaida (LFK 449, 223 — Dricēnos).

Zāļu dienā meita pin vainagu no deviņi simti deviņdesmit deviņiem dažādiem ziediem. Visa nakts jāpavada nomodā. Kad Jāņu rītā uzlec saule, tad vainags jāsaslapina rasā un jāuzliek uz gultas pagalvja. Vakarā iet skatīties vainaga rasu. Ja tā vēl uzglabājusies vainagā, tad meita apprecēsies, bet ja izžuvusi, tad kāzas nav gaidāmas (LFK 230, 1599 — Dundagā).

Zāļu vakarā pin trīs trejdeviņu puķu vainagus: zināmo, nezināmo un pašam savējo. Pēc tam tos samet ūdenī. Jāņu dienas rītā iet skatīties, kurš vainags tuvāk pie savējā piepeldējis. Ja zināmais, tad arī līgavainis ir zināms, bet ja nezināmais, tad arī līgavainis paliek nezināms (LFK 449, 215 — Dricēnos).

Jāņu naktī vairākas meitas met pa vienam vainagam ūdenī. No rīta iet skatīties, kurai vainags ir nopeldējis no vietas, tā tai gadā izies pie vīra, bet kurai palicis tai pašā vietā, tā paliks neprecēta (LFK 306, 48 — Asūnē).

Jāņu naktī skatās ūdenī. Ko ūdenī ierauga, tas apprecēs (LFK 205, 237 — Skaistkalnē).

Jāņu dienas jauniešu zilējumi par savu izredzēto dažkārt analogi ar citu saulgriežu zilējumiem. Tā, piem.: Jāņu naktī pie gultas pakaļ baltu dvieli. Kas sapņos dvieli slaukās, tas apprecēs (LFK 166, 1636 — Kuldīgā).

Jāņu naktī iet gulēt ar nemazgātu muti. Kas sapņos nāks ar dvieli, tas apprecēs (LFK 32, 228 — Rīgā).

Arī ar dažādu kustību palīdzību jaunieši cer uzzināt savu nākamo dzīves draugu: Jāņu naktī meitas skrien

trīs reiz ap pirtiņu un pēc tam skatās, kas iekšā peņas, tas būs izredzētais (LFK 196, 74 — Dzelzavā). Līdzīga paraža arī saistās ar druvu auglību: Jāņu vakarā meitas skrien trīsreiz ap linu lauku, lai aug gaŗi lini (LFK 230, 1759 — Talsos).

Lai iegūtu savu izredzēto, tautas tradīcijās sastopami vēl dažādi burvības veidi: Pūsis Jāņu naktī noķer pļavā sienāzi, ko nes savai iecerētai apkārt, sacīdams: „Ko domojies, ko domā? Tavas domas ir manā kultītē. Dzelzs man apkārt, tērauds ap manu sirdi, sidrabs uz manas galvas lai sašķīst!“ (LFK 1400, 25889).

No cita varianta redzam, ka iemījota cilvēka iegūšanai Jāņu naktī noķerto sienāzi sakaltē un saberž pulverī. Ieberot šādu pulveri iemīlotā cilvēka ēdienā, skaita šādus vārdus: „Viegls kā sisenis, uzticams kā suns, padevīgs kā tārpiņš uz dienu (vai arī mūžu, jeb zināmu laiku)“ (LFK 1400, 26720).

Viena no skaistākajām Jāņu nakts tradīcijām ir papardes zieda meklēšana. Šis zieds uzzied tikai Jāņu naktī ap pusnakti un zied arī tikai īsu brīdi. Ziedi ir gan sudraba, gan zelta, gan arī dimanta:

Visi ziedi noziedēja,

Papardīte neziedēja;

Tā ziedēja Jāņu naktī

Sudrabiņa ziedīņiem. LD 32415.

Neskaitāmas tautas tradīcijas vēsta par šo teiksmaino ziedu, tāpat arī neskaitāmi ļaužu pulki ir devušies šo ziedu meklēt, nebaidīdamies no briesmām, kas draud šī zieda meklēšanā. Un ja arī šis zieds nav sameklējams, taču paliek skaista atmiņa par šo mistisko ceļojumu labklājības un svētības iegūšanā. Papardes ziedus cilvēkiem grūti sameklēt:

Visas lauku puķes zied,
Papardīte, tā nezied;
Tā zied Jāņu naksniņā,
Kad ļautiņi neredzēja. LD 32411.

Papardes ziedu meklētāji tic, ka veļiem iespējams iegūt šos ziedus:

Ei, svētā papardīte,
Kā raudāji Jāņu nakti?
— Kā man bija neraudāt,
Veļanieši ziedu rāve. LD 32408.

Ja nu papardes ziedus tik grūti uzmeklēt, tad arī ap tiem vijas daudz teiksmainu nostāstu un ticējumu. Papardes ziediem piedēvē brīnišķīgu spēku. Ja kādam laimējas papardes ziedu iegūt, tam piepildās viss, ko viņš vēlas. Tas zina arī visus pagātnes un nākotnes noslēpumus. Ja papardes ziedu ieliek apavos, tad var iet kur vien grib, neviens to nedzird. Tad var ņemt arī ko patik, neviens to neredz. Pat tālus cilvēkus tad var atsaukt.

Kādi tad nu ir līdzekļi papardes zieda iegūšanai? Tautas ticējumi par to stāsta:

Jāņu nakti iet uz mežu, apvelk ar dzelzs nūjiņu trīs riņķus ap papardi un pats nostājas tuvu pie papardes, šo riņķu vidū. Pēc tam papardi pārklāj ar melnu zīda drēbi. Īsi pirms pusnakts ap papardi salasās velni, raganas, pūķi un taisa troksni, gribēdami tikt riņķu vidū un aizdzīt projām nelūgto viesi, lai neviens nedabūtu papardes ziedu. Uz tiem nav jāskatās, bet gan cieši uz papardes ziedu. Tieši pusnaktī jānoņem zīda drēbe un skatoties uz papardi jāmet nelabajiem gariem virsū. Tie aizbēg projām, un tai pašā laikā parādās brīnišķīgais papardes zieds (LFK 504, 67 — Secē).

Lai redzētu papardes ziedu, tad Jāņu naktī, tieši pusnaktī iet mežā, kur aug papardes. Zem papardes krūma paklāj mutautiņu. Tad no papardes lapām uz mutautiņa birs sudraba ziediņi. Pašam cilvēkam cieši jāskatās uz

mutautiņu, kur birst papardes ziedi. Visapkārt kauks dažādi zvēri un šņāks čūskas. Ja cilvēks uz tiem paskatās, tad tas drīzi mirs. Pēc pusnakts jāizrauj ziedošā paparde no zemes. Uz saknes var redzēt līgavas vai līgavaiņa vārdu (LFK 466, 48 — Bātē).

No cita varianta var uzzināt sava līgavaiņa vai līgavas vārdu arī, ja zāju dienā, pašā pusdienas laikā pārnēs no meža nevienam neredzot melnās papardes sakni un noslēpj to klētī. Jāņu naktī, pašā pusnaktī jāpārgriež sakne pušu. Tajā būs ierakstīts līgavaiņa vai līgavas vārds (LFK 1400, 25892).

Aplūkojot Jāņu tradīciju lielo skaitu, var vērot, ka to lielākā daļa saistās ar svētības un labklājības iegūšanu. Mantas un laimes meklēšana Jāņu naktī ir galvenā lieta.

Līdzīgi papardes zieda meklēšanai mūsu tautā pazīstama arī Jāņu tārpiņa meklēšana Jāņu naktī. Sevišķi jauni zēni cenšas to sameklēt, lai kļūtu laimīgi. Ļaudis ticēja, ka ieraugot Jāņu naktī Jāņu tārpiņu var iegūt laimi. Bet ja to ierauga un nepaceļ, tad vienmēr jāraud (LFK 3, 442 — Garozā).

Jāņu tārpiņu atrast nav pārāk grūti, jo naktī tas spīd. Šī Jāņu nakts tradīcija pazīstama arī pie citām tautām. Dažas Rietumeiropas tautas šo tradīciju min sakarā ar apslēptas mantas meklēšanu, jo Jāņu tārpiņš ar savu spīdumu parādot, kur aprakta manta (sk. Meier, Schwaben I, 53). Šai sakarībā der atcerēties arī iepriekš minēto Latgales tradīciju par apraktas naudas meklēšanu Jāņu naktī, kad šī nauda degot ar mazu liesmiņu.

Sevišķas svētības un spēka pilna ir Jāņu rasa. Ne velti tautas tradīcijas to daudzina par zelta rasu. Tāpēc arī lai iegūtu tīru vilnu, aitas Jāņu naktī laiž ganos, lai tās šai zelta rasā mazgātos:

Kas grib baltu villainišu,
Lai dzen aitas pieguļā:
Jāņu nakti zelta rasa,
Tad aitiņas mazgājās. LD 32455.

Tāpat arī jaunas meitas, lai tās kļūtu skaistas un baltas, labprāt mazgājas šai rasā. Skaistumu var iegūt arī velkot lindrakus pa Jāņu rasu. Melns nepaliek arī tas, kuŗš Jāņu naktī skrien kails caur rudzu lauku (LFK 3, 1341 — Garozā).

Sevišķi lopkopjiem Jāņu rasa dod svētību, tāpēc ikviens to cenšas iegūt. Ar iegūto rasu dzirda govīs, lai tās dotu daudz piena. Kā šo rasu iegūt? — Jāņu rītā piesien palagu pie kājām un iet pa rasainu pļavu. Kad palags slapjš, to izgriež slauktuvē un dod govīm dzert, tad visu gadu govīm būs daudz piena. Kam pļavas rasa notraukta, tā govīm nav piena (LFK 230, 1841 — Ārlavā).

Sevišķi raganas sevis labad cenšas savākt Jāņu rasu. Tāpēc jāsargās Jāņu rītā ganīt lopus tai laikā, kad raganas ievāc rasu.

Arī slavu tautām pazīstama tradīcija ar Jāņu rasu dzirdīt govīs, lai tās dotu daudz piena (sk. Zeļeņin, Russische Volkskunde 370).

Ar Jāņu rasu var iegūt arī zeltu un sudrabu. Tā, piem., Jāņu naktī jāsavāc vībotņu rasa kabatas lakatiņā un atpakaļ neskatoties jāiet pāri krustceļiem, tad lakatiņā būs nauda (LFK 1400, 25895). Tāpat to var panākt arī ja lakatiņā iesien vībotņu ziedus un brien pa rasu jeb ūdeni (LFK 1400, 26722).

Arī citas tautas tic, ka Jāņu rasa pilna spēka un svētības (sk. Sartori, Sitte und Brauch 3, 223).

Tāpat kā rasa, arī ūdens Jāņu naktī dod svētību un pilnību. Ja līdz Jāņiem vēl nevar peldēties, jo tad ūdens vēl nav noziedējis, tad pašā Jāņu naktī vajaga peldēties, lai būtu stiprs un vesels (LFK 1400, 25898).

Jāņu rītā zirgus pirms saules lēkta izpeldina upē. Pēc tam ar roku pār zirgu mugurām pārvelk krustu, lai zirgi nākamā vasarā būtu brangi (LFK 3, 1058 — Garozā).

Kam trumi aug, tam Jāņu dienā jāmazgājas avotā un atpakaļ neskatoties jāsteidzas mājās, tad trumi beigs augt (A. L.-P. V, 300).

Jāņu nakts pusnaktī jāapauj pastalas ar gaļiem, baltiem autiem līdz ceļgaliem, un visu nakti jābradā pa ūdeni. Īsi pirms saules lēkta kājas jānoauj, pastalas ar autiem jānomet sētmalā, tad dienā tās būs pilnas ar naudu (LFK 1400, 25896).

Daudz un dažādas tradīcijas vijas ap šiem saulgriežu svētkiem. Visa Jāņu nakts jāpavada to izpildīšanā un veikšanā. Jāņu nakti nedrīkst gulēt. Sevišķi tas sakāms par jauniem puīšiem un jaunām meitām. Jo kas Jāņu nakti gul, tas gulēs arī visu vasaru, pat visu mūžu tas pavada gulēdams:

Jauni puīši, jaunas meitas,
Jāņu nakti neguļat:
Kas gulēja Jāņu nakti,
Tas mūžiņu nogulēja. LD 33184.

tāpat arī:

Slinki puīši, slinkas meitas,
Neguļata Jāņu nakti:
Kas gulēja Jāņu nakti,
Gulēs cauru vasariņu. T. dz. 54273.

Jauniem puīšiem, kas Jāņu nakti gul, nav izredzes dabūt sev sievu:

Es jums saku, jauni puīši,
Jāņu nakti neguliet:
Kas gulēs Jāņu nakti,
Mūžam sievu nedabūs. LD 33182.

Tāpat arī, ja jaunas meitas Jāņu nakti guļ, paliek vai nu bez vīra, vai arī dabū vecu vīru:

Kas esat jaunas meitas,
Jāņu nakti neguļat!
Kas gulēja Jāņu nakti,
Tas guļ visu vasariņu;
Tā dabūja vecu vīru,
Tā kā praula gabaliņu. T. dz. 54264.

Arī saimniece un saimnieks nedrīkst gulēt Jāņu naktī, lai lini nekristu veldē, kā arī visa labība:

Kas gulēja Jāņu nakti,
Veldē rudzi, veldē mieži;
Veldē rudzi, veldē mieži,
Veldē visa labība. LD 33194.

Jāņu nakti arī neguļ, lai aizsargātos pret ļaunajiem gariem, galvenokārt, lai pasargātu govīs no raganām:

Jāņu nakti negulēju,
Sav' telīti sargādama:
Jāņu nakti raganiņas
Pulcēties pulcējās. LD 32480.

Bez tam Jāņu nakti vēl arī neguļ, lai Jāņu rītā noskattītos saules rotāšanā. Jo, tāpat kā pavasara saulgriežos, arī Jāņu rītā saule uzlec rotādama jeb līgodama. Šo saules rotāšanos var novērot tikai tas, kas Jāņu nakti pavada bez miega:

Jauni puiši, jaunas meitas,
Jāņu nakti neguliet,
Tad rītā redzēsiet,
Kā saulīte rotājās. LD 33209.

Jāņu rītā saule rotājas trejādi: brīžiem zila, brīžiem zaļa, brīžiem iesarkana. Tautas dziesmas stāsta arī par trejādām saulēm Jāņu rītā:

Es redzēju Jāņu rītu
Trīs saulītes uzlecām:
Viena rudzu, otra miežu,
Trešā tira sudrabiņa. LD 33207.

Te var saskatīt zināmu analogiju ar dažu ģermāņu tautu tradīciju, kad Lieldienu rītā dodas kalnos, lai saulei lecot, vērotu trīs saules prieka lēcienus (sk. L. v. Schroeder, Arische Religion, II, 72).

Vērodams debess malā saules rotāšanos, senais latvietis atpapas, cik ātri ir pagājusi burvīgā Jāņu nakts:

Īsa, īsa Jāņu nakts,
Te satumsa, te izausa;
Nepaguvu aplīgot
Savu lielu tīrumiņu. LD 33202.

Tā ir īsāka par visām citām naktīm:

Īsa, īsa Jāņu nakts,
Par visām naksniņām:
Vienā malā saule gāja,
Otrā saule uzlīgoja. LD 33201.

Otrajā svētku dienā vairs neatskan tik skaļi līgo dziesmas, jo jāsāk domāt par grūtāko darba cēlienu, kas iekrīt vasaras un rudens saulgriežu vidū. Tāpēc jādomā arī, ka senāk vasaras saulgriežu svētkus nav svinējuši ilgāk kā tagad, jo tūlīt pēc Jāņiem sākas siena pļaušana un citi steidzami lauku darbi.

Vakar Jāņus saņēmām,
Šodien Jāņus vadīsim;
Vakar nāca dziedādami,
Nu iet projām raudādami. T. dz. 54296.

Pašā Jāņu dienā vairs lielākas svinības nerīko, jo tā jau ir it kā šo svētku nobeigšanas jeb izvadīšanas diena:

Vakar bija zāļu diena,
Šodien pati Jāņu diena;
Vakar Jāni saņēmām,
Šodien Jāni pavadām. (Meirānos).

Jāņu dienu pavada gan „līdz viņam kalniņam“, gan arī līdz Rīgai, lai Rīgas meitas to vadītu gan līdz jūrai, gan arī līdz Vāczemei. Un šķīroties skan svinīgas atvadišanās dziesmas:

Nu ar Dievu, Jāņu diena,
Līdz citam gadiņam!
Ies dieniņas, nāks dieniņas,
Kamēr tevi redzēsim. T. dz. 54292.

vai arī:

Nu ar Dievu, Jāņu diena,
Līdz citiem Jānīšiem,
Tad mēs tevi gaidīsim
Ar visiemi ziediņiem. T. dz. 54291.

Un rūpēs par nākotni senais latvietis izlūdzas no Dieva veselību, līdz ar to nogrimdams dziļās pārdomās par nākotni:

Šo Jānīti pavadām, —
Kas tā cita sagaidīja?
Dievs dos mieru, veselību,
I tā cita sagaidīja. LD 33231.

IV. Apjumības.

Līdz ar Jāņiem beidz pogot lakstīgala, tāpat beidz kūkot arī dzeguze, pārvērdamās par peļu vanagu. Tauta tic, ka dzeguzes kūkošana ilgi pēc Jāņiem ir ziņa par neauglīgu gadu un dārgiem laikiem. Saule pamazām atkal sāk samazināt savu pusloku pie horizonta malas, bet druvās sāk līgoties labības vārpas. Līdz ar to sākas īstais darba laiks. Un ja arī šur tur vēl atskan pa līgo dziesmai, kur daudzināta Pēterdiena, kas ir Jāņu dienas atsvēte, taču šais dziesmās Pēteri piemin kā nabadzīgu vīru, kuŗam nekādu godu nevar parādīt, jo klētis arodī tukši, bet jaunā maize vēl līgojas tūrumā. Vienīgi ap Jēkaba dienu, kad viens otrs jau paspējis jauno rudzu maizi izcept, tai par godu sarīko mielastu, uz to ieaicinādams arī kaimiņus. Tuvojas pamazām rudens, kuŗa sākumam, domājams, senie latvieši deva 15. augustu, jeb tā saucamo lielo M ā r a s dienu. No ticējumiem redzam, ka šai dienā arī čūskas jau salien zemē un izlien ap pavasara Māru (LFK 263, 1347 — Nautrēnos). Tāpat pamazām tuvojas laiks, kad atkal diena un nakts būs vienādā gaŗumā. Vai šo saulgriežu svētku svinēšanai senajiem latviešiem ir bijis noteikts laiks, mums nav īsti zināms. Šai laikā arī kristīgajā kalendarā nav nekādu lielāku svētku. Taču, cik var vērot, senie latvieši ir arī šos svētkus svinējuši un ja arī ne visi noteiktā laikā, tad atkarībā no tā, cik ātri katrs savus rudens lauku darbus beidza. Bet no tautas tradīcijām redzam arī, ka rudens saulgriežu svētki varēja būt ap Miķeļa dienu — 29. septembrī. Ap šo laiku visu labību vajadzēja nopļaut un savest zem jumta; tāpat ap šo laiku

zemniekus sāka apmeklēt arī soģi jeb fogti, lai no ievāktās ražas paņemtu savu daļu. Arī jezuitu paters J. Stribings savā 1606. gada misijas ceļojumā novērojis, ka Ludzas un Rēzeknes apkārtnē ap Lieldienām un Miķeļa dienu ļaudis kūruši sārtus, kur metuši ziedojumus. Kad visi dalībnieki krietni iedzēruši, tad uzsākuši ap kokiem dejot un dziedāt (Choreas circa arbores ducere et cantare). Tāpat arī mūsu tautas dziesmas apstiprina ziņas par sagatavošanos uz Miķeļa dienas svinēšanu. Šai dienai jau ir nobarots kāds no kaujamiem lopiem:

Čudi rudi, Miķelīti,
Vakar kāvu sivēniņu;
Paldies saku Miķeļam
Par to tauku sivēniņu. LD 33241.

Tāpat šai dienai dara alu un cep arī plāceņus:

Nāc, Miķeli, istabā,
Dzer glāzīti uz glāzītes,
Ēd plāceni uz plāceņa,
Tad būs visi svētki pilni. LD 33240.

Arī citās tautas tradīcijās atrodam ziņas par mielasta sagatavošanu šīs dienas svinībām. Tā, piem.:

Miķeļu dienas svinēšanai dara alu un gatavo mielastu, kādam nolūkam cepj plāceņus, kauj vai nu gaili, vai arī sivēnu, ko dažkārt jau barojot sauc par Miķelīti, jo tas šai dienai jau iepriekš izraudzīts (LFK 208, 1004 — Skujenē).

Visplašāk izplatīta tradīcija Miķeļu dienā kaut aunu. No daudzām tradīcijām par Miķeļa aunu arī šeit kādu minēšu: Katru gadu uz Miķeļiem ticis kauts auns un Miķeļu vakarā sagatavots mielastam, uz kuŗu saaicināti viesi. Auna galva ar visiem rāgiem tikusi pakārta uz bēniņiem, pašā čukurā. Tā bijusi nodomāta ļauno garu mielastam. Ticējuši, ja tā nedarišot, tad lopi neatnesišoties, bet iešot postā. (LFK 94, 262 — Durbē). No pagatavotās maltītes vispirms

kādu daļu nes veļiem, veciņiem jeb dieviņiem, tad paši sāk mieloties.

Miķeļdiena jau vēsta arī par Ziemas tuvošanos, un dažkārt ap šo laiku pat uzsnieg pirmais sniegs. Mūsu tautas tradīcijas stāsta, ka Miķelis savā dienā jānot uz balta zirga sēdēdams, pa visiem ciemiem un sētām prāsīdams, vai viss tiem esot jau apakš jumta. Ja viņš atrodot, ka jau visa labība, kartupeļi un citi sakņaugi apakš jumta, tad vedot baltu kazu kādam lielākam akmeņam trīs reiz riņķī. Pēc tam tūlīt sākot snigt sniegi. Vēl pat tagad uz ganiem lieto kādu izteicienu, ja tie vēl vakar bijuši ganos, bet pa nakti jau uzsnidzis sniegs. Tad vecie cilvēki uz tiem arvien smiedamies mēdz teikt: „Jūs jau laikam vakar ganīdami esiet apveduši balto kazu vai āzi trīs reiz ap lielo akmeni, ka pa nakti sniegs ir piesnidzis“ (LFK 142, 3631 — Vecgulbenē).

Arī dzērves ap Miķeļdienu ir it kā pirmie sniega vēstneši. Tā, piem., ja dzērves aiziet pirms Miķeļiem, tad deviņas dienas pēc Miķeļiem gaidāms sniegs (P. Šm. 6781 — Alojā). Ap Miķeļiem beidz ēst arī launagu, jo dzērves pavasarī atnes launagu un rudenī ap Mikāli atkal aiznes (P. Šm. 6728 — Plāņos, Raunā, Lejasciemā u. c.).

No Miķeļdienas galvenokārt sākas klusais veļu jeb Dievaiņu laiks, kad mirušo gari, līdzīgi rudens miglai veļas pār zemi sērst pie saviem piederīgiem, lai mielodamies pie rudens bagātības, nestu svētību arī nākamam gadam. Tāpēc arī domājams, šais svētkos nav tā skaļuma un gaviļu, kas pārējos saulgriežu svētkos. Taču arī šais svētkos bagātīgi klāja galdus, tāpat izpildīja dažādas raksturīgas tradīcijas. Galvenokārt šīs tradīcijas saistās ar applāvībām jeb apjumībām, ko dažos novados, sevišķi Latgalē, sauc arī par rudenājiem. Tāpēc arī ikviens steidzās savus laukus nokopt, lai ātrāk varētu svinēt apjumības jeb rudenājus.

Es tecīņus vien tecēju
Visu gaŗu vasariņu,
Gribēdama vienu dienu
Pie galdiņa pasēdēt. LD 28812.

Pļaušanas darbus beidzot, svarīgākais pļāvēju uzdevums bija Jumja dzišana jeb ķeršana. Senie latvieši Jumi iedomājās kā auglības un svētības nesēju. To attēlo kā sprīdi gaŗu vīriņu, kas mīl jādelēt vai nu uz sikspārņa, vai siseņa. Pēc cita varianta Jumis ir mazs vīriņš, kas dzīvo lauka vidū zem akmens. Jumis ir ģērbies zaļos svārkos, dzeltenos zābakos un vainagu galvā (Viesītē). Tomēr parasti ziemu viņš mitinas vai nu rudzu rugājos zem sniega, vai arī vārpu vainagā, ko meitas no beidzamā pļāvuma nopinušas un novietojušas klētī, vai nu rudzu arodā, vai arī pakārušas pie sienas. Vasaru, tas atkal pārvietojas druvā un sev par mitekli izvēlas divas vārpas vienā stiebrā. Šādu vārpu ikviens cenšas atrast, jo tā atradējam atnes laimi. Ja šādu Jumi atrod jauna meita, tad tai gaidāmas kāzas (LFK 344, 484 — Preiļos). Tāpēc arī jaunas meitas, atradušas Jumi, dzied:

Nu ir laiks, nu ir laiks,
Veciem puīšiem precēties:
Es atradu divas vārpas
Viena stiebra galiņā. LD 13097.

Ja jauna pļāvēja atrod Jumi, tad izies pie vīra; ja precēta, tad tai gaidāmi dvīnīši; turpretī ja saimniece, tad tai būs labi lopī (LFK 226, 290 — Andrupenē).

Kad atrod Jumi ar divām vārpām, tad to dod aītām, lai tās vestu pa pārim jērus (LFK 262, 532 — Bērzgalē).

Ikvienai labībai ir savs Jumis. Savs rudziem un kviešiem, savs miežiem un auzām; arī liniem savs. Tāpat arī riekstiem ir savs Jumis. Ja atrod riekstu Jumi, tad tas jāglabā makā, lai būtu daudz naudas (LFK 435, 1273 — Bērzaunē).

Par Jumja saņemšanu tīrumā ir daudz un dažādu tradīciju. Iesākot pļaut kādu tīrumu, vispirms jau pats saimnieks apļauj visapkārt pļaujamo gabalu, lai Jumis neaizbēg. Pēc tam pārnāk mājās, kur to saimniece pacienā ar labāko ēdienu, kas ir mājās. Pēc cita varianta arī saimnieks ar saimnieci apiet pļaujamo gabalu un trīs vietās sasien kopā deviņas vārpas, tad tikai iet saimes ļaudis pļaut.

Pļaušanu beidzot, pļāvēju svarīgākais uzdevums ir notvert un mājās pārnest Jumi. Šis Jumja saņemšanas tradīcijas nav visur vienādas. Vienkāršākais veids, kad apļauj beidzamai kopīnai visapkārt, no kuŗas meitas nopin vārpu vainagu, ko grābeklītī uzmauktu pārnes mājās un uzliek saimniecei galvā. Saimniece savukārt to pakar istabā pie sienas, vai arī novieto klētī, rudzu apcirknī. Jumja saņēmēju mājās sagaida ar lielu godu, jo tic, ka tas atnes mājās svētību. Jumja saņēmēja, mājās nākdama, dzied:

Nāc ārā, talkas māte,
Kur es likšu jumu kroni?
Vai pie sienas klētiņā,
Vai tavā galviņā? LD 28552.

Dažkārt Jumja mājoklim atstāj mazu kušķīti nenopļautas labības, lai to kā pēdējo līdz ar Jumi nopļautu pašā Miķeļa dienā. Miķeļa rītā kauj jēru, gaļu izvāra un apēd, pēc tam iet Jumja pļaut.

Pēc citiem nostāstiem Jumi saņem arī šādi: Kad palicis neliels gabaliņš labības ko pļaut, tad pļāvēji to pļauj no visām pusēm uz vidu, lai Jumis ar savu svētību neaizbēg uz kaimiņu tīrumu. Beigās, kad vairs atlicis tikai tik daudz labības, ka pļāvējs to var ar rokām aptvert, tad atlikušā kušķīša vārpas sasien kopā. Šai labības kušķīti mājā arī Jumis un to atstāj vai nu tīrumā, sakot: „Lai paliek Jumītis līdz citam gadam“, vai arī no atlikušā kušķīša nogriež vārpas, no tām nopin vainadziņu un aiznes uz klētī, kur to noglabā līdz nākošam gadam. Kad nā-

košā gadā saimnieks iet pirmo reizi sēt, viņš paņem līdzī arī vainadziņu un to noglabā tīrumā zem akmens, vai arī no vainadziņa izberž graudus, kuņus izsēj kā pirmo sēklu. Turpretī, ja Jumja kušķīti atstāj tīrumā, tad visapkārt kušķītim izrauj visus rugājus. Tā ir tā saucamā Jumja ravēšana. Dažkārt visapkārt Jumim zemi izbaksta kociņiem. Ja izbadītos caurumiņos staigā kukaiņi, tad būs labs lopu gads. Ja vairāk siku kukainiņu, tad labi veiksies ar aitām, cūkām un citiem sīklopiem, turpretī lieli kukaiņi sola labus zirgus un govīs. Ja kukaiņi nav redzami, tad lopi neizdosies.

Līdzīgi arī citi varianti par Jumja ņemšanu:

Beidzot labību pļaut, atstāj mazu saujiņu nenopļautas labības, tā saucamo Jumi. Jumja vārpas sasiens kopā un skatās uz kukaiņiem, vai tie lien iekšā, vai ārā. Ja kukaiņi lien iekšā, tad labība būs dārga, bet ja ārā, tad lēta (LFK 263, 1375 — Makašēnos).

Beidzot kādu labības gabalu pļaut, vai arī linu gabalu plūkt, jāsavēl kopā trīs šķipsnas labības vai linu un jāapsien ar to pašu labību. Tad skatās zem Jumja. Ja kukaiņi lien iekšā, tad gaidāma laba raža, ja ārā, tad — slikta. Pēc tam visas trīs šķipsnas ceļ uz augšu un kliez: „Jumīts gubas, jeb stata, galiņā!“ (LFK 142, 814 — Vecgulbenē).

Jumja saņemšanā ir arī citāda veida tradīcijas:

Kad viss lauks bija nopļauts, tad pēdējo rudzu krūmu atstāja. Šī krūma vārpas sapina kopā. Tad stiebrus nogāza gar zemi un virsū uzlika akmeni, lai Jumis neaizietu uz citu vietu un nākamo gadu augtu vēl labāka labība, kā pēdējais rudzu krūms (LFK 153, 1123 — Lubānā).

No katras labības, ko beidz pļaut, nopin vainagu un to glabā visu gadu, tad mājās vienmēr ir svētība (LFK 17, 2261 — Dzērbenē).

Ja pļaujot atrod Jumi, tad to glabā līdz nākošai sējai. Šos graudus vispirms iesēj, tad labi aug labība (LFK 451, 296 — Makašēnos).

Kad rudzi nopļauti, tad no rudzu vārpām nopina vainagu un nolika to līdz Ziemas svētkiem klētī, kur peles dzīvo. Ziemas svētku vakarā to no klēts izņēma. Cik vārpas bij peles sagrauzušas, tik gadu būs labi rudzi (LFK 231, 1533 — Iecavā).

Jumis jāsaņem pirms saules rieta, tad tikai viņš dod savu svētību. Dažkārt uz Jumja saņemšanu aicina arī pašu saimnieci:

Lai nāk pati saimenece
Juma ņemtu tīrumā!
Ja nenāca saimenece,
Lai ligoja tīrumā. LD 28545.

Labības tīrumu beidzot pļaut, pie beigas kopiņām iet pati saimniece, tad labibai svētība (LFK 446, 341 — Viesienā).

Pēc pabeigta darba, pļāvēji nosēžas aplī un sviež izkaptis pār galvām. Ja tās sakrīt kopā, tad var cerēt, ka arī nākamā gadā pļāvēji būs kopā, bet ja nokrīt katra atsevišķi, tad netiks vairs kopā. Vēl dažādi Jumi apdziedājuši, pļāvēji dziedādami dodas uz mājām, kur tos svinīgi sagaida. Saimnieks Jumi rūpīgi noglabā klētī:

Ai, jumīti akotīti,
Gan ligoji druviņā,
Līgo manā klētiņā
Līdz citai vasarai. LD 28513.

Jumim par godu bagātīgi klāj galdu, kur netrūkst ne ēdienu, ne dzērienu:

Cep, māmiņa, kviešu maizi,
Dari saldu alutiņu,
Nu sanāca tavi bērni,
Rudzu jumi saņēmuši. LD 28559.

Pie pilnajiem galdiem sākas ražas un pilnības daudzinašana, kā arī svētības izlūgšanās nākamam gadam. Uz

galda atrodas arī lielāks kukulis maizes, jeb tā saucamais
Jumja klaips:

Jumītim klaipu cepu

Triju rītu malumiņu;

Ne deviņi nevarēja

Jumja klaipu kustināt. LD 28528.

Ēst no Jumja klaipa ikviens uzskata par lielu godu.
Vispirms no tā pa gabalam nogriež saimnieks un saim-
niece, tad tikai pārējie dalībnieki. Saimnieks pļāvējus pa-
cienā arī ar miestīņu:

Dodiet manim alu dzerti,

Jel zilītes nadziņāji,

Ir es māku miežus pļaut

Celmaināji līdumā. LD 28804.

Mielasta laikā dzied šim gadījumam piemērotas dzies-
mas, bet pēc mielasta sākās rotaļas un dažādas simboliskas
darbības, no kuŗām sevišķi minama cīņa ap steberi. Saim-
niece nodod barvedei steberi, kas sastāv no diviem ābo-
liem, burkāna un puķēm, kas savērti stiprā diegā. Nodo-
dot steberi dzied:

Vai, Dārtaņa, vai, māsiņa,

Glabā savu steberīti,

Te bij tādi zagļa ļaudis,

Nozags tavu steberīti. LD 28404.

Barvede, saņēmusi steberi, lielīgi staigā pa istabu, kai-
rina puišus un dzied:

Es mācēju baru vest

Un steberi parādīt,

Es bij' laba barvedīte,

Man bij laba steberīte.

Puišiem nāsis izbadīju

Ar to āža steberīti. LD 28423.

Puiši mēģina barvedei steberi atņemt, bet meitas savukārt to aizstāv. Iesākas jautra cīņa meitu un puīšu vidū, līdz pēdējie ņem virsroku un iegūto steberi savā starpā sadala.

Steberē varam saskatīt falla imitāciju, un nav šaubu, ka pati tradīcija ir saistīta ar auglības aktu.

(Jāpiemetina, ka šī tradīcija sastopama galvenokārt Zemgalē, un tuvākas ziņas par to atrodamas J. Mazvērsīša rakstā „Baiļu dienas“, Dienas Lapā, 1886. g. 56. nr. un Ed. Virzas „Vasaras darbi Straumēnos“, Daugavā, 1931.)

Bez lielāka skaļuma, bez lielākām dzīrām beidzas ražas novākšanas darbs, jo, kā jau minēju, līdz ar to iesākas klusais veļu laiks. Taču visi rudens darbi vēl nav padarīti, jo novāktā labība ir arī jānokuļ. Arī apkūlībām dara alu un sagatavo dažādus ēdienus.

Apkūlām miežus, rudzus
Ar ozola bauzītēm;
Nu dzersim miežu alu
Ar ozola kanniņām. LD 28794.

Un kad pienākusi Mārtiņdiena, tas ir laiks, kad jābeidz visi rudens darbi, jānokuļ labība, jāapaŗ zeme, jo pēc Mārtiņdienas zeme dodas it kā atpūtā. Ja pēc Mārtiņdienas zemi vēl aŗot traucē, tad nākamā gadā nav gaidāma nekāda raŗa.

Ar Mārtiņdienu izbeidzas arī pieguŗas laiks, tāpat arī lopus vairs nelaiŗ ganos. Ja to dara vēl pēc Mārtiņiem, tad zirgus un govīs plēŗ vilki, kam ŗai laikā atŗauts darīt, ko vien grib, jo Juris, kas pavasarī vilkiem uzliek iemavus galvā, Mārtiņdienā tos atkal noŗem.

Līdz Mārtiņdienai nokauj arī nodomātos lopus un kopā ar apkūlībām dzeŗ arī cūku bēres. Pēc pabeigtiem darbiem dzīrās nāŗ pats Dieviŗš:

Miļš Dieviņš mums vaicāja,
Kādu dzīri mēs dzeram.
Mēs dzeram vepram bēres,
Rudzu, miežu apkūlibas. LD 28824.

Un grūto darba cēlienu nobeidzot, svētsvinīgs miers
iezogas senā latvieša sirdī:

Apkuļam miežus, rudzus,
Saveram rijas durvis;
Nu gulēšu sav' miedziņu
Bez nekāda sirdēstiņa. LD 28800.

Saisinājumi:

- LFK — Latviešu folkloras krātuve.
LD — Kr. Barona Latvju Dainas.
T. dz. — Tautas dziesmas, prof. P. Šmita redakcijā.
P. Šm. — Prof. P. Šmits. Latviešu ticējumi I.
A. L.-P. — Ansis Lerchis-Puškaitis, Latviešu tautas teikas un pasakas.
DL — Dienas Lapa.
DLp. — Dienas Lapas pielikums.
MVM — Mājas Viesa mēnešraksts.
RKr. — Rakstu krājums, izdots no Rīgas Latviešu Biedrības zinību komisijas.

Lettische Sonnenwendfeste.

Die wichtigsten Feste der alten Letten waren die Sonnenwenden, die mehrere Tage gefeiert wurden, und Feiertage, wie Fastnacht, der Martinitag, welche man nur einen Tag zu feiern pflegte.

Das größere Sonnenwendfest war die Winter-Sonnenwende. Im Einflusse der christlichen Religion vereinigte man dieses Fest mit den jetzigen Weihnachten und ebenso die Sommersonnenwende mit dem Johannistage. Die Sonnenwende im Frühling wurde später zum Osterfest. Es gibt kein größeres christliches Fest im Herbst, und diejenige Sonnenwende wurde um Michaeli gefeiert. Eben dann hat ihren Anfang auch die Geisterzeit, und die Seelen der Verstorbenen kommen zu Gast zu den Lebenden her.

Das lettische Festefeiern trägt in sich viel Symbolik. Es wird manche Tradition gepflegt, um die Sonnenkraft zu festigen, die Fruchtbarkeit zu mehren und den Einfluß der bösen Geister zu verhüten. Jedes Fest hat seine besondere festliche Gerichte. Ohne Zweifel sind die Ostereier und der Johanniskäse als Sonnensymbole zu betrachten, doch es ist nicht zu vergessen, daß gerade um die Osterzeit die Hühner am fleißigsten legen, auch die Kühe geben recht viel Milch um die Johanniszeit, und das Käsemachen ist in diesem Monat ergiebig.

Von den Weihnachtsgerichten bemerkenswert ist der Schweinskopf, resp. Rüssel, welcher mit den „kočas“ zusammengekocht wird. Für die Bereitung der „kočas“ dient ein ausgehauener hohler Block, der „piesta“ genannt wird. Die Gerstenkörner werden in die mörserförmige „piesta“ geschüttet und mit der Stampfe „abgestoßen“, d. h. die Kleie von den Körnern abgerieben.

Der Weihnachtsvorabend trägt den Namen „koču vakars“, weil an diesem Abend die „kočas“ gekocht wurden.

Zu Weihnachten kochte man auch Erbsen und Bohnen und briet die Grützwurst.

Eine eigenartige Weihnachtstradition ist das Blockwälzen. Ein schon vorher abgehauener großer Eichenblock wird von Haus zu Haus geschleppt und endlich mit feierlicher Zeremonie verbrannt. Das Narrenpossentreiben („ķekatas“) ist weitläufiger bekannt und wird bis heute noch gepflegt. Die mannigfaltig verummten Leute gehen von Haus zu Haus, um Segen herzubringen und den bösen Geist zu vertreiben. Diese Leute werden gern aufgenommen und bewirtet. Die gewöhnliche Zeit für dieses Treiben ist die Weihnachtszeit, doch in manchen Gegenden fängt es schon mit dem Martinitag an. Die Umhergehenden werden dann die Martinikinder genannt. In manchen Gegenden werden die Possen noch bis zur Fastnacht getrieben. Die beliebtesten Masken sind der Bär, der Bock, der Kranich, der Tod u. a.

Bemerkenswert ist eine Weihnachtstradition, die in der Umgegend Ventspils gepflegt wird.

Mit Gesang gehen die Leute von Haus zu Haus, viel Glück und Segen wünschend. Diese Gesellschaft der sogenannten „Gerstenwölfe“ ist nicht eine gemischte, sondern die Männer und Weiber bilden zwei abgesonderte Scharen. Jede Schar hat ihr ältestes, das „Gerstenwolfvater“ oder „-Mutter“ genannt wird, welche auch die „Rufer“ der gesungenen Lieder sind, während die übrigen, die „Gerstenwolfkinder“ die „Zieher“ sind („Rufen“ und „Ziehen“ — besondere Singart der lettischen Volksweisen). Die Gesellschaft der Gerstenwölfe, gleich den vorhergenannten „ķekatas“, wird überall gern aufgenommen und bewirtet.

Im geistigen Besitze des lettischen Volkes sind viele und verschiedene Weihnachtstraditionen aufbewahrt worden, welche sich um die bösen Geister und deren Bekämpfung, ebenso um das Erlangen des Segens und der Fruchtbarkeit

handeln. Weitbekannt sind auch die Zukunftswahrsagerien der unverheirateten jungen Leute zu Weihnachten und Neujahr. Es scheint, daß das Weihnachtsfest vier Tage gefeiert wurde, später wurde der vierte Tag gestrichen.

Von den früheren Ostern sind nicht so viele volkstümliche Überlieferungen aufbewahrt worden als von Weihnachten. Zu Ostern werden Eier gekocht, mannigfaltig gefärbt und geschmückt. Die schönsten Eier werden nicht gegessen, sondern aufbewahrt. Es ist bekannt auch das „Eierschlagen“. Der Besitzer des stärksten Eies erhält auch das zerschlagene Ei und lebt länger als sein Gegner.

Eine wichtige Rolle in dem Ritual der früheren Ostern spielt das Schaukelhängen und das Schaukeln. Die Schaukel wird auf einem höheren Hügel zwischen zwei Baumstämmen aufgehängt, damit sie von der Weite sichtbar sei.

Die Schaukelhänger sind auch die Schaukler und erhalten für ihre Beschäftigung Eier, Handschuhe u. a. Ohne Zweifel ist das Osterschaukeln mit den Bewegungen der Fruchtbarkeit verbunden. Man denkt, indem man sich schaukelt, die Kraft der Fruchtbarkeit zu vermehren. Das tut man auch darum, daß die Mücken im Sommer nicht stechen. Am Ostermorgen schaukelt oder tanzt auch die Sonne.

In manchen kurischen Gegenden ist auch das interessante „Vogeltreiben“ bekannt. Am Morgen des Ostersonntages versammeln sich die Leute, mit Stöcken in der Hand, auf einem höheren Waldhügel. Die Stöcke werden heruntergeworfen, und es wird geschrien: „Fort in den Wald, weg vom Hause!“ Die Vögel werden getrieben, um das Viehkrepieren zu verhüten. Auch die Wölfe werden jetzt nicht nach dem Gesinde kommen, um irgendwelchen Schaden zuzufügen. Vielbekannt ist auch das Prügeln mit den Ruten oder das Eierprügeln. Die Eierprügler gehen von Haus zu Haus, kleine Birkenäste, Weidenkätzchen oder Tannenzweige mit sich tragend, mit welchen sie die schlafenden Hausbewohner schlagen. Die Geprügelten geben den Prüglern

Eier. Solches Prügeln geschieht auch am Palmsonntag. Eine hervorragende Stelle in dem Osteraberglauben gebührt dem Kampf mit den bösen Geistern, besonders den Zauberern, welche in dieser Zeit tätig seien.

Ohne Zweifel ist das obengenannte Vogeltreiben und Eierprügeln hauptsächlich gepflegt worden, um sich von den bösen Geistern zu hüten.

Gleich Weihnachten dauerte auch das Osterfest vier Tage, später nur drei.

Das größte und prächtigste lettische Fest ist die Sommersonnenwende. Die Hände voll „Johanniskräutern“, wandeln die Johanniskinder von Gesinde zu Gesinde und singen die „Līgo“-Lieder. Der Tag vor Johanni wird der „Kräutertag“ genannt, und dann erreicht eben die Feier des Festes ihre Kulmination. Das Singen der „Līgo“-Lieder, das Sammeln der Johanniskräuter, das Kränzewinden, das Johannisfeuerbrennen, ebenso das Bewirten der Johanniskinder mit Bier und Käse sind die charakteristischsten Johannistraditionen. Den Johanniskräutern wird eine große Kraft gegen alles Böse verlieht. Sie gelten auch als Mittel, um Segen und Gesundheit zu erlangen. (Diese Tradition ist wohl bei allen indoeuropäischen Völkern bekannt.)

Als ein Schutzmittel gegen die bösen Geister, besonders gegen die Zauberer, Hexen und Widersacher gelten die Stachelpflanzen: Dornen, Kletten, Nesseln u. a. scharfe Dinge, die in der Johannisnacht vor den Viehstall placiert werden.

Um die Fruchtbarkeit im Felde zu befördern, macht man das Johannisfeuer an, für welchen Zweck man einen höheren Platz aussucht, damit der beleuchtete Kreis eine größere Fläche bilde, denn die von Flammen beschienenen Felder tragen reichliche Früchte.

In der Johannisnacht schläft man nicht, damit das Korn nicht gelagert wird. Am Johannismorgen schaukelt sich oder spielt die Sonne beim Aufgehen. Die jungen Mäd-

chen und Burschen bleiben die ganze Nacht wach und hoffen dadurch nicht ohne Ehegemahl zu bleiben.

In manchen Gegenden singt man die „Ligo“-Lieder bis Petri, doch ohne jene große Freude und Innigkeit wie vorher. Nach Johanni fängt schon das Heumähen an und andere eilige Feldarbeiten kommen an die Reihe.

Bis zu der Herbstsonnenwende, dem jetzigen Michaeli, sollte alles Korn abgemäht und eingefahren worden sein. Die Herbstsonnenwende wurde als Erntefest gefeiert. Wenn die Ernte im Felde zu Ende geht, wird der „Jumis“ „getrieben“. „Jumis“ ist eine Doppelähre, doch hie und dort wird er auch als kleines Männlein, das gern auf dem Rücken der Fledermaus oder der Grille reitet, gedacht. Für die alten Letten war Jumis ein Segens- und Fruchtbarkeitsgott.

Die Herbstsonnenwende wurde still gefeiert, weil eben die Geisterzeit ihren Anfang hatte und die Seelen der Verstorbenen, die „veji“, dem Herbstnebel ähnlich, zu den Lebenden „rollten“, um von den geernteten Früchten zu genießen. Zu der Seelenmahlzeit wurden die besten Gerichte und Getränke bereitet. In der Nacht stellte man das Essen in die Badstube oder Riege hin, mit dem Glauben, daß die Seelen gewiß herkommen und schmausen werden.

Diese alte Tradition der baltischen Stämme ist nun meistens in Vergessenheit geraten.

chern und blühen. In den die ganze Nacht wach und hat
 für die Fruchtbarkeit ohne Furchen zu haben
 wird manchen Gegenstand von der Lüge, lieber die
 Furchen, doch ohne jene große Furchen und Jagd, wie vor
 her. Nach Johann liegt schon das Heinen an und an
 das eine Furchen können an die Furchen
 Bis zu der Herbstsonnenwende dem letzten Michaeli
 sollte alles Korn abgeerntet und eingetrocknet worden sein
 die Herbstsonnenwende wurde als Furchen geachtet. Wenn
 die Erde im Felde zu Ende geht, wird der Junius
 her. Junius ist eine Doppelname, doch die sind und wird
 er auch als kleines Männlein, das gern auf dem Rücken der
 Fuchsmans oder der G. geht. Für die Junius

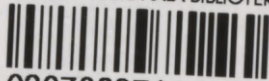
SATURS.

Die Herbstsonnenwende wurde als Furchen geachtet.	Lpp.
Ievads	3
I. Ziemassvētki	6
II. Lieldienas	43
III. Jāņu diena	64
IV. Apjūmības	93
Sāisinājumi	102
Apcerējuma īss kopsavilkums vācu valodā	103

in die Herbstwende oder Furchen hin und dem Glauben, das die
 sechs gewiss bekommen und schmerzen werden.
 Diese alte Tradition der baltischen Stämme ist nun
 meistens in Vergessenheit geraten.
 Die meisten Menschen sind nun durch die
 Kultur zu einem gewissen Grade von den ursprünglichen
 Traditionen abgewandert und die Furchenwende ist nun
 nur noch ein Name, der ohne Inhalt ist.

Das die Fruchtbarkeit im Felde zu haben macht
 ganz ein neues Leben für die Herbstwende und man
 sieht die Furchenwende nun durch die Kultur zu einem
 großen Grade abgewandert und die Furchenwende ist nun
 nur noch ein Name, der ohne Inhalt ist.
 In der Herbstwende kann man nicht mehr
 die Furchenwende sehen, die Furchenwende ist nun
 nur noch ein Name, der ohne Inhalt ist.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307089714

[21]

642